

S A D R Ž A J

B a š t i n a		
TONKO MAROEVIĆ	Zaneseni zavičajnik Giovanni (Ivan) Franceschi . . .	1
IVAN (GIOVANNI) FRANCESCHI	Mosorski bard (s talijanskog prepjevao T. Maroević)	13
 Studije, rasprave, eseji		
PAVAO PAVLIČIĆ	<i>Bolja polovica hrabrosti</i> kao alegorija.	25
NORKA MACHIEDO MLADINIĆ	U susret objavljivanju pisama Ivana Meštrovića i Ive Tartaglie u razdoblju od 1905. do 1947..	43
RUGGERO CATTANEO	Uvodna riječ na otvaranju znanstvenoga, književnog i izdavačkog programa <i>Marulićevih dana</i> 2012.	52
DUNJA BABIĆ	Od Bospora do Jadrana: francuski fotografi otkri- vaju spomenike Balkana, 1878.–1914..	55
LÉON PRESSOUYRE	Od Bospora do Jadrana	59
 R a z g o v o r		
GIGA GRAČAN	Zapiši to, Janika	62
 Proza		
MILKO VALENT	Nives, obojena svjetlost	73
 Poezija		
SLAVKO JENDRIČKO	Crno poput nas.	123
 Prikazi, recenzije, osvrti		
DOMAGOJ VIDOVIĆ	Mirko Tomasović: <i>Raspre i rasprave</i>	142
FEDORA FERLUGA-PETRONIO	Nikola Šop, <i>Vesoljski obiski. Izbrane pesmi.</i>	147
ANTONIJA BOGNER-ŠABAN	Višeslojnost autobiografskog <i>ja</i>	152
NATAŠA BAJIĆ-ŽARKO	Fani Celio Cega, <i>Kaštel Novi u starom austrijskom katastru</i>	156
 In memoriam		
RADOSLAV TOMIĆ	Miloš Milošević	158
* * *	Kronika Književnoga kruga Split.	161

Uređuju

JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ

Izdavač: Književni krug Split — Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split — p. p. 567 —
Telefoni: 361-081, 344-711, 360-102 — Internet stranica: www.knjizevni-krug.hr — E-mail: knjizevni-krug-split@st.t-com.hr — Odgovorni urednik: Petar Opačić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11
sati — Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno odgovarajuća protuvrijednost
u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju 22, trobroju 33 kn. U cijenu je uračunat PDV —
Žiro račun kod Zagrebačke banke 2360000-1101462559 — Devizni račun kod HVB Splitske banke d.d. Split
HR223300031100108802 — Rukopisi se ne vraćaju — Dizajn: Neven Šegvić (1953) — Redizajn: Boris Ljubičić
(1993) — Računalni slog: Književni krug Split — Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split
Sukladno Zakonu o medijima (Narodne novine 59/04.) izjavljujemo da su tijekom 2011. godine tiskana 4 trobroja
časopisa *Mogućnosti* (1-3, 4-6, 7-9 i 10-12), svaki u nakladi od 700 primjeraka.

ZANESENI ZAVIČAJNIK GIOVANNI (IVAN) FRANCESCHI

Tonko Maroević

Među dalmatinskim autorima na talijanskom jeziku Giovanni (Ivan) Franceschi je zauzeo značajno mjesto i nije – za razliku od većine – sasvim pao u zaborav nego ga se tu i tamo u književnoj znanosti spominje, ali s obzirom na njegove zasluge nema dvojbe da bi zavrijedio i znatniju pozornost. Njegova relativno veća kritička recepcija opravdano je uvjetovana iskazivanim rodoljubljem i naročitim zanimanjem za narodnu pjesmu i hrvatski jezik i književnost, a posebno se također istakao animiranjem gotovo svih tadašnjih domaćih intelektualnih snaga na suradnju u časopisu *La Dalmazia* što ga je sam – odnosno skupa s Ivanom Brozovićem – pokrenuo i izdavao u Zadru 1845.–1847.

Nemimoilazni Mate Zorić, u svojoj sinteznoj studiji o romantizmu u dalmatinskim talijanskih pisaca, ponudio nam je sažeti profil mnogih Franceschijevih bavljenja, a dao i preciznu karakterizaciju njegovih poetičko-teorijskih premisa. Nakon njega Maslina Katušić je pružila cjelovitiji uvid u sudbinu časopisa *La Dalmazia*, naglašavajući uredničke zasluge i vrijednost mnogih priloga. Epizoda ili detalj, činjenica što je Franceschi recenzirao i pohvalno se izrazio o Njegoševu »Gorskom vijencu«, donoseći pritom i ulomak spjeva u prepjevu, izazvala je posebnu pažnju i na to su se komentarima osvrnuli Jevto Milović, Dušan Berić i Ljerka Šimunković. S naročitom motivacijom, ljubavlju i znanjem jednom Franceschijevu tekstu pristupio je Tonko Fagarazzi, sasvim opravdano jer je riječ o jednom od prvih putopisa izrazitoga romantičarskoga nadahnuća i prave domoljubne motivacije: o »Slikovitom zemljopisu« s opisom slapa Gubavice i toka rijeke Cetine. U enciklopedijskim tekstovima obrađivali su Franceschija Milorad Živančević i Julije Grabovac (uz spominjanoga Dušana Berića), dajući nam relevantne bibliografske podatke i uglavnom pozitivne sudove o njegovim nastojanjima. To bi bila novija kritička »fortuna«, dok od Franceschiju suvremenijih tekstova raspoložemo pretežno nekrolozima (dva iz pera Giuseppea Ferrarija-Cuppilija).

Ipak se ne može kazati kako je njegov rad ostao sasvim neprimijećen, bez aktualna odjeka. Čak i jedan bečki list, *Oesterreichische Blätter*, ističe Franceschijev publicistički angažman kao dobrodošao napor u korist napretka Dalmacije, »koja zaslužuje da se nazove

dragocjenim draguljem u austrijskoj carskoj kruni«. Iz drugačije perspektive pojavu časopisa *La Dalmazia* hvali Ivan Kukuljević Sakcinski u zagrebačkoj *Danici* 1847. godine: »od nekog vremena u Zadru i jedan literarno-beletristički list pod imenom *Dalmazia* u istom talianskom izilazi, koi se list ako ne baš u duhu slavljanskom to ipak mnogo boljem i učenjem od *Zore Dalmatinske* uređuje.« U svojim »Putnim uspomjenama« Kukuljević se osjeća dužnim počastiti »dva vriedna svećenika, oba književnika, koim Split mnogo zahvaliti ima«, a to su Franjo Carrara i Ivan Franceschi. U njima opravdano prepoznaje autentičan zavičajni zanos: »Oba bijahu odgojena u talianskom duhu, ali su nosila u grudih toplu ćut za svoju domovinu dalmatinsku«, a za časopis *La Dalmazia* dodaje kako je »velike vriednosti«, te da urednik »priobći u njem mnoge izvrsne članke, ponajviše historičkoga sadržaja«.

Čini se da je Franceschija najbolje upoznala, najdublje osjetila i najtoplije opisala barunica Ida von Düringsfeld u svojoj knjizi »Iz Dalmacije«. Susrela ga je u Splitu 1852. godine, gdje je nekoliko mjeseci zajedno s mužem boravila, a on ih je posjećivao i jamačno im pomagao svojim spoznajama i informacijama da se što bolje snađu u nepoznatoj im sredini. »On nas je zavolio i zadobio naše povjerenje. Mi smo ga svojim dolaskom probudili iz spavanja, u koje je bio utonuo svjesnim magnetizmom.« Njezin opis Franceschija svakako zaslužuje širi navod: »To je čovjek malog rasta, koji izgleda vrlo krhko, upravo onako kako mi u Njemačkoj uvijek zamišljamo opata... On ne može ispričati ni jednu jednostavnu povijesnu činjenicu, a da je protiv svoje volje za vrijeme pričanja ne oblikuje u prekrasnu pripovijest. Pri tome pokazuje raznovrsne romantične nagone. Ni sam Byron nije strastvenije promatrao burno more, nego što ga doživljava Franceschi. Jugo najveće snage, snažna grmljavina, mračne i divlje noći južnjačke jeseni, jednom riječju sve što je u sunčanim zemljama tmurno i veličanstveno predstavlja mu užitak, koji on kao znalac mirno u sebe prima i ondje skriva. Jer on je zatvoren kao pravi Dalmatinac.«

Düringsfeldova je tako zanimljiva čovjeka poticala na pisanje, savjetovala mu je da piše romane »kako bi Dalmacija postala poznata«, ali on joj je odvratio kako nije spreman na to trošiti svoje vrijeme. Ustanovila je kako nije nikada putovao u Italiju, kako je ostao definitivno u zavičajnom krugu, gotovo obuzet Dioklecijanovom palačom, a planinu Mosor nazivao je »svojim Parnasom«. Uz niz životopisnih podataka (primjerice, »kako potječe iz obitelji hrabrog kneza Ivana Franceschija, koji je bio zapovjednikom Omiša i vrlo se istakao u ratu s Turcima 1717. godine«) donijela je također vrlo pohvalnu ocjenu njegova uredničkog djelovanja: »List je potpuno odgovarao suvremenom promicanju materijalnih i duhovnih interesa domovine, i to zahvaljujući izvrsnim povijesnim, statističkim, književnim, etnografskim, umjetničkim, trgovačkim i gospodarskim prilozima od strane skoro svih vodećih umova Dalmacije.«

Kad već spomenusmo genealogiju treba znati kako postoji teza (u nekrologu iz »Glasonošće«) da Giovanni Franceschi ne nosi svoje izvorno ime nego da je rođen kao Ivan Perinović (te da je pod tim imenom na hrvatskom jeziku objavio 1844. pjesmu »Dalmatinskoj vili« u listu »Zora Dalmatinska«). Uvjerljiviji su podatci – što ih je pronašla Ljerka Šimunković – da mu je otac Giuseppe Franceschi, a majka Orsola Dujmovich, te da je rođen u Omišu 21. IX. 1809. (a ne 1810. kako stoji u gotovo svim biografskim

medaljonima i leksikonskim natuknicama). Kao dječak polazi gimnaziju u Splitu i potom sjemenište, na kojemu se formirala tadašnja intelektualna elita i gdje se moglo doći u doticaj s klasičnim literarnim uzorima, a družeći se s kolegama đacima i do suvremenijih zanimanja. Indikativno je što je maturirao zajedno s Nikolom Tommaseom (1828.–1829.), a među suučenicima bio je i Antonio Lubin, kasnije glasoviti dantist.

Životni put vodio je Franceschija najprije prema teologiji, koju je diplomirao u Zadru, gdje je ubrzo postao i profesorom na gimnaziji (1836.–1850., među ostalim predmetima predavao je i hrvatski jezik) i kanonikom katedrale. Godine 1850. preseljava u Split, također kao kanonik i kao profesor, pa i privremeni direktor gimnazije (u kojoj funkciji tiska svoje pedagoške i literarno-teološke studije kao godišnje programe učilišta). Neposredno pred smrt seli se ponovo u Zadar, kao gimnazijski profesor, gdje umire od tuberkuloze, u pedesetdrugoj godini života, 30. XI. 1862.

Premda nije objavio ni jednu cjelovitu knjigu ili opsežnije književno djelo po kojemu bi snažnije došao na glas, nego samo brojne članke, eseje, prepjeve i pjesme (posebno prigodnice, tiskane u samostalnim sveščićima) Ivan Franceschi je svakako jedan od najplodnijih, najobrazovanijih i najspremnijih kulturnih djelatnika u Dalmaciji svojega vremena. Nije lako sastaviti njegovu potpunu bibliografiju, a čak trideset sedam naslova (raznih žanrova) publicirao je u vlastitom časopisu. Stoga je njegova zadarska faza – do polovine stoljeća – raznovrsnija i brojčano obilnija, dok je u splitskom razdoblju veću pažnju posvećivao studioznijim radovima, posebno povijesnim i teorijskim tekstovima, kojima bi se mogao ispuniti oveći svezak.

Po običaju i dužnosti Franceschi je startao brojnim enkomijastičkim stihovima, odama ili laudama kojima se njegova sredina (grad ili ustanova u kojoj je djelovao) obračala carskom visočanstvu ili državnim funkcionerima, prigodom njihovih imendana, rođendana, bolesti, ozdravljenja, vjenčanja, povratka na dužnost ili odlaska s dužnosti itd.

Najranija njegova publikacija, iz 1835. godine, naročito je zanimljiva. Riječ je o uobičajenoj prigodnici, naslovljenoj na prvoj stranici *Pel giorno onomastico di Sua Maestà Francesco I. Imperatore e Re* (Za imendan Njegova Visočanstva Franje I. Cara i Kralja) i potpisanoj kolektivno, u ime učenika Sjemeništa, ali unutar sveščića naići ćemo na naslov *Il bardo del Monsorre* i posvetu *Alla cascata del Cetina*. Mladi autor je, dakle, iskoristio prigodu da proslavi zavičajnu prirodu i već je kao dvadesetpetogodišnjak pokazao kako kod njega prevladava domoljubna motivacija. Dakako, nismo mogli odoljeti a da ne prenesemo na hrvatski taj dijelom neposredno potaknuti a dijelom podaničko-udvorički složeni sastavak u različitim stihovima, iz kojih se isto tako razabire dvojnost klasicističkih i romantičarskih opcija.

Uslijedile su nove prigodnice, čak dvije za carev rođendan 1837. godine, od kojih je prva ispisana u ime učenika prvoga razreda zadarske gimnazije (*Il giorno 19. Aprile 1837 natalizio di S.M.I.R.A. Ferdinando I. – Canzone della prima classe di Umanità dell'Imperiale Regio Ginnasio di Zara*), a druga je adresirana kao znak odanoga štovanja čitavoga grada Zadra (*Ommagio con cui la ducale città di Zara festeggia la ricorrenza nel 1837 del giorno 19 Aprile natalizio di S.M.I.R.A. Ferdinando I.*). Iste je godine izišla još jedna takva pjesma, žanrovski određena kao kantata, a upućena carskom namjesniku

Venceslau Vetteru u trenutku njegova povratka iz Beča (*A Sua Eccellenza Venceslao Vetter... nel suo fausto ritorno dalla Metropoli dell' impero*). Jamačno je to bio dolazak visokoga službenika iz posjeta carskom središtu, možda i u traženju sredstava, a naš ga autor pozdravlja kao zaslužnoga upravitelja, kojemu Grad duguje značajne tekovine, primjerice prvi postav muzeja u kojemu se predstavlja antička slavna prošlost i sređivanje luke, koja je tako pogodnija za pristajanje stranaca.

Peta zadarska tovrna publikacija, tiskana 1838. godine, navodi se u bibliografiji *Nel natalizio di S.M.I.R. Ferdinando I. – la ducale città di Zara*, a zapravo je rođendanska čestitka u obliku melodrame, naslovljene *Massimiliano I.* Riječ je o kratkom dvočinskom tekstu (od dvadesetak stranica) sa šest glavnih likova, te zborovima i statistima-lovcima, a u sažetom uvodnom tumačenju (*Argomento*) iznosi se legenda o kraljevu pretku, koji je tokom lova došao u opasnost da se strmoglavi s litice i biva spašen od podanika (po nekima, od lovca, po drugima, od pastira). U Franceschijevoj – inače nepotpisanoj, već tradicijom pripisanoj – dramskoj verziji Maksimilijan, međutim, biva spašen od žene, tirolske pastirice Rosilde, koja mu je pomogla da se izvuče iz hridi i zakorači na sigurno. Zaplet se sastoji u kraljevoj namjeri da joj se oduži, jer je on želi nagraditi pozivanjem na dvor i ženidbom za svojega slugu Giberta, a ona je već riječ dala lovcu Valfridu, u kojega je zaljubljena. Doznavši da je Rosilde otišla, očajni Valfrido nasrće na kraljeve podanike, pa i samoga kralja, želeći umrijeti (izazvati smrtnu kaznu), ali u ključnom trenutku upleće se Rosilde, nudeći samu sebe kao žrtvu kako bi spasila dragoga, na što kralj prihvaća njezinu želju da se uda za Valfrida i komad završava veseljem i svečanom pjesmom (i neki drugi dijelovi namijenjeni su uglazbljenju). Lik Maksimilijana odnosi se na istoimenoga cara koji je vladao od 1493. do 1519., znatno uvećavši moć Habsburgovaca, jer je ženidbom za Mariju Burgundsku pridobio znatan teritorij. Lovačka epizoda inače je locirana u Tirolu, na Martinsbergu blizu Innsbrucka. Vjerujem da je Franceschi odabrao motiv značajnoga kraljevog prethodnika, ponos svoga roda, kako bi u epilogu mogao iznijeti i predviđanje o budućoj slavi nekoga od potomaka. Osim povijesne važnosti Maksimilijana I., razlog spomena bilo je i njegovo ime, jer je apostrofirani Ferdinand I. nedavno bio istoimenog sina, Maksimilijana (rođenoga 1832., dakle u tom trenutku petogodišnjaka). Pobožna želja pisca, ili pozitivna slutnja, nipošto se neće obistiniti, jer će novi Maksimilijan završiti tragičnom smrću, strijeljanjem u Meksiku 1867. godine.

Franceschijevo uređivanje časopisa *La Dalmazia*, što je izlazio u Zadru svakoga tjedna od 1. svibnja 1845. do 30. prosinca 1847. godine, svakako predstavlja vrhunac njegove kulturne djelatnosti i spisateljskog angažmana. Okupio je pritom oko sebe svu dalmatinsku kulturnu elitu, pisce različita stručnog usmjerenja (povjesničare, arheologe, ekonomiste, prirodoslovce), no pretežno autore okrenute literaturi, bilo kao izvorni pjesnici, prevoditelji ili tumači književne tradicije. Impresivan je popis najvažnijih suradnika (Petar Niseteo, Nikola Tommaseo, Šime Ljubić, Antun Kaznačić, Nikša Gradi, Luka Svilović, Markantun Vidović, Franjo Alfirević, Nikola Ostojić, Gianbattista Machiedo, Girolamo Luxardo, Balduin Bizzaro, Ana Vidović, Franjo Nani, Britvić, Antun Fenzi, Franjo Seismit Doda, Alfonso de Frisiani, Vicko Andrić, Antun Zorčić, Donato Fabijanić) od kojih se gotovo nijedan isprva nije smatrao Talijanom niti je težio za ujedinjenjem s Italijom, premda su

pismenošću i erudicijom bili upravo impregnirani talijanskom naobrazbom. Naprotiv, ve- lika ih je većina, kao i sam Ivan Franceschi (pa i njegov rano preminuli brat Petar, također suradnik tjednika, kojega su prilozima povremeno pridodavani aktivni samoga urednika), bila zadojena osjećajem slavenstva i pripadnosti dalmatinskom zavičaju (smatrajući učestalo dalmatinstvo i oznakom narodnosti), te je brojnim priložima – kako je uočio i Kukuljević – pridonosila razvijanju nacionalne samosvijesti i ponosa zbog povijesne tradicije i liter- arnih tekovina narodne poezije. Osim toga list *La Dalmazia* donosio je i recenzije Kačića, Preradovića, Babukićeve hrvatske gramatike i – već spomenutoga – Njegoševa »Gorskog vijenca«, a prijevodima je obuhvatio ne samo Njegoša i narodno usmeno pjesništvo, nego i stihove Preradovića i Vraza. Od suvremenih talijanskih pjesnika bili su objavljeni tekstovi Fusinata i Pratija (autora vezanih uz blisku mletačku sredinu, posebno za Padovu, u kojoj su studirali toliki »našijenci«), a od inozemnih prijevodi Lamartineove pjesme. Dakle, književna orijentacija lista prihvaćala je duh romantizma (uostalom, brojni prijevodi nar- odnih pjesama to izričito dokazuju), ali se klonila emotivno-fantastičnih krajnosti, birajući pisce bliže ukusu same sredine. Programatski odnos prema romantizmu *La Dalmazia* je najodređenije iznijela prenoseći (u par brojeva iz 1845.) pismo Salvatorea Vialija upućeno Raffaellu Lambruschiniju *Delle ragioni e degli effetti morali della moderna letteratura ro- manzesca* (O razlozima i moralnom učinku moderne romantičke književnosti), u kojemu se autor posebno okomljuje na pretjerivanja i izmišljanja suvremenih povijesnih romana, tipa Hugoa ili Suea. Da se s time slaže, uredništvo je potvrdilo u vlastitom programu (tiskanom u 51. broju iz 1846.) gdje se doslovce kaže kako »Dalmaciji nisu potrebni mnogi pjesnici i romanopisci, jer je sam narod pjesničkiji od mnogih što su vlastiti genij izopačili trošeći se u knjigama«. U nastavku je pravi kasnoprosvjetiteljski manifest: »Dalmaciji međutim trebaju vrijedni moralisti, pravnici, filozofi, ekonomisti; trebaju joj agronomi, matematičari, tehničari svake vrste, jer njezina privreda, trgovina, zemljoradnja i svi zanati, što su sad nisko pali, iščekuju učene i prikladne osobe, poboljšanja, usmjerenje, rast i razvoj.«

Zbog tog i takvog programa, i zbog zasluga u širenju znanja i svijesti o prošlosti i mogućnostima zavičajne regije, list *La Dalmazia* ostaje u povijesti kao neizostavna karika između zavičajne davne prošlosti i modernog doba, odnosno kao više no dobrodošao most između visoke talijanske pismenosti i hrvatske književne i kulturne baštine. Tu su ulogu već primjereno osvijetlili Mate Zorić i, potom, Maslina Katušić i Ljerka Šimunković, a nama je ovdje nabrojiti makar dio Franceschijevih priloga i članaka, posvećenih upravo afirmaciji domaćega, hrvatskoga jezika i njegove literature. Već u 2. broju časopisa on piše *Dei proverbi slavi* (o slavenskim poslovicama), pozivajući se na autoritet Giambattista Vica, koji u pučkom govoru nalazi odraz najautentičnijih prvotnih iskustava.

U 15. broju iste, prve godine izdavanja, oglasit će se Franceschi tekstem *Lettera- tura slava* (slavenska književnost), dok će arheolog Niseteo preuzeti niz tema vezanih uz slavenski folklor: *Il ballo Kolo* (ples Kolo), *Riti mortuari dei popoli slavi* (Posmrtni obredi slavenskih naroda) i *Sull'antica religione dei popoli slavi e degli Illiri* (O staroj vjeri slavenskih naroda i Ilira). Franceschijeva motiviranost u promicanju vrijednosti domaćega usmenog pjesništva očitovat će se u par prepjeva: *La divisione fraterna* (Dioba Jakšića) i *I fratelli e la sorella* (Mrtva braća i sestra), ali možda još i više u nizu tekstova

u kojima je, usputno, u odnosu na druge tradicije, branio i autonomiju i specifičnosti naše narodne poezije: *In cosa possono tra loro differire le letterature* (U čemu se književnosti mogu međusobno razlikovati), *Se la letteratura sia uguale presso tutte le nazioni* (Je li književnost jednaka u svih naroda), *Se vi sia qualche letteratura che debba riguardarsi come la migliore di tutte e se alla forma di quella convenga ogni altra ridurre* (Postoji li neka književnost koju treba smatrati najboljom od svih i treba li se svaka od ostalih svesti na njezin oblik). Iz svih tih povijesno-komparatističkih razmatranja, za Franceschija nedvojbeno proizlazi pravo svake sredine da stvori vlastitu tradiciju i njeguje izvorne oblike, čime pak pridonosi svjetskom duhu.

Franceschijeva jezična shvaćanja nisu daleko od rodoljubnih ideala, jer on smatra da je dalmatinski dijalekt najljepši i najčišći, najskladniji od svih slavenskih inačica; štoviše, u njemu vidi »mješavinu azijske maštovitosti, europske čvrstoće i nordijske hladnoće«. A da bi dokazao njegovu ljepotu i prikladnost daje nekoliko uspješnih primjera asonanci i onomatopejskih sintagmi, navodeći ih na hrvatskom i uspoređujući ih s antičkim modelima. Njegov zaključak o većoj izražajnosti domaćih formulacija, najvjerojatnije njegovih vlastitih stihova, izvanredno je pogodan za prevladavanje kompleksa manje vrijednosti, što je jamačno mučio autore kad su se odlučivali pisati na hrvatskom. A takvih je u to vrijeme bilo sasvim malo, no uredništvo časopisa, na čelu s Franceschijem, stavilo je sebi u zadatak da ih prati i potiče, te tumači i širi njihov odjek: »Slavenska djela, što se sad iz dana u dan umnožavaju i tvore prevažan dio naše književnosti, zaslužuju da budu marljivo ispitana, također iz potrebe onih koji, ne poznavajući prekrasan slavenski jezik, nisu u stanju uživati u njima«.

Sam Franceschi, po svemu sudeći, nije daleko odmakao u pisanju na hrvatskom (makar ga je zvao slavenskim) i nije značajnije izravno pridonio slavenskoj književnosti (iako ju je zvao »našom«), jer je školovanjem i naobrazbom ostao vezan uz elegantni, razvijeni i bogati talijanski, u to vrijeme još i jezik administracije, crkve i škole (u koju je, pa i njegovom zaslugom, hrvatski tek polako ulazio). Stoga je ne samo učenu esejistiku filološke, filozofske, pedagoške i teološke problematike, nego i stihove nastavio pisati isključivo na talijanskom. Kao svećenik, nije se pritom često udaljavao od religioznih motiva, pa je u svojem časopisu tiskao dvije hagiografske poetske kompozicije, himne, jednu posvećenu svetoj Anastaziji mučenici (u broju 4.1845), a drugu upućenu svetom Simeonu Pravedniku (u broju 5.1846). Lako je prepoznati da ispunjava svoju obavezu prema glasovitim zadarskim patronima, svetoj Stošiji i svetom Šimunu; prva je pjesma složena od osamnaest osmeračkih oktava, druga od istog broja osmeračkih sestina. Jedinu »profanu« pjesmu sastavio je na romantičan motiv ljubavi i smrti, ali i motiv u kojemu makar dijelom odjekuje otajni zavičajni krajolik. »Ballata marinaresca« (Morska, pomorska balada) tiskana je u 25. broju drugoga godišta, 1846., i svakako predstavlja lijep doprinos senzibilitetu epohe (čak s auftaktom, uvodnim pitanjima što podsjećaju na amblematični početak »Hasanaginice«). Možda još značajniji prinos romantičarskoj doživljajnosti ponudio je Franceschi u svojoj planiranoj rubrici *Geografia pittorica* (Slikoviti zemljopis), opisujući u prvom nastavku Imotski, a posvećujući drugi nastavak omiljenoj rijeci Cetini:

»SLIKOVITI ZEMLJOPIS

Prijatelju!

Dosta sam te zamorio, zamišljam, mojim prvim odveć suhoparnim pismom; ali tema je to tražila. Ovaj put ću ti međutim ukratko progovoriti o prekrasnoj dolini što od tvrđave Zadvarje (*Duare*) vodi do gradiša Omiša, u dužini od dobrih dvanaest milja. I ne treba vjerovati općem mišljenju da je ona podjednako ubava koliko i strašna, jer ništa ljepšega oku promatrača ne mogu predstaviti ni stjenovita Švicarska ni Tirol. Smjer njezina prostiranja ide od sjevera prema jugu, a po sredini je svuda siječe rijeka Cetina, nekoć Tilor. Sa zapada se uzdiže Mosor, visok 4270 stopa i on prati dolinu cijelom njezinom dužinom, zatim zaokreće i povezuje se s Kozjakom (*Monte Caprario*) nasuprot Splita. Njezine padine obuhvaćaju predio što se naziva Poljica, te tvore uzvisinu znatno iznad morske razine, potom se spuštaju i završavaju usporednim nizom nižih brda, a pod njima su još manje padine što se naginju sve do površine rijeke. S istoka je dolina zatvorena Dinarom, visokom 2700 stopa, ljupkim brdom dobrim dijelom obraslim, a uz njegove obronke su sela Slime, Kućice i Svinišće; to brdo je udaljeno od središnje planine oko dvije milje na nekim mjestima, drugdje još i manje. Dolina je u obliku amfiteatra, sva je okružena tim brdima što se gotovo dodiruju na mjestu gdje rijeka skreće da bi se izlila u more, tako da ih gotovo okomito odrezane, dijeli jedino širina same rijeke. Davši ti ovaj kratki opći uvod, progovoriti ću sad o mojem putovanju i o mnogim slikama što su tada rojile u mojemu duhu.

Došao sam vidjeti blizu Zadvarja jedan i drugi vodopad Cetine, nazvane Velika i Mala Gubavica. Ne trebam tebi naširoko opisivati njezin tok, jer ga poznaješ, ali reći ću ti ukratko o njezinim slapovima. Od Katuna do Zadvarja, u dužini od dvije milje vidiš na vrhu jednog brdašca (niskoga, jer tu smo na visini od oko 600 stopa iznad razine rijeke) vijugav procijep, širok deset motki, a taj je procijep izgleda načinila silina rijeke, režući okomito, dok se na dnu smjestila Cetina što ubrzano buči, udarajući žestoko u goleme granitne zidove. Procijep se potom suzuje i velika količina vode, tu skupljena i stisnuta u preuskom prostoru, sa strašnom hukom tuče u svaki kut brda, odbija se s jedne na drugu stranu, preko obronka se ruši da bi s jedne visoke stijene pala u dubinu s pjenom i prskanjem, što se pak uzdižu poput dimova. Teče zatim pola milje te tvori drugi vodopad. A brdo, koje je dotad bilo kao rascijepljeno, svojim se vrhuncima spaja i povezuje na trideset koraka iznad doline, ostavljajući otvorenim jedno veliko ušće, kroz koje, izvijajući se i šumeći, izlazi i ruši se rijeka, te prelazi u drugo korito što je vodi prema moru.

Tko s vrha jednoga od tih dvaju od naravi načinjenih zidova motri zaplašen u dubinu, kakve sve užase mora u duši osjetiti? Tu se zbiva ono što opjeva Vergil (Enejida, II knjiga): *Stupet inscius alto / Accipiens sonitum saxi de vertice pastor*; dapače, to je u skladu s Burkeom i Helveciusom, koji držahu da stvar koja potiče na uzvišeno u sebi nužno ima i nešto strašnoga. Zabuľjiš li se s te visine pričinit će ti se kako će te jedan ponor najprije progutati. Ispod sebe vidiš orla kako kruži, vidiš pokoju kozu kako brsti rijetko grmlje izraslo između tih pepeljastih stijena i vidiš rijeku kako nestrpljivo hući i razbija se, pa možemo ponoviti za Klaudijanom: *Frangitur objectu scopuli quaerensque meatum / Spumat*. Samoća je strašna, to je neizmjerana sila kojom je čovjek obuzet, pa shvaćajući

vlastitu slabost i ništavnost, uzdiže misao prema prvome uzroku, Bogu, koji tek jednim činom svoje svemoći tolika čudesa stvara.

Ali prije nego li se udaljiš od tog promatranja u kojemu, ma kako bio prisebna duha, svakako moraš osjetiti strah i dvojbu u vlastite snage između toliko stvari i veličinom i kretanjem pretjeranih, te biti uplašen tako da će te i sitnica dirnuti, sići ćeš zatim prema tvrđavi Zadvarje, otomanskoj građevini, sad srušenoj, u podnožju koje su rijetke kuće, a koja nadvisuje jednu dugačku dolinu s nekoliko odvojaka, odaha, kao da je namjerno od naravi proširena kako bi rijeka po sredini nastavila svoj tok.

To je dolina o kojoj ti natuknuh na početku. Silaziš iz Zadvarja stazom što vijuga poput planinske i izlaziš u dubokoj dolini na lijevu obalu Cetine, gdje zastaješ nekoliko trenutaka da opet promotriš vodopad. Ako si u visinama udisao dobar zrak i očima slobodno lutao dalekim poljima i brdima, sad ti se čini kako si pao u ponor u kojem te okružuju visoke planine, što te pritišću i gdje te huk vode zaglušuje. Tvrdim ti da ovo mjesto za mene imaše nešto svečanoga i svetoga, da omamljivaše moja osjetila i bacaše me u duboku sjetu, neki neodređeni osjećaj što me odvajalo od zemnih stvari i pozivaše me maštom u vječna doba, po sličnosti što je velike stvari u prirodi imaju s beskonačnošću.

Vraćaš se putu i hodaš uporno pa na istoku ugledaš malo selo Slime, upravo ispod brda. Nastavljaš put dalje lijevom obalom rijeke, što hirovito čini tisuće okreta, pa čas se razbija o veliko stijenje i pjeni, čas se smiruje uz pješćane sprudove, čas upada u široko korito pa zadobija smireniji i uzvišeniji izgled. Četiri milje puta idu sasvim uz rijeku i pokazuju ti jedino duboku dolinu, opkoljenu planinama, crnima od gustih stabala, grmlja i živica; čuješ samo šum vode. Srce ti se stišće od pomisli da bi se ovaj dugački tok rijeke dao iskoristiti tjerajući strojeve ili pokrećući svakovrsne radnje, a kad tamo, zbog nedostatka umijeća i alata kod nas, on teče začudan i beskoristan, okrećući samo jednu grubu stupu načinjenu od seljaka na dvije grede, koja služi da razmekša brnistru, što je skupljaju uz rijeku i u vodi.

Sad se rubovi stišću i nestaju, teren se uspinje i moraš se neprekidno uzdizati dok ne stigneš do Kućića i Svinišća, sela raspršenih oko ravnice obrađene s mnogo revnosti i marljivosti od seljana. Tu vidiš svake vrsti plodonosnih stabala, tu nasipe i redove, svaki je pedalj terena, makar krševit, predan uzgoju. Kako se lijepi vidici sad nude tvome pogledu! Pred sobom imaš sav predio zvan Poljica, njezina ljupka mjesta, njezinu beskrainu obrađenost. Vidiš blizu Zadvarja, preko Cetine, selo Podgrađe na prvim obroncima Mosora, s bijelim kućama, zatim niz brežuljaka, zatim niže selo Kostanje, potom Zvečanje, Cistu, Gata, Dubrave, Tugare, Naklice i tako dalje, što ti oku daje čudesan užitak. A preko tih padina, kako moram nazvati obronke Mosora, i brda između, iznenadit ćeš se vidjeti kako je neumorno umijeće sve učinilo obradivim, kako je gomilama zagrabilo strmine da spriječi štetu od naplavina, kako je složilo i poravnalo nagibe u police i dolce, da izdaleka izgledaju kao velika stubišta. A u svakome od tih sela, na istaknutom uzvišenom mjestu vidiš s veseljem kako se bijeli župna crkva, izdvojena, sa svojim zvonikom i učestalo sa strane sa župnim dvorom. I hvališ namjeru da se Božji dom gradi na što višem, rekao bih i što čišćem, mjestu, oponašajući hram jeruzalemski, kao točci najbližoj nebu, na mjestu s kojega se uzdiže naša molitva, odijeljenom od buke stanova, svetom za sabranost duha, a svima na vidiku.

Bio je sat kad se sunce spuštalo prema zapadu kad prolažah tim seoskim krajem, a očaravajuća je bila, kunem ti se, izmjena tonova sjene i boje pod kosim zrakama sunca. Ali išao bih predaleko i nadugačko kad bih želio progovoriti o svakoj stvari koja me živo dirnula, dajući mi neizreciv užitak.

Dovoljno je da ti kažem da kad prođeš selo Svinišće, smješteno mnogo iznad razine rijeke, i nađeš se blizu Dinare: silaziš postojano jednom stazom, ili bolje puteljkom, udubljenim u padinu brda bez pobočne zaštite, spuštaš se u uski prostor gdje se stijene planina gotovo spajaju i priječe rijeci ravan tok; ona onda zavija pod kutem i nastavlja teći, pa silazi tijesnim izljevom *Infer*, ulazi kroz brane, okrećući žrvanj staroga mlina zvanog *Viseće*. Vidiš potom usred rijeke mali ravni školjčić, sav obrađen, što ga seljani nazivlju *Otok* i gdje se smatra da je nekoć Osor, vladar Bribira, u XII. stoljeću tu podigao palaču, iz koje je izlazio sa svojim gusarskim brodovima uznemirivati plovidbu Jadranom, zadavajući muke otocima i obližnjim gradovima, protiv kojega je i sama mletačka republika pokretala dio svoje flote. Među tako stješnjenim brdima snažna je jeka, takva da će ponoviti čitavih osam, pa i deset, slogova.

Nakon tolikih strahota silaziš u dolinu što je sva okružena visokim okomitim planinama, u podnožju kojih su dugačka polja, obale rijeke i na dnu doline, na zapadu, na desnoj obali ljupko selo Zakućac, smješteno na nekoliko brežuljaka što rastu jedan iza drugoga, prekriveni trajnim zelenilom. Ta opreka međusobno bliskih raznih boja, ljepote i strahote, ljupkosti i uzvišenosti pobuđuje slatko čuđenje da ti se čini kako si u začaranoj zemlji u kojoj je narav sućelila najrazličitije predmete kako bi bolje zasitila nezasitnu želju za raznolikošću, što toliko privlači ljudsko srce. Da ništa ne bi nedostajalo slici vidiš kako s vrha brda što se naginje nad Zakućcem pada mlaz vode, što je svojim ustrajnim tokom probio put kroz stijenu niz koju, lomeći se, pjeni i hući.

Ako u drugih ova dolina, što tu završava, izazivlje živ dojam, za mene je taj dojam još življi i snažniji jer mi podsjeća duh na mladenačke moje godine, kad se često tu šetah zbog rasonode. I nisam se mogao suzdržati a da ne zapišem par stihova o nadi što je za mene tada blistala. Evo ti i njih, prosuđuj ih kao izljev onoga osjećaja s kojim sam se uvijek odnosio prema zavičajnim mjestima i prijateljima, stvarima najslađim mom srcu.

O, lijepa nado, dok sam još dječakom
Uz sjenovite brijege prolazio,
A smiješak tvoj, s naravi vezan tako,
Spokoj mi je i radost tad nudio.

Misao vrela žestinom se snaži,
Duhove gnjevne probudit je znala,
Al osjećaji javljahu se blaži
Kad bi me ti s ljubavlju pogledala.

Ko leptirica krila pozlaćenih
Lepršala si, nado, pred očima,
Al minuše trenutci ti blaženi.

Srce mi više opsjene ne prima,
 Svijet i godine gorki su sad meni,
 Jedino Boga za utjehu imam.«

Mislim da nije pretjerano navedeni putopisni tekst, tiskan u 10. broju 1845. godine, proglasiti antologijskim uratkom, teško usporedivim hvalospjevom zavičajnom krajoliku. Cetina i Poljica dobili su u Franceschiju iznimno nadahnutog prolaznika i svjedoka, spisatelja sposobnog da uhvati najtananije preljeve oblika i svjetlosti, opisivača spremnog zabilježiti geomorfološka svojstva viđenih dijelova prirode, ali i misaonog i eruditskog putnika što se odaje poetskoj kontemplaciji i lirskim prisjećanjima. Prava je šteta što navedeno pismo, inače ispisano kao obraćanje prijatelju (konkretno Antoniu Lubinu, kolegi iz gimnazijskih dana), nije poznatije i popularnije, jer je vrijedno i kao literatura (pogotovo u inače posnim vremenima sredine XIX. stolljaća), a dragocjeno kao pohvala ambijentu, apologija rijeke, slapa i obližnjih naselja. Dosad je samo Tonko Fagarazzi upozorio na njegovo značenje i donio u prijevodu vrijedan ulomak.

Avantura s izdavanjem časopisa (*giornale, foglio*) *La Dalmazia* trajala je nepune tri godine, no ostavila je dubokoga traga i rezultirala okupljenim, uvezanim svescima koji imaju panoramske i gotovo enciklopedijske domete pribiranja gradiva o najrazličitijim aspektima života, prošlosti i perspektiva pokrajine. U podnaslovu lista je pisalo *inteso agli interessi della provincia* (namijenjen interesima provincije) i tu je svrhu list dolično ispunio, samo što mu je nedostajalo pravoga materijalnog odjeka i recepcije. Naime, uspjelo se pridobiti samo stotinu i dvadesetpet pretplatnika (iz raznih mjesta, među njima je i Kukuljević), a za pokrivače troškova trebalo ih je barem dvostruko. S tom namjerom i nadom urednik se u posljednjem tiskanom broju obraća čitateljima, uzaludno obećavajući nastavak izlaženja nakon određene pauze.

Preseljenjem u Split Franceschi nastavlja svoju spisateljsku djelatnost, objavljujući ponajprije konvencionalne prigodnice, kako one upućene carskoj obitelji tako i one adresirane crkvenim velikodostojnicima. Prvo je tiskan (1851.) *Sonetto per la traslazione delle reliquie di Paolo Clemente Miossich, vescovo do Spalato, nelle tombe di Duomo* (Sonet povodom prenosa posmrtnih ostataka splitskog biskupa Pavla Klementa Miošića u katedralne grobove). Zatim slijede, praktički iz godine u godinu: *A.S.I.R. Apostolica Maestà Francesco Giuseppe I., imperatore e re, scampato da orribile regicidio il di 18 febbraio 1853.* (Njegovu S.C.K. Apostolskom Visočanstvu Franji Josipu I., caru i kralju, spašenom od strahovite kraljoubojstva dne 18. veljače 1853.); *Per le fauste nozze di S.S.I.R.A. Maestà Francesco Giuseppe I. con Elisabetta della famiglia di Baviera* (Za sretno vjenčanje Nj.S.C.K.A. Visočanstva Franje Josipa I. s Elizabetom iz bavarske dinastije, 1854.); *A.S.Ill.ma e Rev.ma Mons. Luigi Maria Pini... promotore del voto solenne onde questa popolazione reca processionalmente oggi 20 maggio 1855 alla B.V.Maria di Poisan preciosa corona, ringraziamento del pronunziato domma di sua Immacolata concezione* (Njegovoj S.U.P. biskupskoj časti, monsinjoru Ljudevitu Mariji Piniju... začetniku svečanog zavjeta po kojemu ovaj puk u procesiji na današnji dan 20. svibnja 1855. daruje B. D. Mariji od Pojišana dragocjenu krunu kao zahvalu zbog proglašene dogme o njezinu Bezgriješnom

začecu); *Natalizio di S.M. Francesco Giuseppe I.* (na rođendan Nj.V. Franje Josipa I., 1856.); *Al Principe ereditario dell' Impero d' Austria, nato a 21 Agosto 1858* (Knezu nasljedniku Austrijskog Carstva, rođenom 21. kolovoza 1858.).

Daleko značajniji i opsežniji dio Franceschijeva opusa, ne samo splitskoga razdoblja nego i ispisane cjeline, sastoji se od serije velikih eseja i studija, posvećenih raznim pedagoškim, filozofskim, literarnim i teološkim problemima, a sve su one objavljene u programima ili godišnjim izvještajima splitske gimnazije (za vrijeme dok je naš pisac bio na njezinu čelu). Riječ je o tekstovima od tridesetak do pedesetak stranica, ispunjenima eruditskim referencijama i osobnim razmišljanjima, a u svakom slučaju obilježenima pravovjernim kršćanskim stavovima i kombinacijom navoda iz klasike i suvremenosti. Vjerujem da bi stručniji, filozofski mjerodavniji pogled našao u tim »disertacijama« i »kompilacijama« dovoljno zanimljive građe za analizu epohe i sredine, a naše je čitanje zastalo na osnovnom praćenju zacrtanih motiva, na potvrđivanju Franceschijeve nesvakidašnje kulturne i obrazovne širine.

Čini se da i sama ideja objavljivanja gimnazijskoga programa potječe od Franceschija, jer se prvi od njih tiska tek po njegovu dolasku na mjesto privremenog upravitelja. Dakle, koncem školske godine 1851. izlazi njegova stručna radnja *Sull' educazione in generale ed in particolare sull' educazione ginnasiale* (O naobrazbi općenito, a posebno o gimnazijskoj naobrazbi). Već sljedeće školske godine, koncem 1851.–1852., objavljuje drugu studiju naslovljenu *Letteratura e religione cristiana* (Književnost i kršćanska vjera). Zatim, nakon određene stanke, izlazi iz tiska program za školsku godinu 1854.–1855., a u njemu esej koji se može smatrati nastavkom i razradom prethodećega: *Letteratura Classica Greca e Romana e letteratura Cristiana* (Klasična književnost Grka i Rimljana i kršćanska književnost). Konačno, na još većem razmaku, javlja se gimnazijski program iz 1861. s prilogom *Sul panteismo della filosofia e della storia nel secolo presente* (O panteizmu filozofije i povijesti u našem stoljeću).

U međuvremenu nas je Franceschi zadužio jednim prilogom što je svojevrstan pionirski rad na polju praćenja suvremene mu književnosti. U novopokrenutom (a kratkotrajnom) splitskom almanahu, što ga je izdavao knjižar Morpurgo, *Annuario dalmatico* (Dalmatinski godišnjak), u prvome godištu 1859. godine on objavljuje oduži životopis svojega učitelja, svećenika Stipe Ivačića, inače zaslužnog autora niza stihotvorenja, među kojima se kulturno-povijesnim značenjem svakako ističe spjev »Le wille de Mossor« (Mosorske vile). Prilog nazvan *Della vita e degli scritti di Stefano Ivacich* zauzima punih šezdesetpet stranica (87–152) navedene publikacije, istina maloga formata, i bogat je raznovrsnim informacijama, jer je pisac bio vrlo blizak autoru o kojemu govori i dobro je poznao njegov javni i literarni rad. Posebno su zanimljive reminiscencije na razdoblje školovanja, na ambijent i atmosferu splitskoga sjemeništa kao žarišta književne kulture i naobrazbe. Uz neizbježno pozivanje na Tommasea i njegove sudove o potrebi kreativnog povezivanja talijanske rafiniranosti i slavenske izravnosti, Franceschi također dolazi do uvjerenja o mogućnosti simbioze dvaju inače kontrastnih iskustava. Pa kao što je Ivačić prihvatio tzv. slavensku antitezu (egzemplificiranu na početku »Hasanaginice«) tako je i Franceschi nastojao istu primijeniti u uvodu svoje »Morske balade«.

Već i kao autor vrlo uspjeloga književnog portreta starijega kolege Giovanni Franceschi bi zasluživao da se netko na sličan način pozabavi njegovom životnom parabolom i spisateljskom aktivom. Ne mogući mu se adekvatno odužiti sačinili smo ovaj mali biografsko-bibliografski medaljon kao prolog i objašnjenje razloga za prepjev triju njegovih pjesničkih sastavaka. Premda smo uvjereni kako je svoju pjesničku vokaciju i viziju najprimjerenije ostvario na proznim stranicama »Slikovitoga zemljopisa«, a svoju erudiciju i teorijski nerv u nizu studija, ipak smatramo da ga tri, međusobno sasvim različita, pokušaja u stihovima vezanih oblika najbolje prezentiraju kao pisca uronjena u svoju epohu i svoju sredinu – a i u obaveze pripadne svećeničkom staležu.

Uz spomenute himne posvećene zadarskim svecima, splitskom je kampanilizmu odao počast slavljenjem svetoga Dujma, pjesmom širokoga daha (objavljenom također u *Annuario dalmatico*) u kojoj je iskoristio priliku podati i skicoznu kroniku prostora i sredine od rimskog doba do svojih dana (pridodavši i neophodne pozitivističke bilješke).

Sasvim suprotne je intonacije »Morska balada«, umjesto mirnih, svečanih akcenata dinamično, dramatično zbivanje (čak je umjesto tradicionalnog jedanaesterca, endekasilaba, ovdje korišten deseterac, istina ne pučke verzije s cezurom iza četvrtoga sloga, nego parne, peteračke podjele). Romantična je noćna scena, pojačana plamsanjem, treperenjem dvaju plamenova koji se goreći sljubljuju, simbolizirajući tako tragične žrtve zabranjene ljubavi. Milica i Karlo odlučuju se na bijeg od roditeljske zabrane, ali ih na putu brodićem susreće gusar i ubija mladića kad mu se pokušao oduprijeti. Obamrla od straha, Milica, ipak smogne snage da smrtno ranjena uzvratí mačem nasilniku koji ju je mislio obljubiti. Tipična sentimentalna priča usidrena u odgovarajući primorski ambijent, uokvirena je epizodom brodarenja i dana lapidarno, jer narator ima na raspolaganju jedino kratko vrijeme dok traje plovidba. Nema dvojbe da se Franceschi ovim sastavkom htio približiti duhu narodnog pjevanja, a možda je i sam motiv primio od kakve lokalne legende, redovito spremne da neobične prirodne fenomene poveže i protumači sudbinskim ulogom.

Pjesmom »Mosorski bard« barem se na neki način približavamo inspirativnim ishodištima i lirskom meritumu Giovannija Franceschija, što smo ih našli najprimjerenije realiziranima u »Slikovitom zemljopisu«. Nažalost, ta je pjesma, dijelom pisana u danteovskim jedanaesteračkim tercinama a dijelom u sestinama (s izmjenom broja slogova), imala strogo službeni, konvencionalni zadatak slavljenja carskoga imendana, te je pretežno retorična i suha. Poput niza drugih dalmatinskih pjevidruga i laudatora i naš se autor služi figurama Barda i Vile, koji bi bili svojevrstan *genius loci*, odnosno nosioci romantizirajuće ideje o pjesništvu izniklome iz puka i posebno primjerenome oporom, divljem, brdskom ambijentu. Međutim, srećom nije mogao odoljeti a da ne unese još koji sastojak vlastitog doživljaja, ponajprije sliku slapa Gubavice i zanos odrazima i preljevima svjetlosti, a zatim i podsjećanje na ljepotu Kaštelanskoga zaljeva, pa je dao srcu maha i duši odaha kako bi se iskupio od pukoga služenja vlasti. Zaokružujući spomenom Cetine (u pjesmi još klasicistički nazivanom i Tilurij) Franceschijeve zavičajne odrednice i vrhunske literarne izazove, čini nam se na koncu kako njegov kreativni saldo nipošto nije tek prosječan, a svakako nije zanemariv.

MOSORSKI BARD

Ivan (Giovanni) Franceschi

VODOPADU CETINE

Na brdu, otkud Tilurij se ruši,
Kroz tijesnu rupu uski val mu slazi
I odzgor šumno padajuć pjenuši,
Stanovnik iz doline bliske spazi,
Dok prvu zraku sunce toga trenu
Uputi, penjuć po svojoj se stazi,
Drevnoga barda, mudrog od vremêna,
Gdje šumom ide i u ruke prima
Citru što bje na bukvi obješena.
Tu svakog ljeta pjesmu junacima
On, kad bez lišća stabla budu, pjeva,
Želeći spomen osvježiti o njima.
A zraka sunca u vodi odsijeva,
Prelama se i blista iz kapljica,
Te u stotinu duga se prelijeva;
Međutim Vila plavih pletenica,
Ispod obrva koja gleda milo
Ko da je odraz lune joj sred lica,
Stàrinu hrabri tog, na konju čilom
Jašuć, u grudma duh mu oživljuje,
Htijenje od dobi što je oslabilo.
Kao boginju bijelu nju se štuje:
Nad Tilurijem ona budno bdije,
A za junake želi da se čuje.

Al umorna od svog zadatka nije
 Ta ljepotica. Otkud sunce tone
 Pa do obala gdje jutrom izbije
 Ona sve mjeri; kreposti su sklone
 Namjere njene, ona se još brine
 Da ritmi joj pjevača skladno zvone,
 Pa da iz pjesme kod budućih sine
 Odvažnih slava; nju je ugledao
 Pažljivi pastir neki iz doline
 Ko ružičast oblacić, potakao
 Što starog Barda je i u grudima
 Ideju dâ mu da bi zapjevao
 S uzvišenošću i s osjećajima;
 Pjev sve obuze, morao se primit
 Kad sadržaj plemenit tako ima:
 Zvijezdo neba sjevernoga,
 Ljubavi svoga puka,
 Tebe na žici jedinoj
 Volja slavit me nuka,
 Al tvoje višnje zasluge
 Tko će ocrtat moć?
 Ti otac svih si bijednika,
 Svijet cijeli tebe štuje,
 Mišlju, savjetom brižljivim
 Kao da očekuje
 Da kob ublažiš, pomogneš
 I muke će mu proć.
 Za tebe svim narodima
 Svjedoči dan blaženi,
 A svoja krila spokojna,
 Ko vjetar zaljubljeni,
 Mir širi svud i razvija,
 A nama sreću da.
 Tvoje božanske kreposti
 Znakovi svud se hvale,
 Ko da tragove ostavlja
 Sunce tonuć u vale;
 Ti budućih si razdoblja
 Čudo i sreća sva.
 Oh! često li će zahvalna
 Doć planinkinja Vila,
 Kao djeвица prelijepa

Što baš se zaručila,
 Pa potomcima na citri
 Slave izreć ti glas.
 On, reć će, usred nemira
 Najdivljijega gnjeva,
 Kad kobni vir se proširi
 Gdje Sena se ulijeva,
 Što svim ljudima mogaše
 Oduzet nadu, spas,
 Ustade, pa se odlučno
 Oblaku suprotstavi:
 Bijes stade, suza na oku
 I plač se zaustavi
 Nevjesta mnogih, zraka
 Mira navijesti tijek.
 Tada tisuću naroda
 Obasja radost veća,
 Radost što travanj probudi
 U osmijesima cvijeća:
 Pravdu zatim naoruža
 Miru produživ vijek.
 Godine brojne prodoše,
 Ni danu ne bje teći
 A da mu blagost svevišnja
 Podložne ne usreći;
 I kraljevstvo mu procvjeta
 Ko neki plodni hum.
 Vjera za njega u srcu
 Zborila zauzeto,
 Zasluga dobi naknadu,
 Pravo drugog bje sveto.
 Znanje tu je mnogostruko
 U vladanju i um.
 Usnom će svojom čarobnom
 Božica zapjevati,
 A čeznutljivi potomci
 Rado će poslušati,
 Žarke im misli obuzet
 Tvoje slave će sve.
 Tako i brodar vozeći
 Uz kaštelansko more*,

* Prekrasna Kaštelanska rivijera blizu Splita. Vidi kod Kreljanovića.

Ako uz pjesmu zapjeva
 Da skрати noć do zore,
 Prolaznika će podsjetit
 Pomnog na prošle dne.
 Na glas će taj Dalmatinac
 Vijek u srcu se ganut;
 Jer ljubav čuva za tebe
 I vjeru pouzdanu,
 Vjeru i ljubav što njemu
 Znače ponos i čast:
 Pa pamteć ti dobročinstva,
 Kako si pomoć dao
 Da domovinu obnovi,
 Kako je uživao
 Radost u tvojoj ljubavi
 Kao nektara slast:
 Spone će blagosloviti,
 Dat znake odanosti,
 Zahvalan za vezu s Tobom
 U dubokoj harnosti
 Čašćenju ovoga dana
 Posvetiti će *Spjev*:
 Tu himna svrši, pa padinom pođe
 Što u dolinu vodi, po njoj gazi
 Stàrina Pjesnik, te strminom dođe
 Otkud je ići po mosorskoj stazi.

MORSKA BALADA

Što dva jezička titraju plamna,
 Tamo na onoj hridi trepere,
 Dok zvijezde žarke sada noć tamna
 Po nebu stere?

Plamičke spaja zov istog htijenja!
 Veslajuć prođem tu svaku večer,
 Pa pred prizorom, pun udivljenja
 Molitvu rečem.

Gosparu mladi, čega se plašiš?
Plavkasto svjetlo to nije štetno;
Mladenci bjehu; Vesla se maši,
Prekriži sjetno.

Mladenci? Pričaj! – Usta su nijema
Kad o mrtvima riječ tajne vodi –
Al kod nevinih krivnje kad nema
Govor ne škodi.

Pričat ću, dakle: al, vrijeme leti,
Već čekaju me mili u kući.
Ne želim kasnit; veslom se sjeti
Bolje povući.

„Milica bješe lijepa i mila
Grančice poput rujnog koralja,
Ko cvijet proljetni sve osvojila,
Al od svih dalja

Osim od Karla, svojega dragog,
Ljubavlju tajnom žarko ga ljubi;
Ne smije ga ljubiti – prijeti svom snagom
Očev glas grubi.

Karlo će: Mila, druge nam nema,
Vjenčat ćemo se, makar nam brane;
Ako si smjela, brodić je spreman
Za druge strane.

Veselo puta prodoše pola
Po moru što ga ne ziblju vali;
Kad im gusar, poput sokola,
Na brod navali.

Skokom među njih pade i prijeti,
Pa na mladenca, koji već blijedi,
Nasrnu kruto i mačem kletim
Smrtno ga zlijedi.

Očajna maču se suprotstavi
Tek grudma ona i kričat stade.

Al, jao! Snaga sva je ostavi,
U nesvijest pade.

Pa osvijesti se, oružje skrije,
Krvavo, među haljine svoje.
Nasilniku se kanda nasmije,
Al kobno to je.

I bestidniku, kog žudnja vuče
Utažit gnusnu strast i žestinu,
Mač, iz grudiju svojih izvučen,
U srce rinu.

Zbog ljudske krvi tu prolivene
Borba počela je započeta,
Nebo i zemlju potresat krene
Olujni vjetar.

Kad suncu zrake otkrit se sviđi,
A i oluja smiri se cijela,
Mladoga para ispod te hridi
Ležahu tijela.

Ako očinska riječ ih razdvoji
Ovdje ih veza sudbina prijeka,
Ko ljubav i smrt što znade spojiti
Do kraja vijeka.

Grob jedan sada kosti im krije,
Iz kog se javlja glas uzdišući,
Plavkasti plam se ganuto vije,
Svjetlucajući.

Ispričao sam: al, vrijeme leti,
Već čekaju me mili u kući.
Ne želim kasnit: veslom se sjeti
Bolje povući.«

HIMAN SVETOM DUJMU MUČENIKU
Glavnom zaštitniku Splita

Mirisni tamjan, molitvu što teče
Usnama puka koji tebe štuje,
O Dujme sveti, jutrom ti i uvečer
Split upućuje.

Okupljen oko blagog žrtvenika
Što čudotvorne tvoje kosti krije,
Zbog čega trajno krepost se velika
S neba lije,

Jer tko mu priđe vođen žarom svetim
Duh će ga prožet nebeskog smirenja
I počinak će u duši osjetit,
Brige mu jenjat.

Stog otac sinu ko uzor te daje,
Što na koljena plaho klečat stane,
U grudma čuteć vjerske osjećaje,
Dotad neznane.

Stog kad nesreće i nevolje huje
(Što nažalost su na životnom putu
Učestale), il slutimo oluje
Prijetnju nam ljutu;

Il ako polje, jer ga sunce spali
Svjetlošću žarkom, ljetinom ne rodi
Il zrak postane smrdljiv, ustajali,
Te smrt dovodi;

Il kad bič rata ljude, nesmiljeni,
Na krvav sukob tjera, mržnju snaži,
U stan molitve tvoj grad ojađeni
Utjehu traži

I veseo izlazi. Dvanaest puta¹
Stoljeće već svoj krug do kraja dove
Otkad ti motriš iz Rajskoga kuta
Svodove ove,

Ko orao što naširoko kruži,
 Na stazi sunca oblačić izgleda,
 Ipak s visoka očima se služi
 Da porod gleda.

I oh!, nestalnu kako kob upozna
 Tvojega grada puk, građani mili,
 Što se u bijegu od pokolja grozna
 Tu okupili

Bjehu, zadobiv jedva rodna žala
 U okružju palače uzvišene²
 Dok strava se je posvud prostirala
 Van brane njene!

Vidješe mrkog Avara, Hrvata,³
 Gdje jedan s drugim nemilo se srazi
 I ugarskoga bijesnog konja, ata,⁴
 Gdje zemlju gazi.

Vidješe kako puk u gradu vlada,
 Od čeg susjedska nasto bitka duga,
 I zavičaj gdje pod Bosanca pada,⁵
 Pa mu se ruga.

Mletačkog lava rika ih potrese
 Zatim, pa volja za boljim ojača,
 Zov otajnih vještina ih zanese,
 Al mnogo drača

Još bilo je po tlu tom posijano
 Kad Hrvoje je zemljom zavladao,⁶
 Od Saracena strah je neprestano⁷
 San prekidao

Zbog mača nepobjednog, a osvetu
 Žeđahu svi, pa krv je potocima
 Tekla, palima mladosti u cvijetu
 Svim junacima.

Kolika hrabrost, mržnja, ratna strava
 Proteklog doba, ljubav, rodoljublje

Leže u slijepom viru zaborava
I tonu dublje!

Pa čak i tvojim moćnim čudesima,
Što iznudi ih molba vijeka prosta
Zazivom nametljivim, unucima
Kakav trag osta?

Prem nebeska je ruka vjerne svoje
Pomogla, s tobom imala je moći,
Al govor srca svijetu zamuko je
U takvoj noći.

Gdje li su ona ljuta sad plemena,
Strah nekadašnji? Nema ih ni blizu.
Tek tvojih svetih čina uspomena
U sporu nizu

Stoljeća raste, dostojna je slavlja
Ko stablo koje zimi lišće gubi
Al svoju krošnju u svibnju obnavlja,
Toplinu ljubi;

Sjeti se dana kad si svojom rukom
Stijeg Kristov pokraj Jadra postavio
I vjere prvi pred smirenim pukom
Svjedokom bio

Živom baš riječju, zbog koje uminu
Bogova lažnih varka; stog te ubi,
Želeć ti poziv, Petrov slijed, prekinut
Nasilnik grubi.

I grob te primi nijemi, nepoznati,
Al otkrio ga dah je čuda, trajni,
I zraka zavičajna svjetlu vrati
Dijamant sjajni.

Čak pet stoljeća ležahu ti kosti
Na mračnom mjestu, a jer bje Salona
Srušena, divlja vlast zbog opasnosti
Obratu sklona.

Grad u nastanku tad žarko poželi
 Pod zaklon tvojih moćiju se stavit,
 Pa pobožno pretraži prostor cijeli
 S puno ljubavi.

Dok neprijatelj zaokupljen inim
 Bje, na samotnoj stazi pohod sveti,
 U šutnji, želi žuđeni, jedini
 Teret uzeti.

Kakvo iznenađenje, bol ih snađe
 Kad ne mogoše odoljet težini,
 Ko živac kamen posred tla usađen
 Grob u dubini!

Mišice snažne ni umovi brojni
 Ne pomakoše raku, svećenici
 Naum ti mijenjat bjehu nedostojni,
 Zalud uzvici.

Nego dječica, kojima na licu
 Nevinost cvjeta, svladali su stijenu;
 Na rame stave kamenu grobnicu
 I kući krenu.⁸

Tko zaplako tad nije? Zanos pravi
 Pobožni svima kosu nakostruši.
 A sveto ime s ljubavlju se slavi
 U svakoj duši.

Čudesnu stijenu dodirnut je htio
 I taj kom mnogo da se gane treba,
 Od ganuća je drugi zamislio
 Tlo dijelom neba.

Neprijatelj ne sazna. Ostatcima
 Tvojim hram velik posvećen će biti,
 A svaka kuća tvoju sliku ima
 I njom se kiti.

Ti dobrotiv si nebeskom milosti,
 Pobožnost jačaj i kad pomoć ište,

Ti grad utješi kad je u žalosti,
Bolan, potišten.

Razdore suzbij, škrtnost i pohlepu,
Što opće dobro zbog vlastitog slabi,
Ravnodušnost, za svaku ljubav slijepu,
Što samo grabi;

Snage poveži nam i svima zadaj
Cilj da se slijede kršćanske vrline,
Častoljublje ispravi, što zavlada
Preziruć ine.

Ovaj zrak topli, ovaj osmijeh rajni,
Gdje ćuh proljeti vječne mirluh širi,
Miluje biljke dah životodajni
Što posvud piri,

Sve to će postat, nek je tebi hvala,
Stan svih vrlina, plemenitog žića,
Da bi nam prisnom blizina postala
Višnjega bića.

BILJEŠKE

Uz život i čudesa svečeva smatrao sam korisnim uplesti i najznačajnije činjenice gradske povijesti Splita, a to čini neophodnim dodatak nekoliko bilježaka za objašnjenje himna.

- 1) Moći svetoga Dujma prenesene su iz Salone u Split u VII. stoljeću.
- 2) Godine 659., pošto je Salona uništena od Avara i Srba, građani se spasiše bijegom na obližnje otoke. Mnogi se tamo oporaviše, a kako nisu imali siguran boravak u Saloni, ugroženoj od neprijatelja, stisnuše se unutar Dioklecijanove palače, koju razdijeliše u mala boravišta, a palača im je također služila i kao utvrda.
- 3) Rat između Avara i Hrvata 645. godine.
- 4) Vlast Ugara u Dalmaciji pod Kolomanom.
- 5) Vladavina Bosanaca pod kraljem Tvrtkom u Dalmaciji 1390. godine.
- 6) Hrvoja je Ladislav Napuljski postavio 1404. za splitskog kneza.
- 7) Od 1463. Turci Otomani stekoše Bosnu i Hercegovinu, te više stoljeća ugrožavaše Dalmaciju.
- 8) Pobožna predaja koju donosi Farlati u *Illiricum Sacrum*.

(S talijanskoga prepjevao: Tonko Maroević)

BOLJA POLOVICA HRABROSTI KAO ALEGORIJA

Pavao Pavličić

1

Jedini Slamnigov roman pratila je od samoga početka neobična sudbina: djelo je svagda dobivalo povoljne ocjene, ali su se one zasnivale na vrlo različitim argumentima, koji su se, k tome, izrazito mijenjali kroz ovih četrdesetak godina otkako roman postoji. Nije lako razabrati zašto je tako; dapače, pokušaj da se to objasni zahtijeva osvrt i na način nastanka te knjige, a i na okolnosti u kojima se pojavila.

Što se tiče načina nastanka, o njemu se može govoriti kao o nekoj vrsti književnopolitijskoga presedana, barem u poslijeratnom odsječku naše moderne književnosti. Djelo je, naime, napisano po narudžbi: Zlatko Crnković uređivao je biblioteku Hit zagrebačkoga »Znanja«, koja je pokrenuta 1969. i u kojoj je urednik bio nakanio objavljivati u svakome kolu po jedan domaći naslov; takvih naslova nije bilo mnogo na raspolaganju, pogotovo ne dobrih, te je tako Crnković platio Slamnigu unaprijed, kako bi mu ovaj u nekom razumnom roku isporučio knjigu. Tako je i bilo: Slamnig je roman napisao i on je izašao 1972. U tom trenutku se činilo da je narudžba dobar način da se stimulira domaća književna produkcija, ali slučaj *Bolje polovice hrabrosti* više se nije ponovio. To je možda i razlog što se ta narudžba i taj odgovor na nju često spominju u vezi sa Slamnigovim romanom.

Što se pak tiče okolnosti u kojima se roman pojavio, treba uočiti da je on naručen i napisan u jednim uvjetima, a da je objavljen u drugim. Jer, šezdesetih se godina hrvatska književnost nije mogla podići širokim odjekom kod čitatelja, čak ni usprkos činjenici da je dala takva djela kao što su Marinkovićev *Kiklop* (1965.), ili Novakovi *Mirisi, zlato i tamjan* (1968.). Ali, onda je krajem toga desetljeća došlo do nagloga i nezaustavljivog približavanja literature publici, pa smo dobili prve naše tržišne uspješnice. Neki je proboj

napravio već Kušanov *Toranj*,¹ a osobito su mnogo tu učinili Majdakovi romani poput *Kužiš, stari moj*² i drugih. Uskoro će knjiga postati roba i doći će – u sedamdesetim godinama – do izrazitijega raslojavanja na ozbiljnu i zabavnu književnost.

Tako se Slamnigov roman zatekao u nekoj vrsti procjepa. Jer, po načinu nastanka, on se slagao s novom, tržišnom orijentacijom u našoj književnosti: napisan je po narudžbi, dakle za novac, i objavljen je u biblioteci koja nastoji biti komercijalna, što znači ugađati publici. U isto vrijeme, autor romana je pisac koji ima književno ime (ne samo kao pjesnik, nego i kao prozaik), a to ime je stvorio tekstovima koji nisu nastali po narudžbi, niti su bili tržišno usmjereni, nego su otvoreno iskazivali svoje umjetničke pretenzije. Zato je Slamnig stvarajući svoj jedini roman morao nastojati da ne iznevjeri ni vlastiti književni put, ali ni pogodbu u okviru koje je roman napisao. Morao se, dakle, truditi da tekst bude takav da zadovolji standarde biblioteke u kojoj će biti objavljen – da, govoreći ukratko, bude komunikativan i zabavan – a u isto vrijeme morao je postići da taj tekst ostane na razini onoga što je autor prije toga objavljivao pod svojim imenom, da se ne spusti ispod određene estetske razine.

A to ne samo da nije bilo lako, nego je i obilježilo sav kasniji život djela u dodiru s čitateljima i osobito s kritikom. Jedni su, naime, u romanu vidjeli prije svega njegove zabavne aspekte, pa hvalili lakoću pripovijedanja i elastičnost stila, dok su drugi u tekstu prepoznavali bogatstvo aluzija, jezičnu virtuoznost i dubinu poruka skrivenih ispod lake naracije. Ipak, reklo bi se da su u prvoj fazi recepcije prevladavali oni aspekti koji su djelo smještali u okvire Slamnigova opusa, a ne oni koji su ga smještali u kontekst tadašnje naše proze. Još određenije, kritičari su roman uspoređivali pretežito s onim što je Slamnig bio prije napisao, a malo ili nikako s onim što su pisali drugi autori u doba kad je roman nastajao. Zbog toga im se činilo da su za *Bolju polovicu hrabrosti* važna dva njezina aspekta.

Jedno je odnos prema Slamnigovoj kratkoj prozi, među kojom su već do toga trenutka bili prepoznati mnogi antologijski sastavci, poput *Neprijatelja*, *Priče o Zvezdani* ili *Zafrkavanja Frane*.³ Raspravljalo se, dakle, o tome koje su osobine autorove kratke proze prešle i u roman, a po čemu se opet roman od te proze razlikuje. Drugo je odnos prema Slamnigovoj lirici: držalo se važnim što on u svojoj poeziji pokazuje izrazitu jezičnu invenciju, a ona se vidi i u romanu, te su se ljudi pitali u kojoj su mjeri motivi što se u romanu javljaju nagoviješteni već u autorovoj poeziji.

Moralo je proći nekoliko godina – čak i decenija – pa da se shvati kako je *Bolja polovica hrabrosti* inovativna i u odnosu na dotadašnju našu prozu. Neki od tih aspekata danas se – nakon što je prošlo toliko vremena – sasvim dobro vide i lako ih je pobrojiti.

Prvo, *Bolja polovica hrabrosti* zacijelo je prvi naš roman koji ima za glavnog junaka filologa, dakle čovjeka koji o književnosti neprestano razmišlja, pa ima o njoj nekakve stavove i kadar je te stavove formulirati. Drugo, u središtu radnje romana nalazi se jedan

¹ Zagreb, 1970.

² Zagreb, 1970.

³ V. npr. u izdanju Slamnigovih izabranih djela pod naslovom *Relativno naopako*, Zagreb 1998., kojim se ovdje i inače služim i iz njega citiram.

literarni problem: netko nekome daje na čitanje tekst koji ima književne pretenzije, pri čemu se na tom tekstu vidi stanovita njegova nesuvremenost, ili, ako je kome draže, tradicionalnost. Napokon, treće, koliko god da je književnost društvena institucija, autora zanima prije svega njezin utjecaj na pojedince i na odnose među njima; literarni tekst pojavljuje se tu kao posrednik u emocionalnim odnosima između dvoje ljudi.

A takav stav prema književnosti – prema književnoj tradiciji, prema društvenoj ulozi literature i prema njezinu mjestu u životu individuuma – danas se lako prepoznaje kao izrazito postmodernistički.⁴ Kad bi trebalo opisati temeljne oslonce postmodernističke poetike, moralo bi se to učiniti otprilike u istim terminima kao i u ovom kratkom opisu *Bolje polovice hrabrosti*. To je shvatila i naša književna kritika i historiografija, te je zato stala opisivati vrijednosti Slamnigova romana drugačije nego prije: ako se nekada inzistiralo na uklopljenosti romana u autorov opus, sad se više ističe njegova inovativnost u odnosu na suvremeni književni kontekst.

Ne treba se pitati koji je od dva pristupa ispravniji; bolje je uočiti kako ta dva pristupa – ako shvatimo da su komplementarni – zapravo daju dobro polazište za cjelovito tumačenje *Bolje polovice hrabrosti*. Ipak, takvo se tumačenje ne bi smjelo zadovoljiti time da objasni mjesto romana u Slamnigovu opusu i njegovo mjesto u hrvatskoj književnosti. Ne bi se smjelo time zadovoljiti naprosto zato što svaki senzibilniji čitatelj lako razabire kako ono čime nas taj roman pogađa ne leži u njegovu odudaranju od konteksta (konteksta opusa ili konteksta povijesnoga trenutka), nego u njegovoj unutrašnjoj slojevitosti. Još izravnije rečeno, nije presudno to što Slamnigov roman govori ono što još nitko nije rekao, nego je presudno to što je on sam u sebi značenjski složen. Ta složenost opet sastoji se prije svega u tome što fabula nema samo doslovni sloj, nego se sluti da ona pripovijeda i o nečemu većem, o nečemu što daleko nadmašuje puke peripetije jednoga filologa i jedne usidjelice. Ili, sasvim izravno: većina čitatelja sluti da roman ima i simboličku razinu, premda tu razinu možda i ne uspijeva identificirati i opisati.

Zadaća je ovoga prikaza da upravo to pokuša raščistiti: on treba da izvidi postoji li doista u Slamnigovu romanu alegorijska razina, a ako nađe da postoji, onda da tu razinu i opiše.

2

Glavna osobitost romana sastoji se u tome što on ima dvije fabule. Obje su važne – to se vidi po tome što zauzimaju gotovo podjednak prostor – i ni bez jedne od njih ne bi cjelina imala smisla. A ipak, ne može se reći da su ravnopravne, budući da je jedna fabula hijerarhijski nadređena drugoj. Jednu od njih, naime, treba shvatiti kao zbilju, a drugu kao

⁴ Usp. o tome npr.: Cvjetko Milanja, »Hrvatska književnost i postmoderna, na primjeru Slamnigova romana«, Književna revija 1-2, Osijek, 2001.

fikciju, ili, još točnije, kao umjetničku prozu. To dolazi odatle što se u onoj fabuli koja dočarava zbilju pojavljuje lik spisateljice, koja upravo radi na nekoj svojoj pripovijesti, pa se odlomci te pripovijesti onda reproduciraju u romanu. Čini se to na četiri mjesta, i to tako što spisateljica daje svoj tekst glavnom junaku na čitanje, te na taj način i recipijent romana postaje, zajedno s likom, čitatelj te proze.

Ona fabula koja, u netom opisanom rasporedu stvari, označava zbilju (nazovimo je F1) razmjerno je jednostavna. Glavni njezin lik ujedno je i pripovjedač u prvome licu. Znamo ga samo po nadimku, koji glasi Flaks, a zatim još po jednom imenu koje se spominje samo na jednom mjestu u romanu, a glasi Špringinsfelt.⁵ Roman započinje tako što se Flaks sastaje u nekom lokalnu sa svojim starim gimnazijskim društvom, pa tu doznajemo i njegovo zanimanje: on je filolog (bavi se istraživanjem jezičnog standarda u sjevernoj Hrvatskoj do preporoda), a ujedno je i književnik, jer piše radio-drame i prevodi. Flaks i njegovi kolege nalaze se, po svoj prilici, u kasnim tridesetim ili ranim četrdesetim godinama. Nakon sastanka u lokalnu, jedna od kolegica, Zita, vodi Flaksa u svoj stan u Gornjem gradu, gdje ga upoznaje sa svojom nećakinjom Anitom, a onda i s tetom, ženom od pedesetak godina, za koju se pokazuje da amaterski piše prozu. Potom Flaks prevozi Anitu svojim autom na drugi kraj Zagreba i započinje flert s njom. Vrativši se kući, čita tekst što mu ga je Teta dala na čitanje. Kad se taj ulomak završi, opisuje se kako je klapa išla na izlet u Zagorje, pa obišla najprije nekadašnje posjede Zitine obitelji, a onda se u gradiću Brestovju uključila u lokalnu svečanost, pa čak i u simpozij što ga organizira njihov školski kolega Lućum, koji ondje živi. U hotelu Flaks čita novi ulomak Tetina romana. Opisuje se potom nastavak boravka u Brestovju, pa zatim radnja skače opet u Zagreb, gdje Flaks dolazi u Zitinu kuću, ali ondje zatječe samu Anitu i s njom se upusti u tjelesnu vezu. Kad prispije i Teta, s njom kratko raspravlja o njezinu tekstu i o nekim općim literarnim pitanjima, a onda čita novi ulomak pripovijesti. Dalje se opisuje kratak Flaksov sastanak s prijateljem Forkom i njihovo zajedničko filozofiranje o izvanzemaljcima, a potom dolazi novi izlet u Zagorje: sad Flaks vozi vlastiti auto, a s njim su još i Zita, Anita i Teta. Nađu na groblju neke stare natpise, pa ih Flaks i citira, kao što citira i jedan ulomak iz priče K.Š. Đalskoga. Slijedi epizoda Flaksova susreta s Anitom u »Nami«, gdje postaje očito da njihova veza nema perspektive. Nakon još jednoga ulomka iz Tetine proze, Flaks i Teta o toj prozi raspravlja. Kad taj sastanak završi, Flaks hodajući ulicom odjednom shvati da mu Teta onim što je napisala zapravo izjavljuje ljubav te da bi se htjela za njega vezati. Brzo nazove prijatelja Lućuma u Brestovje i dogovori da prijeđe onamo kao nastavnik. Kad to sredi, vjeruje da se spasio.

Ulomci Tetine proze pisani su prilično tradicionalno, ne samo po stilu, nego i po kompoziciji, a čine vrlo preglednu fabulu (nazovimo je F2). Tako na početku upoznajemo mali primorski gradić u kojem žive junaci, a onda i glavni lik, Anu, djevojku iz bolje građanske kuće. Opisuje se njezino odrastanje i njezin odnos prema Vojku, mladiću iz

⁵ Zbiva se to pokraj romana, kad se Teta napokon sjeti da pita Flaksa za ime i kad joj se on tako predstavlja, a Zita potvrđuje da su ga doista u školi tako zvali. Sve se to, međutim, zbiva napola u šali, pa pravi status toga imena nije jasan, te nam tako glavni junak ostaje poznat samo po nadimku. V. str. 382 spomenutoga izdanja.

obitelji s kojom Anini roditelji održavaju prijateljske veze. Ističe se važnost ustaljenosti, tradicije, sitnih rituala, vezanosti za uske lokalne okvire. Na kraju prvoga ulomka Ana biva isprošena za Vojka. U drugom ulomku opisuje se njihovo bračno putovanje i početak zajedničkoga života, a daje se na znanje i to da neće imati djece. Opet se dosta pažnje posvećuje ustaljenim navikama, što se oprimjeruje opisom proslave Vojkova imendana, da bi se na kraju naznačilo kako se približava rat. U sljedećem ulomku rat se i opisuje: u gradiću i oko njega nema velikih borbi, ali se ondje izredaju i Nijemci i Talijani i ustaše, a u okolici ima i četnika. Vojko mora na razne načine lavirati da spasi glavu, premda je kao liječnik potreban svakoj vlasti. Kako priča napreduje, on biva sve bolesniji, i kad stigne kraj rata i kraj trećega ulomka, Vojko umire. Posljednji ulomak opisuje Anin život nakon Vojkove smrti. Ističe se najprije kako je zapala u tupost jer joj je život izgubio smisao, a onda se prelazi na ono što je prava tema toga dijela priče: odlazeći svakodnevno na groblje, Ana ondje počinje susretati nekakva mladića koji također obilazi nečiji grob, i počinje osjećati privlačnost prema njemu, premda ga ne poznaje. Usporedo s tim, Ana osjeća i griznju savjesti, te zbunjenost. Ostaje neizvjesno kako će se cijela stvar završiti.

Već iz ovoga šturog prikaza može se razabrati kako između onoga što u romanu znači zbilju (F1) i onoga što znači književnu fikciju (F2) postoje višestruki i vrlo složeni odnosi. O tim odnosima i o njihovim značenjima bit će podrobnije riječi dalje; ovdje je potrebno spomenuti tek jednu opću i vrlo upadljivu karakteristiku te relacije, koja – uz prije spomenutu nadređenost okvirne priče umetnutoj – bitno obilježava tekst kao cjelinu. Važno je, naime, to što dvije priče zapravo čine neku vrstu antiteze: u svim svojim bitnim obilježjima one su suprotstavljene jedna drugoj, a taj kontrast daje onda jednoj i drugoj osobit smisao. Pogledajmo to načas поблише.

Ponajprije, F1 – dakle, Flaksov život i njegove peripetije sa ženama i muškarcima – zbiva se u sadašnjosti, dok se F2 zbiva u prošlosti. Sadašnjost možemo povijesno odrediti kao kraj šezdesetih godina, a prošlost kao tridesete i četrdesete godine dvadesetoga stoljeća. Pri tome se pisac potrudio da obje fabule obilato opskrbi znakovima vremena: kad govori o sadašnjosti, onda opisuje lokale, automobile, vlakove, modu, kao i način funkcioniranja banaka, a važnu ulogu u tome prikazu igra i žargon koji je aktualan u vrijeme kad se priča zbiva. Kad se pak opisuje prošlost, također ne izostaju signali koji pridonose povijesnom koloritu, od nošnje, preko jela, pa do društvenih i političkih odnosa koji su jasno naznačeni. Tako se dvije fabule doimaju kao dva zasebna i prilično udaljena svijeta.

Taj dojam dolazi i odatle što su svjetovi i geografski različito locirani. F1 zbiva se u Zagrebu, a onda općenito u sjevernoj Hrvatskoj, koju reprezentira Zagorje sa svojim kajkavskim govorom. F2 pak zbiva se negdje na jugu, u malom gradu koji ima luku, odakle se lako putuje u unutrašnjost željeznicom; mogao bi to, dakle, biti nešto modificiran Slamnigov rodni Metković. I sjeverna i južna komponenta obilato su dokumentirane opisima: sjever u jesenskim pejzažima oko Brestovja, a jug u slikama mora, borova i planina. Sjever je, reklo bi se, prostor svakodnevnoga života, a jug prostor nekakve bezvremenske idile, koliko god u oba slučaja povijest jasno stoji u pozadini.

Razlike možda dolaze i otuda što je u središtu F1 muškarac, a u središtu F2 žena. Naime, zagrebačka priča ispričana je Flakovim riječima i viđena njegovim očima. Pri

tome je važno što on i reagira i govori uvijek kao muškarac, a ne kao čovjek uopće, što opet nije nikakvo čudo, ako se uzme u obzir da mu se kao problem postavljaju prije svega odnosi prema ženama, što ljubavni, a što prijateljski. Sasvim je drugačije u F2. Ondje je sve viđeno Aninin očima, gdje ona razmišlja i reagira prije svega kao žena, u jednu ruku zato što je njezin ženski položaj u svijetu unaprijed zadan, a u drugu ruku zato što su joj i sklonosti takve, pa svoju ulogu zdušno prihvaća. Prvi pravi problem javlja joj se onda kad se ukaže opasnost da tu ulogu napusti, to jest da ne ostane vjerna muževoj uspomeni, nego da doživi još jednu ljubav, što niti joj okolina dopušta, niti to ona sama od sebe očekuje. A mislim da se može reći kako razlika između Flaksa i Ane nije toliko kontrast između ženskoga i muškog viđenja svijeta, kolik kontrast između situacije u kojoj su rodne uloge strogo podijeljene i situacije u kojoj nisu.

Različiti je, nadalje, i raspon što ga radnja obuhvaća. U F1 sve se odigra za otprilike dva mjeseca, a tako se nešto potkraj romana i kaže. Ako se još uzme u obzir da zbivanje ni svojim pojavnim oblicima ne upozorava na neku osobitu važnost, nego je, naprotiv, prilično obično, bit će jasno da je to prije svega priča o trenutku. Sasvim je drugačije u F2: ondje radnja obuhvaća velik raspon, od Anina djetinjstva i djevojaštva, pa sve do časa kad je ostala udovicom, dakle, okvirno govoreći, možda i dvadesetak godina. U takvom se razdoblju, dakako, može svašta dogoditi, a čovjek se i promijeni, pa je i odnos prema vremenskoj dimenziji posve drugačiji. To nije priča o trenutku, nego priča o trajanju.

A s tim je u vezi onda i značenje samoga pripovijedanja: F1 i F2 ne pripovijedaju se iz istih razloga. Sredozemna priča govori o cijelom jednom životu i o njegovu smislu: o glavnom toku, o ključnim trenucima, o odlukama koje je trebalo donijeti, o sretnoj ili nesretnoj bilanci cjeline. Zagrebačka priča, nasuprot tome, kao da polazi od pretpostavke da život kao cjelina i ne može imati neki osobit smisao: život je niz epizoda, važnijih ili manje važnih, ali bez nekoga središta, bez kriterija po kojem bi se sve skupa procjenjivalo. To su, dakle, različiti svjetovi i različiti su razlozi da se o njima govori.

Prije nego što se prijeđe na detaljniji opis odnosa između tih svjetova, potrebno je promotriti njihovo unutrašnje ustrojstvo, to jest relacije između likova unutar njih.

3

Dvije su fabule anitetične još u jednom smislu, naime s obzirom na raspored likova u njima. Ne radi se samo o tome da bi taj raspored bio u dvije priče različit, nego i o tome da je upravo suprotan. Opis će to, vjerujem, staviti na uvid.

U okvirnoj priči važno je kako se Flaks odnosi prema drugim likovima i kako se oni odnose prema njemu. Taj odnos ima, rekao bih, tri važne osobine, koje se onda iskazuju na različite načine i djeluju na raznim razinama.

Ponajprije, tu je Flaksova vezanost za klapu. Klapa je njemu zamjena za obitelj, pa čak možda i zamjena za domovinu: kad god se nađe sa školskim drugovima, on se osjeća kao da se vratio kući, a život kakav se živi u klapi jedini mu se čini vrijednim življenja. Jer,

kad je s klapom, čovjek je izvan svoje normalne egzistencije: najprije zato što se, u nekom smislu, vraća u mladost, pa može sebi dopustiti neobuzdanije i bezbrižnije ponašanje nego inače, a onda i zato što su ljudi tu okupljeni dobrovoljno i bez ikakva interesa ili obaveze, naprosto zato da bi uživali u druženju. Klapa u nekom smislu nije skup pojedinaca, nego je ona nekakav organizam koji ima vlastiti identitet i vlastiti način života. Zato Flaks rado opisuje kako se društvo prilikom izleta rasipa i opet skuplja, kako manifestira svoj kolektivni identitet. Ukratko, najjača emocionalna veza što je Flaks uspijeva uspostaviti upravo je veza s klapom, dok ga sve drugo ispunjava tjeskobom.

Zanimljivo je i kako je prikazan sastav klape, onda kad se na njega obraća pažnja. Očigledno je da se radi o društvu u kojem ima otprilike podjednak broj muških i ženskih članova; a ipak, samo muškarci dobivaju ime i identitet. Znamo da postoje Fons, Hercl, Berti, a poslije im se – doduše, sam, a ne u grupi – pridružuje i Forko. Žene, međutim, nemaju ni identiteta ni imena. To možda dolazi otuda što u klapskom životu spol i nije osobito važan, ili bar nije važan za Flaksa. Jer on, čini se, strogo dijeli prijateljstvo od erotskog života, pa su mu u klapi i žene tek prijatelji. Naravno, to vrijedi samo dotle dok je klapa na okupu, a onoga časa kad se s nekom od tih žena nađe nasamo, nestaje prijateljstva i pojavljuju se erotske konotacije. Vidi se to onda kad se – doduše pod utjecajem alkohola – pokušava tjelesno približiti Ziti. Zita je, uostalom, jedina žena u klapi koja ima ime i identitet.

Njezin je lik i inače vrlo važan, jer zapravo spaja dva svijeta: svijet klape i svijet normalnoga života. Zita, tako, nije uključena samo u klapu, nego u još jednu konstelaciju koja je za Flaksa silno važna, a čine je sama Zita, Teta, i Anita. Njih tri su rodbinski povezane, a sa svima njima nalazi se Flaks u nekom kompliciranom muško-ženskom odnosu. Jer, s Anitom se on upusti u erotsku pustolovinu (premda je ona udana, ali trenutačno razdvojena od muža), Teta mu izjavljuje ljubav (ili mu se tako čini), dok mu Zita u normalnim okolnostima erotski nije važna, ali se to promijeni čim on malo popije i čim se nađu nasamo. Te tri žene nisu samo pripadnice triju generacija, nego su i simboli tri tipa emocionalne veze koja bi se mogla uspostaviti, tri vrste odnosa u koje ljudi mogu stupiti.

Kao što se moglo i očekivati, u umetnutoj je priči sve suprotno od toga. U njoj je glavni lik Ana, a ona je po svome odnosu prema ljudima potpuna protivnost Flaksu. Ana, naime, ne uspostavlja bitnu emocionalnu vezu sa skupinom, nego s jednim čovjekom. Važna je za nju obitelj, važan je i gradić u kojem živi, ali je svejedno karakteristično što nitko, ni iz obitelji ni iz gradića, ne zadobiva u priči nikakav identitet. Cijeli Anin život određen je odnosom prema mužu, o tome odnosu ovisi sreća i nesreća, način na koji glavna junakinja shvaća vlastitu biografiju i način na koji shvaća svijet oko sebe. Sve se mjeri prema toj središnjoj vezi, dok drugi likovi ulaze u priču isključivo preko Vojka, jer pobliže opisuju bilo njegov karakter, bilo Anin odnos prema njemu. Dok se Flaks, dakle, implicitno i eksplicitno pita može li se – i mora li se – uspostaviti čvrsta emocionalna veza s drugom pojedinačnom osobom, Ani cijeli život počiva na pretpostavci da je nešto takvo i moguće i nužno.

Razlika je nadalje i u onome na čemu odnos počiva. Kod Flaksa, vidjeli smo, veza s muškarcima zasnovana je na zajedničkim intelektualnim interesima, ali podrazumijeva

stanovitu rezervu u svemu drugome, tako da tu neke velike bliskosti i ne može biti, dok je veza sa ženama redovito obilježena erotskom komponentom, barem potencijalno, ako ne i stvarno. Kod Ane je posve drugačije: njezin odnos prema Vojku potpuno je lišen erotske dimenzije, jer se i izravno kaže kako nikad nije uživala u tjelesnom dodiru. Zasnovan je on, međutim, na solidarnosti, na predanosti, na dubokom međusobnom poznavanju, a napokon i na pristanku da se dijeli zajednička sudbina. Njihov brak obilježen je – ne slučajno – cijelim nizom rituala, od kojih su neki naslijeđeni i preuzeti iz okoline, a neke su njih dvoje sami stvorili. A budući da i zajednica u kojoj žive također počiva na ritualima, njihov je međusobni odnos za oboje način da se idealno uklope u društvo.

O tome svjedoče i razlike u načinu života. U skladu sa svojom labilnom emocionalnošću i promiskuitetnim nagnućima, Flaks je i u kasnim tridesetima još uvijek neoženjen i nema na vidiku nikakvu trajniju vezu, ali svoje stanje ne doživljava kao neprirodno ili tjeskobno. Ana se, nasuprot tome, vrlo rano udaje, i ona svoj bračni status shvaća kao nešto što je jedino normalno i za što se cijeli život pripremala, pa zato i temeljna njezina emocija – ljubav prema Vojku – ostaje kroz veći dio priče nepromijenjena.

A svakako je zanimljivo što oba ta stava – i Flaksov i Anin – u jednom času dolaze u pitanje. Jer, Flaks osjeti da bi mu se moglo dogoditi da se emocionalno veže, a to ga onda natjera u bijeg, jer za nešto takvo naprosto nije spreman. Ana, s druge strane, shvati da bi ono isto što je osjećala prema Vojku – a za što je mislila da je jednokratno kao što je i sam život jednokratno – mogla osjetiti i prema nekome drugom, a to je ispuni panikom, jer jasno uviđa da bi i sav njezin dotadašnji život trebalo iznova interpretirati. Pri tome ni u jednom slučaju nije presudno da emocionalna veza bude obostrana, nego je dovoljno samo da čovjek osjeti vezanost za neku osobu, pa da to sve promijeni. Nevažno je, zato, hoće li se Flaks zaljubiti u Tetu: dovoljno je da se ona zaljubi u njega, pa da se on osjeti ulovljenim i promijenjenim. Nevažno je hoće li Ana ikad stupiti u razgovor s mladićem na groblju, i nevažno je osjeća li i on nešto prema njoj: dovoljno je da se pojavi mogućnost takvoga ishoda, pa da sve bude drugačije.

A upravo činjenica da postoji i neka sličnost između te dvije različite situacije još više ističe njihov kontrast. I, još više pokazuje da su dvije priče suprotstavljene s nekom namjerom, zato da bi se tim suprotstavljanjem nešto osobito postiglo. Trenutak je da se upitamo o čemu se radi.

Meni se čini da bi se značenje koje se sučeljavanjem dviju priča želi postići moglo opisati kao alegorijsko. Ipak, taj termin rabim sa stanovitom rezervom, te držim da su mu na ovom mjestu potrebna dodatna objašnjenja. Njih je pak moguće dati tako da se utvrdi po čemu se alegorija u *Boljoj polovici hrabrosti* razlikuje od tradicionalne alegorije. Vjerujem da se te razlike mogu prikazati u tri koraka.

Prvo, u tradicionalnoj alegoriji postoji svagda jedan temeljni simbol, čije je nedoslovno značenje svakome upućenom čitatelju jasno. Recimo: putovanje znači put ljudskoga života, ili naprosto potragu za smislom, kao npr. u Šoljanovu *Kratkom izletu*. U *Boljoj polovici hrabrosti* ne postoji takav centralni simbol, i to zato što je i priča raspršena – i to u obje fabule, i u glavnoj i u sporednoj – pa zbog toga tek cjelina romana može imati neko nedoslovno značenje. Po onome što junaci misle i po onome što im se događa, razabiremo da oni reprezentiraju neki odnos prema životu ili neku ljudsku situaciju. A ta je reprezentativnost moguća upravo zbog kontrasta: da ne postoji ona druga priča, u kojoj je sve drugačije, ne bi se ni vidjelo da fabula znači zapravo mnogo više od onoga što se u njoj neposredno kaže.

Drugo, budući da ne postoji središnji simbol, nema zapravo ni hijerarhije među motivima u svakoj pojedinoj priči, niti se njihovo značenje mjeri prema jednostavnom semantičkom obrascu; svaki motiv može konkurirati za središnje mjesto, premda ga ni jedan neće zadobiti. Drugim riječima, ako se vratimo na primjer tradicionalne alegorije: u priči u kojoj se opisuje putovanje, koje je zapravo ljudski život, sve što se na tom putu dogodi tumači se u odnosu prema toj središnjoj slici. Prijatelji što u *Kratkom izletu* jedan po jedan odustaju, biraju zapravo drugačije životne putove od onoga za koji su se opredijelili na početku. U *Boljoj polovici hrabrosti*, gdje nema takve hijerarhije među motivima, može u priču ući i nešto što s njom nema izravne veze, kao što ulazi ulomak iz Đalskoga ili razgovor o svemircima. Jer, značenje cjeline i jest u tome da se pokaže kako u životu ne postoji središnji motiv (F1), ili da je on u svakom životu različit (F2). Ali, to je moguće istom onda kad se priče nalaze jedna pokraj druge – odnosno jedna u drugoj – i kad njihove sastavnice zrcalno korespondiraju, pa svojstva svake od njih postaju vidljiva tek u usporedbi s onom drugom.

A time stižemo i do treće razlike. Tamo gdje postoji izrazit središnji simbol, ne može biti mnogo sumnje oko tumačenja smisla cjeline. Možemo se sporiti oko toga da li putovanje u *Kratkom izletu* znači potragu za smislom, životni put, peripetije duše ili nešto četvrto, ali uvijek ćemo se složiti da je upravo putovanje ono što je glavno, da je to motiv koji presudno utječe na smisao priče kao cjeline. U *Boljoj polovici hrabrosti* očito je drugačije. Tu će najprije biti sporno da li svaka od dviju priča doista ima i neko nedoslovno značenje, a pogotovo neće biti konsenzusa o tome kako to značenje treba odrediti. Tu će, ukratko, nedoslovni smisao biti u dobroj mjeri prepušten slutnji i nagađanju, a upravo će takav status i biti preduvjet njegova postojanja. Kad bi nedoslovni smisao bio jače i odlučnije ocrtan, doimao bi se banalno ili ne bi bio čitatelju prihvatljiv. Sučeljavanje dviju priča i služi tome da se uspostavi ravnoteža, pa da ono što je maglovito u jednoj priči postane jasno u drugoj, a da ono što je u jednoj priči rečeno odlučno, u drugoj bude relativizirano. Ukratko, priče ne mogu jedna bez druge, one jedna drugoj priskrbljuju dubinu i nedoslovno značenje.

Kakvo, međutim, to značenje jest? Što ono obuhvaća, i kako nalazi put do čitatelja? Držeći na umu ono što je netom rečeno, naime kako se tu uvijek radi o slutnjama i nagađanjima, bio bih sklon da ta značenja vidim unutar dvaju tematskih krugova.

Jedan od njih tiče se pojedinačnoga ljudskog života. Usporedba dviju priča služi tome da pokaže kako se može živjeti – i kako se živjelo i živi – na posve različite načine, ovisno o povijesnom trenutku, dobi, spolu, zemljopisnom položaju i nizu drugih okolnosti. Pri tome izlazi da se pred čovjeka uvijek postavljaju ista temeljna pitanja kad on mora odlučiti što će sa svojim životom, a da onda razni ljudi na ta pitanja odgovaraju na različite načine. Ti odgovori opet – kako pokazuju obje priče – nisu uvjetovani izvanjskim okolnostima, nego su plod čovjekove slobode. Sloboda se, dakle, može upotrijebiti ovako i onako, pri čemu će svaka odluka uvijek dovesti do novih pitanja i do nove potrebe da se vidi što će se sa slobodom učiniti. U svakom slučaju, Flaks i Ana pokazuju svako svojim primjerom kako se može živjeti, kako se može tražiti sreća i kako se pri tome može proći.

Drugi tematski krug tiče se književnosti. Neće biti slučajno što se upravo književni tekst pojavljuje kao posrednik u jednom potencijalnom ljubavnom odnosu i što se time razotkrivaju složene i opasne veze između literature i života. Suprotstavljanje dviju priča nije samo kontrast zbilje i fikcije, nego i kontrast između dva različita shvaćanja književnosti, odnosno njezina mjesta u ljudskom životu. Jer, valja uzeti u obzir da ono što nam Flaks pripovijeda zapravo nije zbilja, nego također fikcija, baš kao i Tetin tekst. Sve se već dogodilo i Flaks o tome govori retrospektivno, u perfektu, pa njegov izvještaj zbog toga također postaje proza. A u tom slučaju, ta se proza može sučeliti s Tetinom prozom, pa reprezentirati i jedno shvaćanje književnosti sasvim drugačije od njezina.

Sasvim eksplicitno govoreći: mislim da nedoslovna značenja romana – njegov alegorijski sloj – treba vidjeti u stanovitim tvrdnjama o životu i u stanovitim tvrdnjama o književnosti, pri čemu i jedno i drugo postaje moguće istom u sučeljavanju, u kompliciranu međusobnom odnosu.

5

Ako smo se složili oko toga da dvije priče na alegorijski način prikazuju dva načina života i dva pogleda na život, onda se razlike među njima mogu opisati uz pomoć triju vremenskih dimenzija. Pitajući se kako ta dva načina života i ta dva pogleda na život koncipiraju prošlost, sadašnjost i budućnost u najširem smislu riječi, utvrdit ćemo koje su njihove uporišne točke, pa onda i u čemu se te uporišne točke razlikuju.

Počnimo od prošlosti, jer taj je kompleks i najsloženiji. Općenito bi se moglo reći da u umetnutoj priči svi likovi imaju prošlost i ta je prošlost silno važna, a da u glavnoj priči postoje likovi koji nikakve prošlosti nemaju i odnose se prema prošlosti prilično ležerno. Nešto nam o tome govori već i činjenica da se F2 i zbiva u vremenskoj dimenziji koja znači prošlost u odnosu na F1, a pri tome se ta prošlost tretira kao nešto što je jednako važno kao i sadašnjost, dapače, kao nešto što u sebi sadrži više smisla od sadašnjosti. Ali, kad bi se radilo samo o tome, to ne bi bio dovoljan dokaz o značenju prošlosti za likove u umetnutoj priči. Dokaza ima više i treba ih izložiti pregledno.

Ponajprije, nije valjda slučajno što je autorica umetnute priče osoba koja i sama ima prošlost, što, dakle, ona nekako i pripada prošlosti. A onda, u njezinu se tekstu na važnost prošlosti neprestano upozorava: govori se o tome kako su Anina i Vojkova obitelj odvajkada živjele u gradiću, o tome kako neki običaji sežu tako daleko u prošlost da im se podrijetlo više i ne razabire, o tome kako prošlost obavezuje. Uostalom, na kraju priče Ana odlučuje živjeti u prošlosti (koju je provela s Vojkom), ali je onda okolnosti u tome ometu, i u tome i jest njezin najveći problem. Prošlost, dakle, ne samo da određuje čovjeka, ne samo da daje smjer njegovu životu, nego može biti i glavni sadržaj toga života; dapače, prava se sreća vidi u tome da bude upravo tako.

Posve je drugačije u glavnoj priči, barem onda kad je riječ o Flaksu i njegovoj situaciji. On nikakve prošlosti zapravo nema, pa nije čudo što se ni jednom riječju ne spominje njegova obitelj (roditelji, braća ili sestre), jer obitelj je onaj element koji pojedinca opskrbljuje prošlošću, što znači poviješću, a daje mu i nekakav smjer u kojem bi se trebao kretati. Ali, ne samo da ne doznajemo ništa o Flaksovoj obitelji, nego isto tako nemamo podataka ni o njegovu studiju, o tome gdje je prije radio, pa čak ne doznajemo ni kako je došao na to da se bavi upravo temom pretpreporodnoga jezičnog standarda. A samo se po sebi razumije da nam se ne kaže ništa ni o njegovu prijašnjem ljubavnom životu, pa se tako ne zna je li taj život nalikovao na ono što Flaks dijeli s Anitom, ili je bilo i onakvih veza kakvu bi htjela uspostaviti Teta. Flaks u nekom smislu podsjeća na one izvanzemaljce o kojima on razgovara s Forkom: kao da je došao niotkuda, i to samo zato da bi mu se dogodilo ono što će mu se u toku priče dogoditi.

Takav Flaksov status ima svoj antipod i unutar okvirne priče: to je Zitina obitelj, a u njoj osobito Teta, ali i Anita. Ne samo zato što te tri žene – kao što smo već zapazili – reprezentiraju tri generacije jedne obitelji, nego još više zato što je njihovo samorazumijevanje i njihov svakodnevni život određen odnosom prema prošlosti. One su nekada imale istaknut društveni status, a taj status još uvijek u nekom obliku živi: na izlet u Zagorje ide se valjda prije svega zato da bi se čitatelj o tome i sam uvjerio. A život tih žena i teče na neki starinski način, što se vidi po tome kako se pozdravljaju, po kućnim ritualima i po opremi njihova stana. A na toj se podlozi još izrazitije vidi ona odsutnost prošlosti koja je tako karakteristična za Flaksa.

A dodatna suptilnost sastoji se u tome što je Flaksov stručni interes vezan upravo za prošlost. Stari jezik on vidi prije svega kao predmet znanstvene obradbe ili duhovite konverzacije, a ne kao nešto što bi ga se osobno ticalo. A njegovo sazrijevanje i sastoji se u tome što spoznaje kako je ta jezična prošlost još uvijek živa i to zato što je i sama zbilja tom prošlošću prožeta: to se uviđanje onda ilustrira starim natpisima i navodima iz Đalskoga. Ta spoznaja djeluje na Flaksa kao šok, pa bi se zato moglo kazati da on na kraju priče ne bježi samo od Tete i njezine ljubavi, nego bježi i od prošlosti, odnosno od veze s njom, od obaveza što ih prošlost nameće pojedincu. Nemati prošlosti znači ostati slobodan.

Upravo o tome – o slobodi i o obavezama – radi se u dimenziji sadašnjosti, koja je također posve različita u F1 i F2. A to je i neizbježno: ondje gdje sadašnjost proistječe iz prošlosti i oslanja se na nju – naime u Aninu životu – i sadašnjost ima nekakav smisao, koliko god bila objektivno kaotična, kao onda kad dođe rat; ondje gdje sadašnjost ne

proistječe iz prošlosti, ništa se u njoj ne zbiva zakonito, pa se i može razviti u bilo kojem smjeru, kao u Flaksovu slučaju. U Aninu svijetu sadašnjost mora biti takva kakva jest, zato što se sastoji od navika, od rutine, ali i od uživanja što čovjek postupa onako kako su i drugi prije njega postupali. U Flaksovu svijetu nema nikakve zakonitosti, nego njime ravna slučajnost, što čini tu sadašnjost silno neizvjesnom, a subjektu uskraćuje svaki oslonac: budući da je vlastan postupati kako god želi, on je neprestano u dilemi postupa li dobro i ne bi li trebao postupati drugačije.

A pri tome je paradoksalno to što oboje junaka vidi u svome načinu života vrhunsku vrijednost. Ana se, naime, ni jednoga časa ne osjeća skučenom u maloj sredini, niti je sputavaju obaveze i običaji; obratno, ona u tome nalazi snagu i utjehu. Isto tako Flaks vidi hirovitost i nepredvidivost vlastitog života kao nešto što je istoznačnica za slobodu, pa kada odlučuje pobjeći, ne bježi samo od tuđih emocija, nego također i od ustaljenosti, reda, odgovornosti.

O tome se, naime, tu najviše i radi. Život može biti zasnovan na obavezama, kao Zitin i Tetin, čak i Anitin, a može i na odsutnosti svake obaveze, kao Flaksov. U tome je pogledu zanimljivo usporediti kako se prema klapi odnosi on, a kako Zita. Njemu je klapa silno važna upravo zbog slobode koju pruža pojedincu, zbog mladenačke neobuzdanosti koja se u klapi uvijek iznova uspostavlja, a u običnom ju je životu teško dosegnuti. Zita pak i klapu doživljava kao neku vrstu obaveze, kao odgovornost, pa se tako i ponaša na izletu u Zagorje. Flaksovo i Zitino shvaćanje života možda i nije sasvim oprečno, ali način života svakako jest.

A po tome se onda vidi i zašto se Flaks toliko uplašio onoga što je razabrao iz Tetina rukopisa. Shvatio je, naime, da je onaj način života koji se u toj prozi opisuje – Anin način života – zapravo nešto što Teta i sama živi, te da, nudeći njemu svoju ljubav, Teta nudi i svoj način života. A upravo na njega Flaks nije spreman pristati, jer vrijednosti vlastite egzistencije vidi u posve drugačijem odnosu i prema velikim stvarima i prema činjenicama svakodnevnice zbilje.

Tako dolazimo do pitanja budućnosti, te se pokazuje da je i ona u dvije priče koncipirana sasvim različito. Opet je ta različitost prilično simetrična, a ima u tome i nekakve ironije. Jer, Anina budućnost trebala je biti izvjesna, kao što joj je sve vrijeme izvjesna i sadašnjost: trebala je ona polako ostarjeti uz muža, te se posvetiti onim aktivnostima kojima se ljudi njezina staleža u starosti odvajkada bave. Kod Flaksa je, dakako, obratno: njegova je budućnost trebala biti posve neizvjesna i trebalo je biti pustolovno čekati na nju. A oboma se dogodi ono što nisu očekivali: Ani umre muž i pojavi se mogućnost nove ljubavi, te tako budućnost postane izvjesna. Flaks, nasuprot tome, bježeći od obaveza i od izvjesnosti, prihvaća posao u Brestovju i tako upada u izvjesnost i u obaveze, pa, dakle, čini, upravo ono što je sve vrijeme htio izbjeći.

U tom je pogledu zanimljiva rečenica što se javlja u zagradama u času kad se opisuje prvi Flaksov susret s Tetom. Tada mu ona kaže kako posjeduje stanovite stare knjige, a on pomišlja kako će mu to pomoći pri izradi disertacije. Pri tome ovako kaže:

Vidio sam svoju dizertaciju već gotovu (Kako sam se samo prevario! Obilazak terena i zanemarenih spomenika odveo me je u Komisiju za zaštitu spomenika i konačno u turizam i u smrt).

Nije posve jasno što ta rečenica znači, je li ona nagađanje ili konstatacija. Ako je nagađanje, onda bi mogla biti shvaćena ironično, gdje Flaks sažimlje cijelu jednu biografiju (svoju vlastitu) u nekoliko riječi, kako se to ponekad radi sa sporednim likovima u prozi, pri čemu možda ni riječ *smrt* ne treba shvatiti doslovno, nego kao figurativan naziv za običan, nezanimljiv život koji se sastoji od rutine. Ako je, međutim ta rečenica konstatacija, onda to znači da se cijela priča pripovijeda nakon Flaksove smrti, kad je već sve gotovo, a to daje cijeloj stvari posve drugačiji smisao. Onda se tom rečenicom stavlja do znanja kako je Flaksov bijeg – *bolja polovica hrabrosti* – zapravo bio fatalna pogreška. Pogreška je onda bilo i samo njegovo shvaćanje vlastitoga života, jer je smatrao da je najveća vrijednost odsutnost obaveza, pa je spašavajući tu vrijednost izgubio sve.

Bilo kako mu drago, međutim, očito je da dvije priče sažimaju u sebi vrlo kompleksna značenja i da alegorijski prikazuju dva moguća odnosa prema životu. Odnos prema životu pak često postaje materijal književnoga teksta, pa i nije čudo što upravo književni tekst igra tako veliku ulogu u motivacijskom sustavu romana. Pogotovo zato što i sam motiv literature ima svoju alegorijsku dimenziju. Njoj ćemo sada posvetiti pozornost.

6

Sve što je u romanu važno zbiva se zbog književnosti ili oko književnosti, a i mnogi su sporedni motivi književnošću zaokupljeni. Središnja tema romana zapravo i jest pitanje kako treba shvatiti jedan književni tekst i kakve konzekvence treba iz toga shvaćanja povući.

A kad to uvidimo, postat će nam očitije i koliko je važna okolnost da je Flaks zapravo pisac, što se lako može i previdjeti, naprosto zato što se mnogo više prostora posvećuje njegovu filološkom zanimanju i njegovu lingvističkom istraživanju. On je, naime, prevoditelj i autor radio-drama, te je dakle neka vrsta književnoga profesionalca. Upravo u tome svojstvu on i dobiva Tetin tekst na čitanje: ona tvrdi kako želi da Flaks procijeni taj tekst stručnim okom. Tako odnos koji se preko teksta uspostavlja između Flaksa i Tete nije odnos jednoga pisca-amatera i jednoga filologa, koji je u prosuđivanju književnih tekstova također amater; obratno, to je odnos između dvoje pisaca, od kojih svaki ima svoj književni put i svoje shvaćanje literature. Pa kad usporedimo kako Flaks shvaća književnost, a kako je shvaća Teta, pokazat će se da je riječ o dvije manje ili više zaokružene poetike. Jer, njih

dvoje različito vide i razlog zbog kojega se pristupa pisanju, i način na koji treba pisati, i društvenu svrhu literarnoga napora.

Razlike postaju vidljive već i na prvom koraku, kad se upitamo zbog čega koje od dvoje pisaca uzima pero u ruke. O tome se u romanu i eksplicitno govori, i to, što neće biti slučajno, već prilikom prvoga susreta između Flaksa i Tete, kad Flaks postaje i posve svjestan razlike koja dijeli njegovo vlastito stajalište od Tetina.⁶ Ondje, naime, Teta ima potrebu da objasni zašto piše, dok Flaks onda te razloge u sebi uspoređuje s vlastitim razlozima. Mogli bi se oni svesti na sljedeće.

Svrha je Tetina pisanja prije svega da ispuni dokolicu, pri čemu ona kao autorica iskušava vlastite mogućnosti i čini nešto korisno. Da Tetin stav doista odgovara toj definiciji, vidi se najprije po tome što ona i sama kaže kako joj ne idu od ruke vezovi i slični poslovi kojima se inače krati vrijeme, pa budući da je svagda mnogo čitala, odlučuje se okušati u stvaranju književnoga teksta.⁷ U drugu ruku, ona svoj tekst – barem u prvi mah – na namjenjuje javnosti, pa joj i nije važno da njime stekne priznanje, nego joj je dovoljan afirmativan sud tek jedne doista kompetentne osobe, a takvom Teta smatra Flaksa.

A takav je stav i posve očekivan, prije svega zato što je tradicionalan i to čak u dva smisla. U jednu ruku, vrlo je stara misao kako umjetnost nastaje iz dokolice: pošto je obavio sve druge svoje dužnosti, čovjek se – da ne bi uludo tratio život – u slobodno vrijeme bavi slaganjem pjesama: na to su se mišljenje rado pozivali stari hrvatski pisci,⁸ pa nije neobično da ga i Teta posvoji. U drugu ruku, u građanskim obiteljima – a Teta je presudno obilježena takvim svojim podrijetlom – književnost je tradicionalno služila tome da se korisno upotrijebi vrijeme, i ujedno da se prošire vidici i stekne materijal za konverzaciju. To je shvaćanje literature, moglo bi se reći, Teta upila s odgojem.

Drugačije je kod Flaksa. On se nad Tetinim razlozima ozbiljno iščuđava, ali pomalo i zavidi Teti na sposobnosti da vjeruje u takvu svrhu književnosti. Za sebe on kaže kako nikada nije bio kadar napisati ni slova, ako pri tome ne bi pomišljao da će time nešto zaraditi.⁹ Ne radi se, dakle, ni o iskušavanju vlastitih sposobnosti, a ni o kraćenju vremena,

⁶ Ovako ondje Teta govori: »Zabavlja me sam posao, sastavljanje teksta, ali ne želim ništa svijetu reći, neku novu misao, ili pak nešto od svoga vlastitoga iskustva, nešto o sebi (...) Čini mi se da među gotovim djelima ima još mjesta da se napiše još koje, a ako se počne od toga da je književnost jednoga naroda, pa možda čak i evropska, cjelina s mnogobrojnim organskim vezama, onda se novo djelo može uklopiti među postojeća a da se pri tome ne obraća ukusu publike, niti da bude u vezi sa stvarnim životom pisca (...) Pogledajte one ornamente od kovanoga željeza (...) Razgovarala sam i s kovačima kad smo bili na ladanju. Zna se koji je od njih bolji, a koji lošiji. Uzorci su uvijek gotovo isti, odnosno ima ih samo dva-tri. Zapravo ne uzoraka već idealnih oblika. Ne teži se, dakle, originalnosti, niti im je na kraj pameti da izraze možda neki svoj doživljaj, autobiografski detalj. Ipak, zna se da teže prema nečemu, prema zanatskom idealu« (str. 300-301 nav. izdanja).

⁷ O tome se raspreda u prvome razgovoru, neposredno prije nego što Teta iznese prije citirano svoje shvaćanje književnoga stvaranja.

⁸ Činili su to, recimo, Dinko Ranjina i Dominko Zlatarić; usp. o tome u mojoj knjizi *Skrivena teorija*, Zagreb, 2006.

⁹ Kad Teta iznese svoje prije citirano mišljenje o književnosti, Flaks ovako kaže: »Ovo mi nikada nije palo na pamet. Nisam, osim toga, mogao zamisliti da bih pisao nešto a da ne bih pomišljao da ću za to dobiti novac«. Str. 300.

jer sposobnosti su dokazane već samom činjenicom da se tekst može prodati, dok se vrijeme mnogo bolje krati razgovorima u veselu društvu.

A takav stav prema literaturi posve je u skladu s Flakovim stavom prema životu. Njegov život, vidjeli smo, nema središta, a nema ni određenoga smjera u kojem bi se kretao, pa tako ni za književnost ne može u njemu biti jasnoga mjesta: književnost je jednom posao, drugi put zadovoljstvo, treći put nešto treće, pa je neodređena baš onako kako je i život neodređen.

Ali, ne razlikuju se Flaks i Teta samo po onome što od književnosti očekuju i po mjestu koje joj daju u svome životu; razilaze se oni i u mišljenju o tome na koji bi način trebalo književnost prakticirati, što bi trebalo činiti pa da tekst bude valjan. I o tome se u romanu manje ili više izravno govori, pa o pravoj naravi stavova ne može biti veće sumnje. Reklo bi se da stvari stoje ovako.

Za Tetu, način da se dobro piše ovisi prije svega o stanju u književnosti samoj, o onome što u njoj već postoji u času kad pisac uzima pero u ruku. Kaže ona otprilike kako postoji cijeli niz motiva koji su u književnosti istom dotaknuti, a vrijedni su pažnje, ili još nisu ni naznačeni, a zaslužili su obradbu.¹⁰ Kad se, dakle, pisac zaputi u stvaranje novoga djela, onda treba da u postojećoj književnosti nađe neko svoje mjesto, ocrtati vlastiti teritorij, i da potom razvija svoje djelo ovisno o tom njegovu specifičnom mjestu unutar institucije književnosti. Izlazilo bi, tako, da po Tetinu mišljenju izgled teksta ovisi prije svega o aktualnom stanju u književnosti i o piščevoj sposobnosti da pronađe svoje mjesto unutar nje.

Drugačije misli Flaks, jer njegov je pristup upravo suprotan Tetinu. Ponajprije, on drži da je za nastanak teksta mnogo važniji odnos prema zbilji nego odnos prema literaturi. Drugim riječima, književni je tekst odgovor na neke potrebe koje nastaju u zbilji, s tim što taj odgovor jednom uspijeva dosegnuti umjetničku razinu, a drugi put ne uspijeva. Čini se zato da i oni tekstovi što ih Flaks citira – iz Đalskoga, pa iz stare kajkavske početnice – imaju svrhu upravo da pokažu kako je književnost odgovor na zbilju. Đalski mu pada na um zato što u zbilji susretne pojavu koja ga podsjeti na priču Ksavera Šandora.¹¹ Početnica mu pak dobro dolazi da pokaže kako diktat praktičnih potreba može rezultirati tekstom koji je vrlo blizak poeziji.¹² Upravo zato što drži da zbilja utječe na tekst – da ga, dapače, usmjerava – može Flaks povjerovati i da Teta, oblikujući svoje likove, zapravo šalje njemu ljubavne poruke. To mu se pak čini utoliko opasnijim zato što uviđa da Teta vlada oblikovnom vještinom, a za Flaksa svaki tekst postaje literaturom prije svega zato što pokazuje određeni stupanj tehničke dotjeranosti. Svi tekstovi imaju neko izvorište

¹⁰ Zato ona, kad je Flaks upita od čega polazi u svome pisanju, ogovara: »Od postojećih knjiga«. Str. 300.

¹¹ Radi se zapravo o grobu književnoga junaka, na koji Flaksa odvede Teta. Ondje dolazi i oduži citat iz novele *Beg sa Sutle*, a u bilješki se navodi izdanje i stranica.

¹² Ovako to zvuči: »Peter Češnjak je marljiv dijak, a Pavel lenjak je tulik zijak. Čuješ Juri! Je li jako jelo jetra jelenska? Od ljuljčenoga kruha ljut, pljuje pljuča, i z ljuljkom pljundre pljuska holovanja Mihalj. Jeden falačec devenic, s prošćenicum jetenic, rajši neg ptic jarebic hoće Juric Cepec stric (...)«. I tu se precizno navodi izvor. Str. 297.

u zbilji, a samo neki od njih postaju književnima, i to bez obzira na to bili oni novele, početnice ili nadgrobni natpisi.

A kad sve to uočimo, bit će nam odmah jasnije da se Tetino shvaćanje književnosti mora razlikovati od Flaksova i kad je u pitanju funkcija što je književnost obavlja u društvu. U Tetinu literarnom svijetu – gdje je tekst plod dokolice, dok se o društvenoj funkciji književnosti i ne razmišlja – svrha je literature da kaže nešto novo, što do toga trenutka još nije bilo rečeno, ili nije bilo rečeno na taj način. O vrijednosti književnog teksta prosuđivat će se prije svega u okviru književnosti kao institucije, i to na temelju procjene koliko dobro tekst ispunjava onu nišu koju je za sebe izabrao. A tek na nekoj drugoj razini – koja više nije književna u strogom smislu riječi – moći će se raspravljati o tome je li neko djelo uspostavilo relevantan odnos prema zbilji ili ostavilo o njoj dokument. Ako jest, to će mu biti pripisano u zaslugu, ali ta zasluga neće biti eminentno književne naravi.

Drugачije je kod Flaksa. Za njega, ponajprije, književnost nema neku općedruštvenu svrhu, nego je vrijedna onoliko koliko nešto znači pojedinačnim čitateljima. Steže ona onoliko društvene relevancije koliko pažnje uspijeva privući. Čitatelji pak procjenjuju književni tekst prije svega u odnosu na zbilju, a ne u odnosu na literaturu. To znači da se oni ne pitaju kakvo je stanje u književnosti, koji su motivi u njoj već obrađeni a koji nisu itd., nego im je najvažnije kakvo mjesto neko djelo zauzima u njihovu vlastitom svijetu. Govori li ono svome recipijentu nešto što do tada nije znao, je li mu zanimljivo ili dosadno, privlačno ili neprivlačno. Flaks pretpostavlja čitatelja kojemu niti je važna institucija književnosti, niti čitanje doživljava kao dužnost i kulturnu obavezu, nego od nje traži zabavu. A to je i logično: u svijetu bez središta, u svijetu bez hijerarhije, književnost je tek jedna od senzacija koje čitatelja mame sa svih strana.

Teta i Flaks, dakle, shvaćaju književnost posve različito, ali svako od njih ima cjelovito i zaokruženo stajalište. A kad se to zna, postaje očito i zašto je moralo doći do nesporazuma, zašto Flaks i Teta nisu mogli postati ni ljubavnici, a ni sugovornici o pitanjima literature. Jer, Teta je pisala na svoj način, na onim pretpostavkama na kojima se njezino shvaćanje književnosti zasniva, a Flaks je to tumačio na svoj način, iz svojega shvaćanja literature. Teta je, drugim riječima, pisala u dokolici nastojeći stvoriti nešto novo i imajući u vidu prije svega književnost, a Flaks je razumio da ona opisuje zbilju i nastoji pisati tako da u zbilji postigne neki cilj. Kad se pak upitao što bi taj cilj mogao biti, vidio je sebe sama, te je zato pobjegao, smišljajući još i poučak kako je razuman uzmak bolja polovica hrabrosti, premda je pri tome morao znati da bi takav uzmak eventualno mogao biti bolja polovica kukavičluka i ništa drugo.

Ukratko, nesporazum oko literature dovodi do nesporazuma oko zbilje. Pokazuje se da ni jedno od njih dvoje nije u pravu: Flaks zato što vjeruje da se sve u književnosti odnosi na zbilju, a Teta zato što vjeruje da se književnost i zbilja mogu sasvim razdvojiti.

Ostaje nam da odgovorimo samo još na jedno pitanje. Ono logično slijedi iz činjenice da se u romanu – kako smo konstatirali – na alegorijski način prikazuju dva zaokružena i međusobno suprotstavljena pogleda na život i na književnost. Ako su ti pogledi suprotstavljeni, onda je neizbježno da među njima dođe do sukoba; a ako dolazi do sukoba, onda koji od pogleda pobjeđuje?

Na to pitanje nije onako lako odgovoriti kao što se u prvi mah čini. Razlog je tome u činjenici da je priča namjerno organizirana tako da to ne bude jasno i da odgovor ostane visjeti u zraku. Na kraju romana, vidjeli smo, Flaks napušta i Tetu i njezinu ljubav i njezinu prozu, te odlazi u Zagorje za nastavnika u osnovnoj školi, dok Teta ostaje u neizvjesnosti i glede vrijednosti svoje priče, i glede njezina daljeg razvoja, a i glede odnosa prema Flaksu. Tko tu dobiva, a tko gubi? U jednu ruku, moglo bi se reći da je Flaks na dobitku: spasio se jedne besperspektivne veze, a spasio se i one stalnosti, definiranosti, rutine koju Teta simbolizira; sačuvao je svoju slobodu koja mu je, čini se po svemu, najvažnija. No, je li to doista dobitak? Odlazak u provinciju znači zapravo napuštanje struke, znači silazak na nižu društvenu razinu, a i udaljavanje od klape, pa bi se u nekom smislu moglo reći da Flaks biva poražen. Isto je i s Tetom: njezina završna situacija može se tumačiti kao poraz, jer nije pridobila čovjeka kojega je željela (naravno, pod pretpostavkom da su Flaksove slutnje ispravne), a nije dobila ni neko odlučno mišljenje o vlastitoj prozi. S druge strane, međutim, ispalo je da je njezino shvaćanje života i njezino shvaćanje literature moćnije od Flaksova, čim je on pobjegao, a ona ostala sama na poprištu, pa je, dakle, ona pobijedila.

Ali, dakako, pažljiv će čitalac lako uočiti da tu i nije toliko važno koji je od likova dobio ili izgubio, a da je važnije koji se od pogleda na život i na literaturu pokazao ispravnijim, istinitijim, koji donosi čovjeku više sreće i koji rezultira boljim književnim tekstovima. Kad se pitanje postavi na taj način, postaje jasno da na njega odgovora zapravo nema. Jer, ne želi se u romanu reći kako je jedan od tih pogleda bolji, a drugi gori, pa čak ni da je jedan od njih primjereniji a drugi manje primjeren modernom vremenu; obratno, hoće se kazati kako su oni zapravo ravnopravni i kako su jedan o drugome ovisni. Ni bez jednoga od njih na bi moglo biti ni života ni literature.

Ta su dva pogleda, naime, kao dva temeljna principa, dvije polovice svijeta. Oni su kao dan i noć, muško i žensko, sunce i mjesec, hrana i voda, san i java. Ne radi se uopće o tome da je jedan od njih bolji ili jači, nego se radi isključivo o tome da su oni jedan drugome komplementarni, da svaki od njih pomaže onome drugome da sam sebe definira, i da sve što se događa – u životu i u literaturi – nastaje kao natjecanje između tih dvaju principa. Na jednoj je strani načelo ustaljenosti, tradicije, reda, a na drugoj načelo neizvjesnosti, inovacije, nereda. Ono što zastupa Teta i ono što zastupa Flaks zapravo je odnos tradicije i moderniteta, klasike i antiklasike, konzervativnosti i revolucije. Ipak, uz stanovite razlike.

Prvo, u povijesti se te tendencije smjenjuju, kao klasika i antiklasika, dok su ovdje one obje prisutne u istom trenutku, i podjednako su jake, pri čemu nije posve jasno je li to karakteristika samo toga povijesnog razdoblja (kasnoga moderniteta) ili se pretpostavlja da je tako uvijek i svuda. Drugo, čini se da je pretpostavka cijele stvari kako pojedinac ne može

sam odlučiti koju će se od mogućnosti izabrati, nego za njega odlučuju okolnosti: Teta se rodila u obitelji u kojoj je morala postati konzervativka, a Flaks je po temperamentu takav da mora bježati od svake stalnosti. Bilo kako bilo, međutim, očito je da su ono što zastupa Teta i ono što zastupa Flaks zapravo dva dalekosežna principa što ravnaju zbivanjima, i to zato što su ugrađeni u same temelje svijeta, a time i u same temelje literature.

Tako se pokazuje da je fabula Slamnigova romana alegorična još u jednom smislu. Nije riječ samo o tome da jedan skup likova i zbivanja reprezentira jedan pogled na književnost i život, a drugi skup likova i zbivanja drugi, nego je simboličan i odnos između ta dva motiva. Dapače, taj je odnos simboličan u najvećoj mjeri, jer upravo tvrdnja kako između dva principa traje vječna borba i jest najvažnije značenje što se iz romana može iščitati. Stanje je, dakle, ovakvo: recipijent mora najprije shvatiti da svaki od kompleksa u romanu – onaj oko Tete i onaj oko Flaksa – ima neko nedoslovno značenje, a potom mora razumjeti da ni odnos između ta dva kompleksa nije tek običan odnos – koji bi podrazumijevao napetost, borbu, približavanje i udaljavanje – nego da je on upravo kao odnos simboličan, jer u njemu leži pokretačka snaga, kao među suprotnim polovima kod električne struje.

Doduše, teško je kazati koliko su takva značenja bila prisutna već u autorovoj intenciji, pogotovo ako se uzme u obzir da je Slamnig oduvijek bio sklon da nedoslovna značenja svojih tekstova plasira vrlo diskretno i u vrlo složenom obliku, za razliku, recimo, od Šoljana, koji je u tome bio mnogo izravniji. Ali, da je neko nedoslovno značenje morao u ovome romanu imati na umu, možemo razabrati po posrednim znakovima. Jedan od njih je i ovaj: kad god su ga pitali kako vidi smisao i svrhu vlastitoga pisanja – a to nije bilo često, jer se on u takve razgovore nerado upuštao – Slamnig je svagda odgovarao kako sebe vidi kao malo boljega zabavljača. To se pak prilično dobro slaže s Flaksovim pogledom na literaturu, a valjda i na život. A to znači da je Ivan Slamnig osjetio potrebu da svoj načelni stav iskuša tako što će ga suprotstaviti drugom i drugačijem stavu, za koji je, dakako, bio svjestan da postoji i da je važan. Tako je onda Flaksu dao da – uz neke modifikacije – reprezentira njegov vlastiti pogled na književnost, a izmislio je Tetu koja će zastupati sve što je tome suprotno. Je li pri tome računao i na alegorijska značenja te situacije, nije možda ni previše važno. Važno je tek to da su se ona u djelu pojavila i da zapravo ravnaju njegovom recepcijom i onda kad čitatelj toga nije posve svjestan. Ovo razmatranje i nije imalo drugu namjeru nego da pripomogne da se i ta dimenzija djela razabere.

U SUSRET OBJAVLJIVANJU PISAMA IVANA MEŠTROVIĆA I IVE TARTAGLIE U RAZDOBLJU OD 1905. DO 1947.*

Norka Machiedo Mladinić

Jedne večeri u jesen 1947. godine dao nam je Ivo Tartaglia na čuvanje neveliki smotak, u novine zamotan i zavezan tankom špagom. Iako je Tartaglia u svom stanu imao vrijednih umjetnina i rijetkih predmeta, raznih dokumenata i rukopisa, izdvojio je samo pisma Ivana Meštrovića njemu upućena, koja je očito mnogo cijenio.

Smotak je dugo vremena ležao zaboravljen. Otvoren je jednom nakon Tartagliine smrti. Bilo je to dvjestotinjak Meštrovićevih pisama, razglednica i skica, te tridesetak pisama Olge Meštrović. Prošlo je još mnogo vremena dok se konačno nije taj materijal sredio i transkribirao, te dopunio s tridesetak Tartagliinih pisama koje je Meštrović sačuvao i ponio u Ameriku. Sada su ona spremna za objavljivanje.

Ovim pismima na vidjelo dolazi prisno prijateljstvo, obostrano poštovanje i potpuno povjerenje Ivana Meštrovića u Ivu Tartagliu i obrnuto. Još važnije je što preko pisama saznajemo njihove misli, osjećaje, namjere i stremljenja i to vlastitom rukom napisane. Tim vjerodostojnim materijalom može se upotpuniti dosadašnje saznanje o Meštroviću, čovjeku i umjetniku, te mogu se razriješiti preostale dvojbe. Njegova umjetnička djela su nam odavno poznata, ali još ostaje da se donese cjelovita slika o njemu kao čovjeku, rodoljubi i misliocu.

Prijatelji su živjeli u burno doba posljednjeg perioda postojanja Austro-Ugarske Monarhije, Prvog svjetskog rata, Kraljevine SHS – Jugoslavije i Drugog svjetskog rata. Na svom životnom putu često su se susretali, imali su mnogo dodirnih točaka ali i različitih preokupacija – ni sudbina im nije bila slična. U mnogočemu su se dopunjavali. Meštrović je bio seljačkog porijekla, Tartaglia aristokratskog. Prvi je stekao znanje životnom školom, drugi je visoku naobrazbu postigao redovitim klasičnim putem. Jedan je bio umjetnik

* Čitava korespondencija, koju je za tisak priredila Norka Machiedo Mladinić, bit će objavljena u izdanju Književnog kruga Split. Časopis *Mogućnosti* ovaj pogled iz pera N. Machiedo Mladinić objavljuje u povodu 50. obljetnice smrti Ivana Meštrovića.

– stvaralac, stanovnik svijeta – drugi je bio pravnik, gradonačelnik, ban a istovremeno ljubitelj umjetnosti koji se nije odvajao od Splita. Povezivao ih je rodni kraj – Dalmacija, domovina Hrvatska, težnja za oslobođenjem od Austro-Ugarske, nada u bolji život u slobodi. I kada im se nisu ostvarivale njihove nade, nisu posustajali, već su se nesebično trudili pomoći koliko je to bilo u njihovoj mogućnosti.

Njihova prijateljska veza trajala je od studentskih dana provedenih u Beču, s vremenom je jačala; Tartaglia je bio Meštrovićev pravni zastupnik, savjetnik i lektor njegovih članaka, a obostrano kumstvo ih je i rodbinski povezalo. Što je geografska udaljenost među njima bivala veća, a poteškoće brojnije, pisma su bila dulja i sadržajnije. Nakon završetka rata i proživljenih strahota, Meštrović odlazi u Ameriku, a Tartaglia doživljava sudbinu tolikih nedužno osuđenih ljudi u Hrvatskoj te u zatvoru umire. Meštrović je duboko žalio što je njegovog prijatelja zadesila takva sudbina, često ga je spominjao i povezivao s patnjama Alojzija Stepinca.

*

Čitajući prva Meštrovićeva pisma iz Beča, Pariza i Rima naziremo mladog umjetnika, koji se sa suprugom Ružom, probija u tom velikom svijetu. Majstor neumorno radi, svojim skulpturama želi steći pozornost, afirmirati se, traži zainteresirane kupce, te se bori za vlastitu egzistenciju. Pratimo Meštrovićevo nastojanje da što više svojih radova proda kako bi mogao što duže ostati u Parizu, metropoli umjetnosti; pa kada ih daje jeftino, bilo bi mu draže da ih naši ljudi kupe. Ma gdje se nalazio, uvijek se osjeća povezan s rodnom grudom. Vjeruje u snagu svog naroda i njegovu bolju budućnost u slobodi. Pratimo njegov i Ružin boravak u Beču, Pragu, Sofiji, Beogradu, Londonu, Parizu i susrete s prijateljima i znancima. Kad god može, Meštrović navraća u Drniš i Split, iako su putovanja u to doba dugotrajna i naporna. Stalna i čvrsta veza s domovinom su i dopisivanja s Tartagliom. U sačuvanim pismima Tartaglia ga obavještava o događajima u Splitu, o Prvoj umjetničkoj izložbi održanoj u Splitu kojom je 'led probijen'. O tome nalazimo u pismu od 29. XII. 1908.: »Neka nas krste 'majstorima s mora' ali mi znamo ipak raditi ako hoćemo. Ovom malom izložbom, na kojoj je bilo još toliko nevaljalih stvari, znali smo u štampi interesirati tuđjinu, pomisli samo što bi bilo kad bi izložbu priredili samo 'pravi' umjetnici'.« U katalogu izložbe Tartaglia je napisao: »Raštrkani kojekuda po našim i tuđim zemljama, u daljini i tuđini, žive oni, a do nas dopire tek njihovo ime poznato i čašćeno više od drugih nego li od nas. Tako mi danas znamo za njihova imena, ali njihovih radova, kojima su se sebe podičili, njihova djela, koja su odraz duše, naših osjećaja i naše dobi mi ne poznamo.« Piše, naravno, i o Meštroviću: »On je istodobno umjetnik i filozof, koji proučava i iznosi čovjeka onako kako ga je stvorila priroda i moderno doba slobodno od bilo kojih konvencionalnih i društvenih laži i spona. Psiholog je i anatomist, koji analizira i secira čovjeka do najtanje žilice i do najzabitnijeg skrovišta duše.« (I. Tartaglia, Prva dalmatinska umjetnička izložba u Splitu, *Suvremenik*, Zagreb, 1909. br. 1, str. 5-13.) Ovom izložbom organizatori su željeli potaknuti interes za umjetnost u Dalmaciji, pomoći umjetnicima, ali i pokazati umjetničke vrijednosti Dalmacije.

Tartaglia je željan Meštrovićevih vijesti. Novine kod nas slabo ili gotovo nikako ne javljaju o Meštrovićevim uspjesima, što je Tartaglia želio promijeniti. Meštroviću na izgled nije stalo do javnog mišljenja, ali se kod njega osjeća ljutnja, naime nije zaboravio neke komentare u Splitu 1905. godine prilikom postavljanja spomenika Luki Botiću s reljefom Bijedne Mare na postolju.

Odnos sa zagrebačkim umjetnicima se pogoršava. Njima smeta osnivanje društva umjetnosti 'Medulić' u Splitu, a nesuglasice jačaju oko namjere izrade Strossmayerovog spomenika u čemu su izuzeti umjetnici iz Dalmacije. Meštrović na to reagira i traži da se 'Medulić' oglasi, zahtijevajući slobodno sudjelovanje svih umjetnika na natječaj, i da najbolji rad odabere međunarodni žiri. Oslanja se na Tartagliu, tajnika društva 'Medulić' i šalje mu koncept natječaja da ga proslijedi u ime društva. Tartaglia se i ranije osvrnuo na nesuglasice s zagrebačkim Hrvatskim društvom umjetnosti u svom članku: Ima li separatizma? *Sloboda*, Split, 1908. br. 50.

*

Približava se 1910. godina. Meštrović se nalazi u Beču kako bi priredio svoju izložbu na kojoj će izložiti svojih sedamdeset novih radova nakon čega slijede izložbe u zagrebačkom umjetničkom paviljonu. To ga veseli, naročito nakon namjere podizanja Strossmayerovog spomenika na koji su pozvani samo umjetnici iz Zagreba. Na prijedlog društva 'Medulić' iz Zagreba nisu odgovorili, ali se i podizanje spomenika više ne spominje – »Gospodi će puknuti žuč!« podsmjehuje se Meštrović. Na pitanje Tartaglie o njegovim planovima Meštrović odgovara: »Ti zboriš o nekakvim 'snovima'. Cijenjeni sokole s tim ti počesto nije ni sam autor na čistu, a kamo da ih još i drugima može saopćiti, pogotovu nemaju u umjetnosti sve dotle vrijednosti dok ne dobiju vidljiv oblik. Većim djelom radim naručene stvari za koje se ne može reći da su za 'svakdanji hljebac', ali su ipak fragmenti pustog života za malo više ili malo manje smisla ko i život sam. Tu i tamo umnožavam moje fragmente za 'Vidov dan' osjećajući čvrsto svakidašnji nam 'Vidov dan' – gubitak svoj i svoje rase. Dakle kako vidiš vječno trzanje i natezanje života za život. ...« (2. I. 1909.)

Meštrovićeva izložba u Beču postigla je uspjeh. O tome obavještava Tartagliu bez euforije, ali ipak se čudi da se o tome kod nas ne piše, kao da im strane novine nisu došle u ruke. Nakon toga Meštrović dolazi u Zagreb i ima pune ruke posla. Održava se izložba Meštrović – Rački i izložba 'Nejunačkom vremenu u prkos'. Tartaglia razumije prijatelja te mu piše. »Ta znam i sam koliko se truda i energije hoće dok se oživotvori ideja koju si ti sada u Zagrebu realizirao. Znam takodjer koliko trpe i nervi i duša kad osjećaju da ponajbolji njihov plod ne nailazi na razumjevanje kod onih koji bi morali pred tobom klečati i suzama u očima zahvaljivati ti što si stvorio i udario temelj onom pothvatu o kojemu do sada nitko ni sanjao nije.« (18. XII. 1910.)

Koncem godine 1910. nakon što je vlada Dalmacije potvrdila pravila društva 'Medulić', upriličeni su izbori za njeno rukovodstvo, no nesuglasice između Bukovca, dosadašnjeg predsjednika i Meštrovića bivale su sve očitije. Tartaglia je odlučan : »Ako ti odeš (iz društva), idem i ja i svi drugi koji su sa tobom solidarni (...) jer 'Medulić' bez tebe

niti može niti smije biti!» (18. XII. 1910.) Meštrović postaje i službenim predsjednikom društva, a Tartaglia i dalje ostaje tajnik – administrator.

Meštrović je i dalje jako zaposlen, sada oko izgradnje paviljona u Rimu i pripreme sudjelovanja na međunarodnoj izložbi; o tome piše: »Na svim izložbama ima i dobri i slabi stvari, a mi ćemo nadam se u jednom i drugom smislu prednjačiti. Što možeš raditi! Ne može se sve u dvadeset četiri sata prevrnuti i stvoriti! Dobro da je i ovako.« (Rim, 9. IV. 1911.) Njegov uspjeh ovjenčan prvom nagradom za kiparstvo pratile su domaće polemike.

Zanimljivo je da je Meštrović već 1912. godine predlagao da se u Splitu izgradi »malen ali lijep paviljon za izložbe« i vjerovao je da se to može ostvariti kada su Tartaglia i Josip Smodlaka postali članovi općinskog vijeća, a oni i drugi umjetnici bili su spremni u tome pomoći. No, kako znamo, ni do danas – sto godina kasnije, Split nije dobio izložbeni paviljon, a kao da se niti ne osjeća potreba za tim.

Meštrović je imao ideju da društvo 'Medulić' ojača s članovima iz Beograda, ali da Split ostane »idejni centar«. Zauzima se i za bolje odnose s »Ladom«, savezom južnoslavenskih umjetnika, i predlaže zajedničke nastupe uz određene uvjete. Članstvo 'Medulića' u Splitu njegove prijedloge nije prihvatilo, što saznajemo iz ove prepiske.

Politički odnosi na ovim prostorima i cijeloj Europi su se zaoštrili, napetost je bivala sve veća i policijski nadzor u državi sve jači. Lako je bilo nekoga proglasiti 'veleizdajnikom'. Takva sumnja pala je na Jozu Kljakovića i Petra Meštrovića, Ivanovog mlađeg brata, a na Meštrovića se budno pazilo i prijetila je mogućnost da bude uhapšen.

Prvih dana Prvog svjetskog rata Tartaglia je uhapšen s većom skupinom osoba iz Dalmacije, te je prebačen u Mariborsku tamnicu i zatim zatočen u blizini Graca. Iz zatočeništva se vratio tek 1917. nakon proglašenja opće amnestije. Za to vrijeme Meštrović se nalazio u Rimu gdje se družio s našim ljudima i od prvih dana bio aktivan član Jugoslavenskog odbora. Njegova pomoć bila je dragocjena u uspostavi kontakta s istaknutim osobama i stranim diplomatima. Osim toga utjecao je da se što više naših ljudi okupi u Jugoslavenskom odboru, a kao pouzdanik Ante Trumbića, nastojao je uskladiti mišljenje i djelovanje Trumbića i Frane Supila. Jugoslavenski odbor uzeo je na sebe tri teško ostvarive zadaće: oboriti Austro-Ugarsku Monarhiju, osnovati novu državu – Jugoslaviju, u zajednici sa Srbijom kao ravnopravnim čimbenikom i ne dozvoliti Italiji da zavlada hrvatskom obalom. U tom periodu dopisivanje među prijateljima bilo je onemogućeno zbog razumljivih razloga.

Konačno, nakon četiri teške godine ratovanja, rat je završio. Austro-Ugarska se raspala, osnovana je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, a Italija nije u potpunosti ostvarila Londonski sporazum. Meštrović se vraća kući s nadom da će se sada moći posvetiti svom poslu, a vođenje politike prepustiti političarima. U Splitu su članovi općinskog vijeća izabrali Tartagliu za načelnika grada. Problema i posla bilo je na pretek – trebalo je sanirati stanje, zbrinuti povratnike i izbjegele, smanjiti glad i uspostaviti zdravstvenu zaštitu.

U ovom periodu susreta između prijatelja bilo je više, te je potreba za dopisivanjem bila manja. Meštrović, stalno nastanjen u Zagrebu, ulazi u najplodniji period svoga života; neumorno stvara i postaje ponosan otac četvero djece, a Tartaglia s puno uspjeha se posvećuje gradu. Split u desetgodišnjem periodu njegova vodstva postaje upravno, gospodarsko i kulturno središte Dalmacije. Još jedanput je društvo 'Medulić' organiziralo izložbu u Splitu 1919. godine i ona je bila u duhu vremena. Tartaglia je u katalogu među ostalim napisao: »Ova sadašnja izložba umotvorina jugoslavenskih umjetnika iz Dalmacije je improvizirana, djelomična i nepotpuna. Cilj je ovaj plemenit! (...) Htjelo se posvjedočiti kako je kod našeg naroda snažno razvijen kult ljepota, ljepota narodne duše. Htjelo se dokazati, kolika je stvaralačka moć našeg naroda. (...)«

Meštrović je uvijek spreman pomoći savjetom i skicom u unapređenju grada. On piše: »Ti si pogodio da ja neću ni tebi ni Splitu ništa odbiti što je u mojoj mogućnosti.« (12. VI. 1923.). U Splitu se 1925. godine postavlja spomenik Marka Marulića, a 1929. Grgura Ninskog. Meštrović gradi prostranu kuću u nadi da će u njoj provesti dobar dio svoga života pa i starost. Pisma potvrđuju trud oko ovih ostvarenja. Uz podršku Tartaglie Grgur Ninski postavljen je onako kako je to Meštrović htio. Opravdani otpor bio je velik, što pokazuje i ova prepiska. Tartaglia se založio i izložio uz formulaciju da će se spomenik premjestiti ako se pokaže da Peristil nije pravo mjesto za ovakav spomenik. Pokazalo se da je Tartaglii bilo najvažnije udovoljiti prijatelju. Meštrović se živo interesirao kako će se upriličiti proslava otkrivanja spomenika i predlagao je da ona bude na najvišem nivou u prisutnosti biskupa i kralja. Tartaglia je prihvatio sugestiju prigodnog govora koji mu je Meštrović skicirao, što također pokazuje njihovu suradnju.

Kada je Tartaglia postao ban Primorske banovine, Meštrović predlaže da se napravi što više oko očuvanja i prezentacije hrvatskih starina u Dalmaciji, a u tome je spremna pomoći i Savska banovina. Po mišljenju Meštrovića, treba iskoristiti trenutak »jer ko znađe što dan nosi«. Njegov prijedlog je konkretan: predlaže dogradnju muzeja u Kninu, a otac Marun da bude doživotni počasni kustos, te Abramić »glavni direktor svih starina (...) Nadalje bi ovdašnja banovina osnovala jednu stipendiju za pitomca koji bi studirao specijalno ovo doba u koje spadaju naše glavne stvari.« (23. I. 1930.) Njegovo nastojanje je urodilo plodom i veseli ga saznanje da su financijska sredstva osigurana te priprema skicu za gradnju muzeja u Kninu.

U Splitu se planiraju uređenje luke, gradnja banovine i nove bolnice. Meštrović iznosi svoje sugestije, te se zalaže za otvaranje natječaja i predlaže renomirane arhitekte za članove žirija koji će izabrati projekt. U vezi odabira mjesta izgradnje banovinske zgrade misli da će biti teško uklopiti je u okruženju Dioklecijanove palače, jer ona treba da bude »slobodna i pravilna građevina bez obzira na postojeće zgrade.« (17. VII. 1930.)

Ipak prijatelji uviđaju da se prilike u državi ne razvijaju onako kako su oni zamišljali i očekivali, te otvoreno izražavaju svoj stav, vjerujući da se uz mnogo strpljenja i nastojanja može srediti stanje. U sačuvanim pismima nema o tome sačuvanih misli, oprezni su i o tome porazgovaraju u četiri oka. Jedino kada je 'poštar' povjerljiva osoba, o tim temama

saznajemo nešto više. Na primjer tako u donesenom pismu 1. XII. 1931. možemo pročitati: »Ti znadeš koliko je i meni stalo, kao svakom od nas, za naše opće stvari, s tobom se pak slažem u gledištu, a osim toga smo bliski prijatelji pa već i radi toga hoću da si više, ako već nisi, obaviješten. (...) Opća je impresija da će sada nadoći opet otvoreniji radikalni val i radikalnije neraspoloženje prema Hrvatima.« (1. XII. 1931.)

Meštrović je svoje rukopise davao Tartaglii da ga ovaj posavjetuje i da mu lektorira napisano. U pismenom izražavanju Meštrović je mnogo griješio ali ga to nije priječilo da i dalje piše, jer je bio uvjeren da je sadržaj daleko važniji od pravopisa. Među pismima našla su se i ona koja je Meštrović drugima pisao, na primjer don Frani Buliću, Jozi Kljakoviću i ostalima. Godine 1933. Meštrovića je uvrijedio senator Milan Popović svojim govorom u Senatu, te se među njima razvila polemika. Meštrovićev odgovor bio je nešto kasnije i objavljen u novinama. Tartaglia je bio upoznat s pripremljenim odgovorom i izrazio je svoje mišljenje.

U međuvremenu Tartaglia je dao ostavku na bansku dužnost usprkos tomu što bi za par mjeseci stekao pravo na doživotnu mirovinu. Meštrović je smatrao da se prenaglo i da takvu odluku nije trebao donijeti: »Meni se čini da si jedinu pogrešku učinio što si išo sada davati ostavku, opet obzirom na naš zlobni i kretenski svijet. (...) Znam da nebi istjerao zeca da nisi uperio pušku, pa zato ne žalim što si bio oštar.« (1. I. 1934.) Uslijedili su napadi na Tartagliu. Zamjerali su mu što je potpisao Zagrebački memorandum, te su zahtijevali da odstupi s predsjedničkog mjesta Jadranske straže, što je on i napravio, ali je na sljedećem kongresu opet izabran na čelnu dužnost društva.

I Josip Smodlaka napada Meštrovića i Tartagliu i donosi neistine i klevete, na što mu oni odgovaraju. Prijatelji su o tome izmjenjivali misli, i usuglašavali stavove. Smodlaka ovom polemikom nije ništa postigao, a Splićani su članke rado čitali. Meštrović je na sve njih bio ogorčen. Izgradnja spomenika oslobođenja, 'Kraljev kamen' definitivno je otpala.

U članku *Nove Evrope* br. 2, 1936. godine Tartaglia je obrazložio svoj stav pod naslovom 'Problem Jugoslavije'. Kao što je s oduševljenjem prihvatio dužnost gradonačelnika, prihvatio se i dužnosti bana smatrajući da može doprinijeti razvoju Primorske banovine. Kako su njegove ovlasti i sloboda djelovanja bivale sve manje, posustao je u daljnjem nastojanju. Po njegovom mišljenju napretka nije moglo biti jer »uvijek i svugdje, u svakom činu, na svakom koraku, na svakom mjestu, i u svakoj manifestaciji javnog života, ispoljavao se i afirmirao princip hegemonije, a gazio se onaj ravnopravnosti i pravde«. Smatrao je da se Jugoslavija može spasiti jedino sporazumom svih njenih naroda te »temeljnim unutarnjim državnim preuređenjem«.

Tartaglia i Meštrović su vjerovali da će se položaj Hrvatske bolje rješavati u okviru Banovine Hrvatske. Meštrović je postigao da se Likovnoj akademiji napokon prizna status fakulteta, svečano je otvoren Dom likovnih umjetnika, krenula je gradnja vjerskog kompleksa i crkve sv. Josipa na Trešnjevci po njegovoj zamisli, a završena je i njegova obiteljska kuća podno Marjana. Tartaglia je predsjednik Hrvatskog društva umjetnosti i bio je zadužen da predloži preuređenje pomorske uprave koja bi bila pokretač razvoja pomorstva. Bili su cijenjeni i poštovani, aktivni u javnom i kulturnom životu zemlje, a Meštrović priznat i tražen u svijetu.

Međutim, Meštrović je zabrinut za Tartagliino zdravlje, jer se za vrijeme boravka u Zagrebu dva puta onesvijestio i nesvijest je poprilično dugo trajala. Savjetuje da ga se prisili na mirniji život s manje rada a više sna i boravka na zraku. I kipareva majka je bolesna i obraćaju se Tartaglii kako bi organizirao dolazak doktora u Otavice. Upravo za vrijeme uskrasnih blagdana 1941., dok se obitelj Meštrović nalazila u Splitu, majka Marta je preminula.

Talijanskim bombardiranjem grada Drugi svjetski rat postao je stvaran na ovim prostorima. Talijani i vodstvo Nezavisne Države Hrvatske uzalud su priželjkivali Meštrovićevu naklonost. S obje strane dobivao je i prijetnje. Ne miješajući se u politiku Meštrović je nastavio svoj profesorski rad na Akademiji sve dok ga u kasnu jesen 1941. nisu pritvorili i odveli u zatvor na Savskoj cesti. Te teške uzničke dane Meštrović je pamtio do kraja života. Ni samoća kućnog pritvora mu nije donijela olakšanje. Silno mu je nedostajala supruga Olga i djeca koja su se nalazila u Splitu. Tješilo ga je saznanje da se tamo nalazi Tartaglia koji će im pomoći i Olgi pružiti podršku. Uzalud, Tartagliu su Talijani otpremili u koncentracijski logor na otoku Lipari. Pisma iz ovog perioda su brojna i duga, opisuju njihov život, nade i brige. S Tartagliinim pismima, koje je Meštrović sačuvao može se upotpuniti slika.

Meštrović je napustio domovinu prateći svoje skulpture na Biennale u Veneciju i na taj način je započeo svoj izbjeglički život. Tuđina ga nikad nije privlačila, a sada se sa svojih pedeset devet godina života osjećao star, razočaran i zbunjen. U Italiji nije potražio stara poznanstva a odbija nova. Jedina misao bila mu je obitelj u Splitu kojoj nažalost nije mogao pomoći.

Na nagovor prijatelja, Meštrović je da bi ojačao, na kratko otišao u Assisi. Za svoje boravište izabrao je franjevački samostan, gdje se nadao opet naći svoj izgubljeni mir. Nije mu smetalo što je ćelija ista onakva kakva je u davnini bila. U samostanu se i hrani, te se opušta šetnjama krajolikom koji ga podsjeća na Dalmaciju. U Rimu je potražio utočište u samostanu sv. Jerolima gdje su mu dali dvije male prostorije. U jednoj spava a u drugoj pokušava nešto raditi. Tartaglii piše 24. IX. 1942: »Opet živim samostanskim životom i sve činim što i oni, osim što se oni mole, a ja crtam i čitam djela Sv. Jere. Već mu znam život napamet.« Samostanu je davno obećao napraviti reljefe i smatra da je sada trenutak da svoje obećanje ispuni. Ne smeta mu što živi u hladnoj maloj sobi i mora se zadovoljiti radionicom koja je lošija od one koju je imao u svojoj dvadesetoj godini, a i obilnije se hranio u svojoj petnaestoj godini nego sada. Smršavio je šest kilograma »nešto od vode, a nešto od svetačkog života.« Za sve ima filozofski odgovor: »Samo je naš život prekratak da bi imali pregleda, pa nam zato izgleda mnogo toga nelogično.« (12. XI. 1942.)

Kakva razlika od njegovih ranijih boravaka u Rimu, gradu u kojem je doživio svjetsku slavu, a sada je izbjeglica koji traži mirno utočište! Nije više ona nekadašnja odlučna osoba, sigurna u sebe. Pun je brige oko svoje obitelji, odvojen od svijeta. Zdravstvenih problema je sve više, tako da mu ni rad ne znači ono što mu je nekad značio. Kao da je 'ogolio' i time dozvolio da ostane samo obiteljski čovjek.

Kako se može brinuti za obitelj i pomoći djeci u njihovom sazrijevanju? Starija kćerka Marta, iako još nije punoljetna, odlučila se udati i ostati u Zagrebu. Otac joj teška srca daje svoju privolu, vjerujući da joj tako više neće biti potrebna njegova emotivna podrška. Tvrtko je pred polaganjem mature, a Marica je u jednom internatu Rima, dok je najmlađi Mate još s majkom. Olga namjerava s djecom u božićno vrijeme doći u Rim. Meštrović ih s nestrpljenjem iščekuje i grozničavo strepi da ih nešto u tom naumu ne omete. Čim ne primi iz Splita pismo pomisli da se nešto loše dogodilo. Ipak se za Božić 1942. obitelj okupila. Odlučili su ostati zajedno pa kako bude. Žive u hotelu, s nabavom hrane se snalaze, iako djeca puno toga trebaju. Roditelji im nastoje omogućiti što normalniji život i nastavak školovanja na stranom jeziku. Svi se moraju prilagoditi novim uvjetima života. Naročito im nedostaju prijatelji koji su ostali u Splitu. Meštar je presretan obiteljskim okruženjem; ima snage i prijatelja bodriti: »Kakve su te riči ‘nećemo se više viditi’, i slično? Zašto se nebi vidjeli? Naprotiv ja se čvrsto nadam, iako nismo mladi, da ćemo se vidjeti i proći još koji božić zajedno uz moje ognjište tamo ko prošlih godina! Gdje smo lane bili ti i ja pa nam je ove godine obojici bolje.« (21. XII. 1942.)

Meštrović radi dnevno od 9 do 19 sati. Završio je reljef sv. Jere, a početkom 1943. u kratkom vremenskom roku napravio je model ‘Pietà’ za oltar u Lateranu, te nastavlja rad na reljefu pape Siksta X.

Ali sa svih strana stižu loše vijesti. U njegovom selu zbio se pokolj u kojem su stradali njegov neđužni stric i ostali susjedi, a kuće su im zapaljene. Duboko suosjeća s njima. Malo zatim saznao je za ubojstvo svog nadarenog učenika Ive Lozice. Prijatelju piše: »Sve se jednom istroši ili raspe, a od kako smo se rastali prošlo je preko mojih leđa i preko moje duše mnogo više nego što ti možda i slutiš. Boli čovjeka sve zlo što se na svijetu događa, ali se tu osjeća nemoćnim, dok ga se domaće zlo više doima zato što mu se po neki put čini da je sam sukrivac, jer da nešto nije predvidio, pa mu je zato teže. (...) Megalomanijom opijeni divljaci prave nihilističke geste kao da hoće sa zlodjelima da se obesmrte.« (6. III. 1943.) Nakon saznanja o tragedijama, dulje vrijeme nije radio ništa što je bio očiti znak njegovog stanja. U trenutku neraspoloženja Meštrović je napisao i ovo: »Znam pouzdano da ni u jednom trenutku neću žaliti za onim što sam bio, jer bijah i naivan i fantast: u nevrjeme i na krivom mjestu.« (2. IV. 1943.)

Dopisivanje je obojici mnogo značilo, prividno smanjujući razdaljinu koja ih je dijelila, a Meštrović je imao i osjećaj da je bliže domovini. Tartaglia se veselio svakom retku dobivenom od prijatelja i njegove supruge Olge, te je odmah odgovarao i obavještavao ih je o zbivanjima u domovini. Njihova sačuvana pisma su vjerodostojna i dragocjena svjedočanstva kojima se može upotpuniti slika tog razdoblja i lik samog Ivana Meštrovića.

Vijesti iz Splita nisu bile dobre, a borbe su se vodile i na tlu Italije. Što napraviti – kakvu odluku donijeti? Obitelj Meštrović 10. srpnja 1943. doputovala je u Švicarsku. Njihova namjera je bila da se nakon kraćeg vremena vrate u Rim kako bi meštar nastavio raditi na započetim reljefima. Planovi su bili jedno, a stvarnost nešto drugo. Morali su odgoditi povratak u Italiju na neodređeno vrijeme i Švicarska, najprije Losana, a kasnije Ženeva, postaje njihovo novo boravište. Živjeli su život izbjeglica, na koje okolina gleda s prezirom, i samo ih podnose. Švicarcima umjetnost ne znači gotovo ništa. Atelje se ne

može naći. Život je skučen i nema topline doma, a troškovi su veliki te se mora paziti na svaki izdatak. Meštrovic je u više navrata bio bolestan te je morao i po par mjeseci ležati, što mu je bilo vrlo teško. Osjećao se kao »odsječena trupina«. Ni pisma više nisu stizala redovito. Vijesti iz domovine dobivaju preko Crvenog križa, te tako barem znaju da su prijatelji živi. Meštrovic je mislima u starom kraju i piše crtice iz tamošnjeg života. Neraspoloženje obuzima ga sve češće i podsjeća ga na sudbinu Joba, koji ni po čemu nije zaslužio tešku sudbinu.

Približava se još jedan Božić u tuđini. Da im bude lakše, pišu prijateljima, svaki u svom kutu, a nisu sigurni da će njihova pisma i stići na određite. Meštrovic rezignirano zaključuje: »dosta je bilo boli i nevolja u svijetu, pa to valjda sve čovjeku služi da se lakše rastane sa svjetom.« (27. XII. 1945.) Istog dana piše Olga: »Mnogo i uvijek mislimo na sve vas. U mislima smo s vama i trpimo s vama. Što da pišemo o sebi? Glavno je da smo živi i da možemo izdržati sve ove sadašnje teškoće, pa da se opet nađemo zajedno.«

Marta se sa suprugom probila do njih, ali veselje ponovnog susreta umanjilo je saznanje o njenom zdravstvenom stanju. Biti bolestan u tuđini prava je katastrofa. Meštrovic leži u jednoj sobi, a Marta u drugoj. Olga ih dvori kako najbolje umije, naglo je ostarjela i smršavila je 14 kilograma.

Rat je završio, ali Meštrovicima nije donio veće olakšanje. Rezignirani su i prepušteni sudbini. Domovina ih privlači, ali nemaju snage da se još vrate, i stalno odgađaju povratak. Vijesti iz Splita nisu dobre, i Tartaglia ih savjetuje da pričekaju s povratkom. Čim se zdravstveno stanje donekle popravilo, Meštrovic je otputovao u Rim da završi započete radove. Olga ne može biti s njim jer je potrebna Marti i ostalima. Odlazak u Rim, nada se meštar, možda je prva etapa na povratku kući.

Nakon dugog razmišljanja i oklijevanja, Meštrovic je prihvatio ponudu predstavnika Sjedinjenih Američkih Država da dođe u Ameriku. Svoj boravak tamo još će dugo smatrati privremenim. Ameriku nije prihvatio ni onda kada je bio mnogo mlađi – ona mu je tuđa, pa ni engleski jezik nije dobro svladao.

Posljednje pismo koje je Meštrovic primio iz Splita bilo je ono od 1. XII. 1947. u kojem mu prijatelj Tartaglia daje naslutiti da će i on »u sanatorij isto onako kao što si ti bio na Savskoj cesti. (...) Stvar će se riješiti ovih dana.« Već za dva dana Tartagliina slutnja se obistinila, i on je zatvoren, cjelokupna imovina iz stana je iznesena, uslijedilo je suđenje i izdržavanje kazne. Umro je 3. IV. 1949. godine u samici lepglavske kaznionice.

UVODNA RIJEČ NA OTVARANJU ZNANSTVENOGA,
KNJIŽEVNOG I IZDAVAČKOG PROGRAMA
MARULIĆEVIH DANA 2012.*

Ruggero Cattaneo

Poštovane dame i gospodo, kolegice i kolege, dragi prijatelji!

Velika mi je čast danas uputiti vam dobrodošlicu na otvaranju ovogodišnjih *Marulićevih dana*. Obraćam vam se kao susjed Talijan koji još uvijek traga za pravim razlogom zašto mu se dogodilo da su ga jezik i kultura hrvatskoga prostora toliko zamamili. Otac mi je naravno »kriv« što sam rano počeo posezati za knjigama i znatiželjno zavirivati u svakakve njegove gramatike. Ali, presudan je bio dan kada je na policama knjižare Hoepli moga grada Milana bespomoćnu pažnju naivnoga dječaka privukla knjižica s naslovom: *Grammatica della lingua jugo-slava (croata o serba)*: zbila se čarolija, a sve je odonud poteklo.

Za njezina sam autora, Giovannija/Ivana Androvića, kasnije saznao da je bio poliglot i publicist solidne klasične naobrazbe rodom iz Skradina, i prvi put objavio u Milanu 1908., kad je kao novinar i pisac bio angažiran u žestokoj polemici u obrani hrvatskoga kulturnog i povijesnog identiteta, pod okriljem slavenske i jugoslavenske uzajamnosti. Danas, kad pročitam koju stranicu od njegovih spisa, u nastojanju da iskopam iz prošlosti ikakav svjetlonosni putokaz ovoj mojoj pustolovini, zamislim se nad riječima poput ovih iz *La questione croata* iz 1903.:

Tko kaže jezik, kaže duhovni jezik jednog naroda, jer je on istodobno izraz njegove volje i isijavanje njegova genija; i dok se jezik ne ugasi, neće se uništiti mogućnost da taj narod otisne u povijesti svijetloga traga svoje volje i genija. Stoga, jezik jednog naroda pretvara se u najjače i najpresudnije sredstvo za obranu njegova bića kroz

* Zavod HAZU u Splitu, 19. travnja 2012.

povijest, kad god se u istoj pokrajini bude miješao s inorodnim narodom. Mi želimo da on, divni jezik pjesništva, bogat skladnošću i sposoban za najširi razvitak i na znanstvenoj liniji [...] i dalje zvoni kao izraz hrvatske duše gdje god je Hrvatâ, uvijek i u svakoj prilici, među kućnim zidovima i po javnim ulicama, u vijećnicama i uredima, na sudovima, u školama, na propovjedaonici i pred oltarima. [...]

Talijani ne poznaju ni umjetnost ni književnost Hrvatâ, a ne poznavajući ih vjeruju da ne postoje i negiraju ih sasvim.¹

Na tim je pretpostavkama svoj rad Andrović oslanjao na kristalnom uvjerenju kako se znanjem i kulturom, susretom i međusobnim upoznavanjem i nadalje *uvažavanjem* mogu narušiti barijere nepovjerenja i svakakvih predrasuda, koje neizbježno vode do straha i zala između ljudi i narodâ. Zato je i pisao hrvatsku gramatiku za Talijane, a kasnije i rječnik i talijansku gramatiku za Hrvate, te upravo na »zajedništvo duha« i »duhovne veze« između talijanske i hrvatske kulturne povijesti fokusirao predgovore tim knjigama.

Danas, nažalost, čini mi se kako se malo što, barem u mojoj sredini, promijenilo od Androvićeva vremena. Jedan je bivši zastupnik ekstremno desničarske orijentacije još nedavno pisao o »dalmatinskoj naciji«, a nije se pri tom ustezao Marulića nazvati »latinsko-talijansko-hrvatsko-čakavskim piscem«, tvrdeći da on, Ivan Lučić, Juraj Dalmatinac, Gundulić, Fortunio, Držić, De Dominis, Petrić, Gučetić-Gozze i Medulić čine »vrh sante velike dalmatinske renesansne kulture«.² Više sam očekivao i od Egidija Ivetića, koji u pogovoru talijanskom izdanju Steindorffove monografije o hrvatskoj povijesti piše o »raznim uglednim likovima Dalmacije« (a ne spominje ih poimence) »[...] ne da su bili Talijani, ali su svakako bili pojedinci s identitetima koje se ne može nadovezati na određenu suvremenu nacionalnost«.³ Inzistiranje na takvim nebulozama samo šteti, razumije se, uravnoteženomu autentičnom razvoju međukulturnih odnosa te stvara gomilu nesporazumâ.

Kako se Marulić identificirao kao *Spalatensis*, tako i Dante kao *Florentinus natione* (»po naciji Florentinac«), i to na samom početku *Komedije*. Očito je svima da tada pojam nacionalnosti nije bio onakav, kakav ga poznajemo od XIX. stoljeća naovamo; no komu bi palo na pamet da niječe Danteovu pripadnost talijanskomu književnomu tijeku, ili da pomisli da se njom omalovažavaju kontaminacije ili pokrajinska razlikovanja?

Našega pak Splićanina počeo sam upoznavati uvidom u formalnu kakvoću njegovih latinskih djela, osobito *Institucije* i *Poslanice Adrianu VI*. Nedvojbeno je da si je on latinskim medijem osigurao mjesto u tadašnjoj književnoj republici, stekavši europsku slavu kao pisac ćudoredne tematike, trijeznog i poučnog, a istodobno živahnog i njegovanog

¹ Giovanni Andrović, *La questione croata*, Split 1903, str. 61-62.

² Renzo De' Vidovich, *Regno di Dalmazia e nazione dalmata*, Albo d'oro della Nobiltà, sv. II, Trst 2007, str. 17, bilj. 18.

³ Egidio Ivetić, *I rapporti tra la storiografia croata e quella italiana*, u Ludwig Steindorff, *Croazia: storia nazionale e vocazione europea*, Trst 2008, str. 266 (»vari personaggi illustri della Dalmazia« ... »non che fossero italiani, ma di certo furono individui con identità non riconducibili a qualche nazionalità contemporanea«).

stila. Tako ćemo ga, primjera radi, naći u popisu onih *autor graui* («ozbiljnih autora») koje je potkraj XVI. stoljeća Francesco Dionigi iz Fana upotrebljavao oblikujući svoj moralizatorski *Decamerone spirituale* («Duhovni Dekameron»).

Međutim, sama zamisao i kompozicija Marulićevih latinskih »europskih« djela, humanističke su: *Instituciju* možemo promatrati kao kršćansku preobrazbu Valerija Maksima (uočenu podudarnost kasniji su nakladnici izrazili i u samom naslovu: *dictorum et factorum memorabilium!*), a *Evandelistar* u mnogočemu sliči i podsjeća na prozu Plutarhových *Moralija*. Da i ne govorimo o sveopćem njegovu interesu za antiku, pa čak i za najlascivnija i najraskalašenija djela poput Petronijeva *Satyricon*a, što svjedoče novija otkrića.

U tome je dakako bit kršćanskoga humanizma, koji je odbacio degeneriranu i bahatu skolastiku i u svom programu duhovnoga i književnoga preporoda preuzeo, makar s dužnim oprezom, sveukupno antičko naslijeđe, jer su tako bili postupili i crkveni Oci poput Bazilija, Jeronima, Augustina i drugih. Marulić je toga svjestan kad u *Evandelistaru* opravdava poeziju, govorništvo, astronomiju i znanost time što »donekle pomažu i u proučavanju Božje mudrosti«, samo da se poganska mudrost oponaša s *mjerom*.⁴

Još su izričitiije ove Erazmove riječi, koje nam mogu poslužiti kao svojevrsni komentar Marulićevih riječi i postupaka: »Svu pogansku književnost bit će korisno okusiti, ali u pravim godinama (tj. u mladosti) i s mjerom; k tome oprezno i razborito; zatim brzo, nalik onome koji putuje, a ne boravi u njoj; i naposljetku, što je najvažnije, ako se sve nadovezuje na Krista«. ⁵ Što se pak tiče opscenih pjesnika, kaže: »Savjetovao bih da se nikako ne dotaknu, ili barem ne razmotre dublje, osim ako umiješ više se zgražati na opisane poroke i prezirući ono što je sramotno, žarče voljeti ono što je čestito«. ⁶

Mi se danas ovdje okupljamo u čast Marka Marulića, kako bismo jedni s drugima razmijenili iskustva i kroz susret pridonijeli daljnjem razvoju studijâ o njemu i o hrvatskom humanizmu i renesansi. Upravo takav rad i komunikaciju priželjkuje Marulić ovim riječima iz *Evandelistara*: »Zašto ne dijeliš s bližnjima dobro mudrosti ti, koji si Božjom dobrohotnošću mudrost stekao, ako tvoje znanje ne trpi od toga nikakvu štetu, nego se dapače kroz komunikaciju povećava i raste?«. ⁷ U ovom duhu, svim sudionicima znanstvenoga skupa posvećenog *Knjigama i čitateljima hrvatske renesanse* od srca želim uspješan i plodonosan rad.

⁴ »[...] nemini discendas [scil. doctrinas] dicerem, nisi aliqua in parte diuinae quoque sapientiae scientiam adiuuant. [...] Tantum abest igitur ut sapiens sit, qui ethnicorum sapientiam praeter modum aemulatur, ut etiam iniquus et infidelis esse possit conuinci« (III, 7 [Quae sapientia est uitanda]).

⁵ *De armis militiae Christianae*, u *Enchiridion militis Christiani*: »Breviter omnem ethnicam literaturam delibare profuerit; si quidem id fiat, ut dixi, et annis idoneis et modice; tum cautim et cum delectu; deinde cursim, peregrinantis non habitantis more; postremo, quod est praecipuum, si omnia ad Christum referantur«.

⁶ *Ibid.*: »Obscaenos autem poetas suaserim omnino non attingere, aut certe non introspicere penitius, nisi forte noveris descripta magis horrere vitia, et contentione turpium vehementius amare honesta«.

⁷ »Ut quid enim bonum sapientiae tu, qui Dei benignitate sapientiam adeptus es, cum proximis non communicas, si nihil inde tibi deperit, si communicatum etiam augetur et excrescit?« (III, 8 [Quod sapiens docere alios debet]).

OD BOSPORA DO JADRANA: FRANCUSKI FOTOGRAFI OTKRIVAJU SPOMENIKE BALKANA, 1878.–1914.

Dunja Babić

Fotografska izložba *Od Bospora do Jadrana, francuski fotografi otkrivaju spomenike Balkana, 1878.–1914.*, predstavljena u prostoru Sveučilišne knjižnice u Splitu krajem 2011. godine, nastala je u organizaciji francuskog Centra za nacionalne spomenike pod znanstvenim vodstvom Andréa Guilloua, vrsnog poznavatelja europskog jugoistoka, predavača na *Ecole des hautes études en sciences sociales* i predsjednika Međunarodnog udruženja za studije europskog jugoistoka (AIESEE) te pokojnog Léona Pressouyrea, profesora emeritusa Sveučilišta Paris I. Tijekom istaknute znanstvene karijere Léon Pressouyre je obnašao funkciju savjetnika glavnog direktora UNESCO-a, bio je dugogodišnji član Francuskog nacionalnog odbora za Svjetsku baštinu, a istraživačke retke posvetio je i Radovanovom portalu u Trogiru.¹

Iako izvorno nije bila zamišljena kao gostujuća, tijekom prvog predstavljanja 2009. godine u Parizu, u prostoru muzeja *Conciergerie*, u vrijeme kada se u Parizu održava kongres Međunarodnog udruženja za studije europskog jugoistoka, izložba doživljava veliko zanimanje pariške, ali i svjetske publike pa već iduće godine putuje u Solun, potom u Niš i Beograd. Nakon Splita, izložba po svoj prilici nastavlja predstavljanje po gradovima na području od Bospora do Jadrana, ponavljajući rute francuskih fotografa s kraja XIX. stoljeća.

U razdoblju od 1878. do 1914. godine, tijekom pojedinačnih putovanja, ali i pravih istraživačkih kampanja po lokalitetima današnje Albanije, Grčke, Turske, Bosne, Bugarske, Hrvatske, Srbije, Kosova, Makedonije i Crne Gore stvoren je izuzetan dokumentarni fond od nekoliko stotina tisuća fotografija.

¹ Trebalo bi spomenuti mnoge koji su zaslužni za gostovanje ove izložbe u Splitu, a posebno g. Alaina Roussela, počasnog predsjednika udruženja *Amis du Musée des monuments français*, velikog prijatelja Hrvatske koji je još u ratno doba s grupom francuskih novinara posjetio Hrvatsku dajući joj i na taj način podršku.

Povijesni okvir započinje od 1878. godine, kada je održan Berlinski kongres i priznate su mnoge balkanske države, a niz provincija odvojen je od Turske. Prostor jugoistoka Europe tada postaje pristupačniji te brojni fotografi-pustolovi kreću u istraživačke pohode dotad gotovo nepoznatog Balkana. Naime, njegova bogata spomenička baština bila je za zapadnu publiku još neotkrivena, izuzevši dakako slavne antičke spomenike Grčke, koje već više od stotinu godina obilaze mladi koljenovići u sklopu neizostavnog *Grand toura*, ili pak Dioklecijanova palača, proslavljena kroz crteže Louisa François Cassasa.

Bilo je to vrijeme kada se turizam ubrzano razvija; tiskaju se vodiči, kreće prvi Orient-Express, napreduje pomorski promet koji povezuje obale i otoke Jadranskog, Jonskog i Egejskog mora, javljaju se prva motorna vozila. Pisac i fotograf Pierre Marge za volanom svojeg automobila obilazi 1905. godine Dalmaciju i Bosnu i Hercegovinu, i to je putovanje opisao u vodiču objavljenom 1912. godine u sklopu serije *L'Europe en automobile*. Brdoviti i krševiti Balkan i daje je teško pristupačan, fotografi primjerice uglavnom ne uspijevaju prodrijeti u dalmatinsko zaleđe, no neudobnost putovanja ove avanturiste ipak nije odvlačila. Fotografski pohodi bili su prava avantura, posebno s obzirom na političke prilike. Naime, na europskom jugoistoku kontinuirano izbijaju krize i sukobi. Kriza u Bugarskoj, potom u Bosni i Hercegovini te kasnije balkanski ratovi 1912. i 1913. neće zaustaviti putovanja. Ipak je 1914. godina bila presudna, putovanja se tada naglo prekidaju i time završava ova epoha fotografskih otkrivanja.

Brojne fotografije nastale u ovim okolnostima ne potpisuju velika imena fotografije, njihovi autori su bili češće amateri nego li profesionalci; geolozi, astronomi, ornitolozi, lingvisti, geografi koje je povezivao užitak putovanja i otkrivanja različitosti, senzibilitet prema krajolicima, povijesti i umjetnosti. U istraživačke ekspedicije po Balkanu kreću s itekako dobrom naobrazbom; poznaju suvremene književne tekstove, starija putopisna djela s kraja XVIII. i početka XIX. stoljeća te tek objavljenije stručne studije poput one Victora Marie de Launaya o otomanskoj arhitekturi, tiskane 1873., ili bizantološke studije Charlesa Diehla. Takva je literarna podloga odredila motive, itinerare i etape njihovih putovanja.

Prvu francusku fotografsku kampanju pokrenuo je Gabriel Millet, nositelj katedre Bizantskog kršćanstva i kršćanske arheologije na *École pratique des hautes études*. Tijekom boravka u Francuskoj školi u Ateni od 1891. do 1895. godine uočava nužnost metodološkog dokumentiranja bizantskih spomenika, njihovih mozaika i oslikanih interijera, rukopisa, ikona te dragocjenosti pohranjenih po samostanima. Predmet njegovih istraživanja bili su prije svega spomenici Grčke, no fotografske kampanje vode ga i do Kosova, Makedonije te Istre, gdje sa suprugom, umjetnicom Sophie de Willencourt, sudjeluje u arheološkim iskapanjima Eufrazijeve bazilike vođenima u razdoblju od 1897. do 1901. godine. Istraživat će također i rubne dijelove bizantskog svijeta, Rusiju, Palestinu i Egipat.

Bogati bankar i mecena Albert Kahn, i sam veliki zaljubljenik u fotografiju, među prvima prepoznaje budućnost fotografije u boji te od 1912. godine upravo na Balkanu organizira metodološki planirane fotografske kampanje. Njegova će fondacija financirati projekt koji izvodi Katedra za humanističku geografiju na *Collège de France* i njen prvi voditelj Jean Brunhes će osnovati društvo *Autour de monde* (Okolo svijeta). U sklopu ambicioznog projekta *Archives de la planète* (Arhiv planeta) geografa Jacquesa de Margerija

društvo stipendira niz balkanskih putovanja. Tada nastaju i čudesne fotografije Augusta Léona i Jeana Brunhesa sa njihove misije na prostore Bosne i Hercegovine 1912. godine, a Stéphane Passet fotografijom i filmom bilježi spomenike Grčke, među kojima su posebno dojmivi prizori s planine Atos.

Fotografije spomenika koje su donijeli sa svojih ekspedicija prije svega su dragocjen arhivski materijal o svjetovnoj i sakralnoj, ruralnoj i urbanoj arhitekturi. Brojni su spomenici tijekom proteklog nemirnog stoljeća stradali, bilo da su propali ili pak uništeni, poput stare Sulejman-pašine džamije u Tirani, donjega grada u Sarajevu, Starog mosta u Mostaru, šibenske renesansne vijećnice ili drvenih kuća u četvrti Pera u Istanbulu. Pogled fotografa nije usmjeren samo na spomenike, zanimaju ih i ulični prizori, bazari, portreti stanovnika, folklor općenito i krajolici koji su danas također bitno izmijenjeni; pomodna odredišta onog vremena, poput jadranskih gradova, nisu još zagušena masama turista, svetište u Delfima još je dijelom zatrpano pod nastambama sela Kastri, a pred očima fotografa iz zemlje »izlaze« antički kipovi.

Izložba je organizirana u pet kronološko-stilskih cjelina; od fotografija antičkih lokaliteta nastalih u doba sustavnog istraživanja Akropole, Schliemannovih otkrića i velikih iskapanja svetišta u Delfima. Slijede potom spomenici bizantskog doba – Soluna, Istanbul, čudesni manastiri planine Atos, Gračanica, Ohrid, interijeri manastira u Mistrasu, fotografirani u vrijeme kada se tek »otkiva« romaničko-bizantski stil kao suprotstavljanje tada dominantnoj neogotici.

Tragom Mlečana fotografi stižu do gradova Dalmacije, crnogorske obale i otoka Jonskog mora, bilježe komunalne lože, zvonike, zidine, skulpture u slike renesansnih palača i ljetnikovaca, ulične prizore i portrete stanovnika.

Potom, fotografi otkrivaju otomanski Balkan. Očarava ih orijentalizam – minareti, sahat-kule, džamije, bazari koje susreću na putovanjima po gradovima i selima od Bugarske, Grčke, Makedonije te poglavito Bosne i Hercegovine. Kako piše Léon Pressouyre: »Bez obzira na porijeklo, obrazovanje ili ukus, svi nasljeđuju fantazmagoričnu viziju Istoka, koji se doživljava kao čudesni i poetični svijet, ono nešto 'drugdje' što je teško točno smjestiti«.

Na kraju, u skupini »Tradicija i modernost«, posebno su dojmivi prizori starih četvrti i tradicionalnih kuća kojima već prijete suvremene urbane promjene. Na senzibilitet fotografa prema toj tradicijskoj arhitekturi značajan utjecaj imala je Le Corbusierova knjiga *Putovanje na Istok* iz 1911. godine, knjiga u kojoj je okupio svoje dojmove s putovanja po Balkanu, iskustva koje će imati odlučujući utjecaj na njegova kasnija djela.

Stotinu i osamdeset predstavljenih izložaka, izrađenih na temelju izvornih snimaka, samo su dio opsežnih fondova koje su znanstvenici, povjesničari, vojne ličnosti, umjetnici i fotografi ostavili na čuvanje najvećim francuskim fotografskim kolekcijama – Muzeju Albert Kahan, arhivu Geografskog društva pohranjenom u Nacionalnoj knjižnici u Parizu, Medijateci za arhitekturu i baštinu u Parizu, arhivu *École Pratique des Hautes Études* u Parizu, Institutu za neohelenističke studije Sveučilišta Paris IV te Francuskoj školi u Ateni. Zasebna tema mogla bi biti ostavština industrijalca Huberta Vaffiera, velikog putnika koji je prije 1892. godine na nekoliko stotina fotografija zabilježio spomenike, portrete i kra-

jolike Bosne i Hercegovine, Dalmacije, Istre i Grčke tijekom misije na koju ga je uputilo francusko Ministarstvo prosvjete.

Donosimo prijevode tekstova Léona Pressouyrea iz kataloga izložbe tiskanog 2009. u izdanju *Editions du patrimoine*. Naš su izbor tekstovi dvaju poglavlja: »Novo tumačenje antike« i »Tragom Mlečana«, koji daju kontekst istraživačkih putovanja po antičkim lokalitetima te duž istočne obale Jadranskog mora kada, između ostalog, nastaju fotografije naših jadranskih gradova; antičke Pule i Splita te spomenika Rovinja, Pule, Poreča, Šibenika, Zadra, Trogira, Splita i Dubrovnika kao odraza umjetničkog utjecaja Venecije.²

Pomalo su zbunjujuće formulacije Léona Pressouyrea o *južnoslavenskim aspiracijama* koje donosimo u prijevodu teksta pri čemu uopće ne spominje hrvatsku dimenziju Dalmacije. Naravno, on govori o razdoblju na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće kada strani putnici pišu o Dalmaciji pomalo reporterski površno. Iako i sam Pressouyre piše kako putnici i fotografi ne uviđaju uvijek složenost tog društva, izraz *južnoslavenske aspiracije* treba vjerojatno shvatiti u smislu atmosfere pred kraj Austro-Ugarske Monarhije kad su sve snažnije ideje o južnoslavenskim integracijama.

² Zahvaljujemo Centru za nacionalne spomenike, njegovoj predsjednici Isabelle Lemesle i Isabelle Chalet-Bailhache, predstavnicima Ureda za kulturnu ponudu pri muzeju *Conciergerie*, izdavaču *Editions du patrimoine*, predstavniku znanstvenog odbora izložbe, Andréu Guillou te Katerini Stenou, supruzi Léona Pressouyrea na danom odobrenju za prevođenje i objavljivanje tekstova Léona Pressouyrea iz kataloga izložbe »*Du Bosphore à l'Adriatique – Des photographes français découvrent les monuments des Balkans, 1878-1914*«, *Editions du patrimoine / Centre des monuments nationaux, Paris, 2009.*

OD BOSPORA DO JADRANA

Léon Pressouyre

NOVO TUMAČENJE ANTIKE

Tradicija »velikog putovanja« (*Grand tour*), započeta u XVIII. stoljeću, nastavljena je i u narednom stoljeću. Posjet antičkim lokalitetima Italije i Grčke neizostavan je za pisce i umjetnike, poput hodočašća povijesnim izvorima. Jedni ostaju vjerni starim vodičima kao što je knjiga opata Barthélemyja *Voyage du jeune Ancharsis en Grece* objavljena 1787. godine nakon čega doživljava redovita ponovna izdanja. Kontekst drugih putovanja je aktualniji; koriste prednosti koje pruža institucija Francuske škole u Ateni osnovana 1846. godine, potom i sam položaj Škole smještene od 1874. na padinama brda Likabeta, gdje joj je još i danas sjedište. Arhitekti stipendisti Ville Medici u Rimu odlaze u Atenu kako bi izrađivali crteže i rekonstrukcije klasičnih spomenika od kojih je većina danas sačuvana u *Ecole nationale des beaux-arts* u Parizu. Fotografi putuju po Grčkoj tragom svojih prethodnika, ne zaobilaze poznate rute, otkrivaju i omogućuju nama da otkrijemo novu sliku antike.

Veliki radovi vrednovanja Akropole u Ateni, započeti odmah nakon stjecanja nezavisnosti, neprekinuto napreduju. Nakon rušenja džamije izgrađene u unutrašnjosti Partenona (1842.) i franačkog tornja iz XIII. stoljeća podignutog na južnom krilu Propileja (1876.), arheolozi započinju anastilozu ključnih građevina kao što su Partenon i Erehtejon. Iskapanja Dionizovog kazališta pred Akropolom, završena 1862. te Odeona Heroda iz Atike gdje se vode veliki radovi od 1848. do 1858., omogućila su postupno uređivanje i restauraciju ovih lokaliteta. Svjedočenja fotografa ilustriraju etape tog ponovnog osvajanja antičke Atene, osvajanja koje je obuhvatilo i široko arheološko područje donjeg grada, artikulirano oko nekoliko cjelina: Agore i Keramika, Olimpijeiona, Tornja vjetrova.

Izvan Atene, fotografije uvijek privlače slavna mjesta poput otoka Egeine, rta Sunion, Korinta ili Epidaura. Međutim, fotografi također otkrivaju lokalitete koje su arheolozi tek nedavno istražili: Mikenu, gdje je 1874. i 1876. Heinrich Schliemann pronašao čudesne

grobnice koje je odmah pripisao Agamemnonu i drugim herojima Ilijade; lokalitet čije se istraživanje odvija pod nadzorom Grčkog arheološkog društva; Olimpiju, gdje su od 1875. do 1881. ekipe njemačkog arheologa Curtiusa oslobodile najveći dio svetišta. Ipak, prije svega posjećuje se svetište u Delfima, koje pred očima fotografa otkrivaju iskapanja Francuske škole u Ateni.

Nakon epigrafske misije Paula Foucarta 1860. godine i sondiranja Bernarda Haoussouilliera 1890., 1892. godine započeto je »veliko iskapanje« koje su zadivljujuće dokumentirali fotografski arhivi Škole te zauvijek sačuvali prizore otkrivanja koja je vodio Theophile Homolle ili Emil Bourguet. Zahvaljujući tim fondovima, ali i mnogim posjetiteljima željnim novih arheoloških otkrića možemo slijediti tijek iskapanja, otkrivanje vježbališta (*gymnasia*) 1898., potom 1900. i 1901., nešto niže, svetišta u Marmarisu.

Zanimanje fotografa za antičke spomenike izvan Grčke mnogo je selektivnije. Čini se da njihovu pažnju privlače neki drugi motivi. Izdanje *Mission archeologique en Macedoine* iz 1876. godine koje je Napoleon III. 1851. godine povjerio dvojici Francuza, Leonu Heuzeju i Honoreu Daumetu nije pobudilo nimalo kurioziteta prema ovim lokalitetima koji su zasigurno smatrani suviše perifernim. Redovito se obilaze samo dvije spomeničke cjeline na jadranskoj obali zbog njihovog drevnog značaja: Pula, u Istri, i Split, u Dalmaciji, pri čemu se fotografiraju, kako bi predočili veličanstvenost Dioklecijanove palače, uvelike inspiriraju knjigom crteža Jean François Cassasa (1756.–1827.)

TRAGOM MLEČANA

Francuze XIX. stoljeća dalmatinska obala, Crna Gora i otočje Jonskog mora neobično snažno prizivaju na putovanje. Ta želja za putovanjem budi nostalgičare za ilirskim provincijama kratkotrajnog Napoleonova carstva, a čitatelji *Memoara* maršala Marmonta, vojvode od Dubrovnika (1774.–1852.), ili knjige generala Sommièresa *Voyage historique et politique au Monténégro* izdane 1820., vraćaju se također na još starija djela. Utjecaj *Puti po Dalmaciji* opata Fortisa (1772.), prevedenog s talijanskog 1778., može se usporediti s djelom opata Barthélemyja *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* (1787.). Charles Nodier u djelu *Jean Sbogar* (1818.), Prosper Mérimée u *Guslama* (1827.), George Sand u *Uskoku* (1839.) ne ustručavaju se gotovo doslovce preuzeti Fortisove odlomke. Kad pak Gérard de Nerval 1851. izdaje *Putovanje na istok*, putovanje koje je doista poduzeo 1842., bez ustezanja mijenja svoj itinerar kako bi, polazeći iz Trsta, čitatelja proveo tragom opata Fortisa. Kritičari su kasnije dokazali da zapravo nikada nije krenuo tim putem već je kao svaki dobar plagijator opisivao oslanjajući se na spomenuti izvor.

Poziv na putovanje može imati suvremenija obilježja. Poput Johna Ruskina (1819.–1900.), mnoge engleske umjetnike i pisce strastveno privlači Venecija i teritorij *Serenissime*. Bio je to slučaj arhitekta, crtača i slikara Thomasa Grahama Jacksona (1835.–1924.) koji od 1887. do 1896. izdaje u Oxfordu tri sveska naslovljena *Dalmatia, the Quarnero and Istria, with Cettigne in Montenegro and the Island of Grado*. Suradnik sir Georgea

Gilberta Scotta, Jackson 1884. s oduševljenjem otkriva talijanski aspekt grada Zadra i njegove katedrale sv. Stošije kojoj je obnovio zvonik. Njegova je knjiga osuvremenila Fortisov jadranski itinerar, naglasila jedinstveni karakter Jadrana poput jedne varijante *Grand Toura* odnosno putovanja na Istok snažno obilježenog znakom Venecije i Italije.

Pod raznolikim utjecajima ovih stvarnih ili imaginarnih priča, od kraja XIX. stoljeća Jadran postaje pomodno kozmopolitsko odredište. Ne iznenađuje što mladi južnoamerički milijunaš A. O. Barnabooth, proslavljen u romanu Valéryja Larbauda iz 1903., poput tolikih umjetnika, aristokrata ili bogatih dokoličara pristaje na sve gostoljubivije obale i otoke.

»Koliko je nestrpljivom putniku prijelaz Jadrana na parobrodima koji krstare tri puta tjedno od Trsta do Krfa spor i nelagodan (...) turistu koji traži nešto novo i neočekivano ili znanstveniku željnom oživljavanja prošlosti kojemu su na svakom koraku pred očima spomenici ispunjeni poviješću, ovaj put nudi tolike zanimljivosti«, pišu tako 1876. Frilley i Wlahovitj, autori knjige koju u Parizu objavljuje izdavač Plon.

»U Dalmaciji gotovo da nema željeznice. Pored automobila, nema drugog načina da ju se obiđe osim brodovima koji opslužuju obalu«, potvrđuje trideset šest godina kasnije Pierre Marge u vodiču objavljenom kod istog izdavača.

Ove okolnosti objašnjavaju pravilnost kojom fotografi obilaze uvijek iste spomenike, polaze iz uvijek istih pristaništa i ne zalaze u unutrašnjost zemlje. Moglo bi se reći da je njihova pomorska ruta strogo određena i ucrtana: od Poreča do Krfa, prolazeći preko Pule, Zadra, Šibenika, Trogira, Splita, Dubrovnika i Kotora.

Tijekom duge povijesne epizode kada je Venecija stavljena pod dominaciju Habsburgovaca, a koja je u Istri i Dalmaciji potrajala do Prvog svjetskog rata, putnici i fotografi ne uočavaju uvijek složenost tog društva, podijeljenog između talijanske tradicije, srednjoeuropskih utjecaja te južnoslavenskih aspiracija.

(Prijevod s francuskoga: Dunja Babić)

ZAPIŠI TO, JANIKA

G i g a G r a č a n

*Vlasti, Pegi i Ljubi S., koji će dio
ovoga prepoznati, a u dijelu su i
sudjelovali*

Vozdra, čovjeci! Nekidan mi je gazdarica otvorila dušu (to je nešto što mi mački navodno nemamo – nemamo malo morgen, ali to sada nije tema).

Jani, kaže ona, frka je. Onaj simpa Vinko Brešić išće ter išće tekst od mene o meni koji bi išao *sub voce* »Autobiografije hrvatskih pisaca«. Ma koji crni pisac, pokušavam se izmigoljiti, eventualno prevodilac+publicist+radijski autor, alias prevoditeljica+publicistkinja+radijska autorica, tako odnedava valja misliti, govoriti i pisati... ali brus. Valjda potrebuje nekoga tko barem umišlja da nije od onih koji od sebe ne vide sebe (toj je ludo slikovitoj formulaciji autorica ona teta Saša Brnetić koja tebi, Jani, vazda hoće nešto donijeti iz Berlina ali ne smije, znaš ti zašto).

Gazdarice, kažem ja, ajd malo ohani od omiljenih ti digresija i prijeđi na stvar.

Ma Jani, neću *tebi* fulirati: u neku ruku, a može i nogu, ta je narudžba unekoliko laskava i esencijalno prijeći da prijaznom naručiocu dadnem košaricu. Imam, megjuto, problem. Jest da postoje kilometri mgtf. vrpce i, u novije vrijeme, tjedni snimljenih priča koje su mi o sebi iskazali suvremenici i suvremenice, no teško mi je pozicionirati se na *drugu* stranu mikrofona. Pa ti, Jani, pripomogni: ja ću trkeljati, a ti zapiši – znaš ono: Zapiši to, Kiš...

Gazdarice, prekidam ju ja, ti ne možeš bez digresijâ. Formuliraj radni zadatak i zaboravi pleistocensku tehnologiju. Snimat ćemo, vepar mater.

Fino fajm, Janika premudri (kako to Marinković u *Kik...* joj, jope ja u digr..., pardoniram). Ti lijepo pitaj i potlin ćemo zajedno urediti, pa što ispadne. Čika Vinko uvijek može ne objaviti.

Abgemacht, kažem ja (u zadnje vrijeme pokušavam – znam da je zaludu, ali me veseli – germanizmima doakati anglizmima, koji mi idu na jetra kao čika Borisu Maruni

Hrvati) i, namjestiv mikrofon, prednjom lijevom šapom pritiskujem na njemačkoj mašini, jebiga, *Record*.

Slijedi autorizirani, koliko je Janika dopustio, transkript mojih iskaza na zadanu temu.

Janika

Paaa, ajmo, što no riječ, od majmuna do AVNOJ-a, kad te već vuku na ego trip. Imaš li petlje reći kada si rođena?

Ja

Jani, sada vrijeđaš ruku (= pars pro toto) koja te hrani. Zar me fakat percipiraš kao kokoš ili ćurku koja taj podatak krije kano zmija noge? Ili kao, božemprosti, sponzorušu (doduše, i kvaziprosvijećene feministkinje nerado ga deklariraju, pa sponzoruše mogu odahnuti). Daklem: rođena sam 25. travnja 1945, na isti datum kao moj tata godine 1912.

Janika

Njušim *Vaterkomplex*. Elaboriraj.

Ja

Što? Tatu naprama sebi? Sebe naprama tati?

Janika

Kenjaš kreč. Traži se faktografija. I sa što manje digresijâ, umoljavam.

Ja

Tata se zvao Dušan Drndarski, *dr. iur.* Bio bi diplomirao i klavir kod Petra Dumičića na Konzervatoriju, da se nije umiješao rat i tata završio u domobranstvu kao poručnik. Umro je 1954, 17 dana prije no što će navršiti 43 godine života i davno prije no što bih mu ja mogla vaditi mast što u toj vajnoj vojsci nije postao barem natporučnik, kao legendarni Hašekov Lukáš.

Tatino prezime bilo je poseban, ili razumljiv, peh: kako je koja vlast 1940-ih navalila na Osijek, tako se moćna gomilica sastavljena od grmaljâ plus jedan čato nacrtala na adresi koju su vodili pod »onaj sin veleindustrijalca« da *vrši konfiskaciju* (tek ona u travnju 1945. nimalo je eufemistički došla *zaplijeniti*, ali nije više bilo bogzna čega ili što, pa se najedila itd., što će – uz ostalo – kasnije posljedovati šupiranjem obitelji na drugu stanujuću adresu). Kad je nadošla Endehazija, umah su se namečili na pred kućom parkirani *Packard*. Tatino poručništvo u domobranstvu nije nimalo pomoglo – ode *Packard*. A istodobno se jednom grmalju prosviđao i klavir, *Hoffmann Czerny*, tzv. *Stutzflügel*, engleska mehanika, valjda je na njem kanio zazivati Juru i Bobana. Mama je, podastrijevši im tatin indeks, uvjerala i grmalje i čatu da je spomenuto glazbalo u obrazovnoj funkciji te da slijedom propisâ

preuzetih iz Reicha ima ostati na adresi. Eto ga i danas *chez moi*, malkice ogreben, al zvuči ko anđeo.

Janika

Živa istina. pretrčim kadšto po klavijaturi. A oklen ona violina što stoji na njemu?

Ja

E. nju je pridonijela moja mama kao takoreći dio miraza. Nije baš bezvezna, iz radionice majstora Homolke. Negdje 1990-ih izlizala sam takoreći đonove špartajući Münchenom od jednoga *Geigenbauera* do drugoga i iskajući oficijelnu procjenu, zlu ne trebalo – i doznala da je taj češki meštar poprilično cijenjen, ali da rečeni instrument nije njegovih ruku djelo, ter u tom smislu vrijedi koliko vrijedi bilo koje djelo kalfe, učenika ili kako se to već kaže. Nema veze, mnogo mi je važnije što je na toj pili svirao Mladen Sedak i govorio da je baš super za komorno muziciranje.

Janika

Paaa, ovaj, nije ostalo baš bogzna što od toga miraza. Javno se kajem što sam devastirao onaj vrč za pivo koji je oslikao tvoj dido Václav.

Ja

Bome jesi, i sram te bilo. Taj dido Václav Slanina, mamin tata, bio je kanda stvor raznim talentima obdaren. Kaundkazija (za kojom i dan-danas tuguje neka čak obrazovana čeljad) uredno ga je cca 1910-11. dekretom katapultirala iz rodnoga Praga neka, zanimanjem geodet, premjerava zapadnobosansku zabit. U pravilu su te krajeve, pri spomenu kojih su se bečke i zagrebačke gospodične umah mašale za *façon* s mirišljavim solima, zbrinjavali pripadnicima nacijskoga zuba (Mađari su na red dolazili predzadnji, a zadnji dakako Austrijanci); oni su – rečeni pripadnici – ondje imali beamterski argatovati u profesijama od prosvjetne do pravosudne, sve dok njihovo mjesto ne bi po načelu biološke rotacije dopalo nekog mlađeg sitnozubnika i oni bivali iz Zapizdine Donje istim takvim dekretom premješteni u Pripizdinu Gornju (osim ako im netko blizak nadležnom *Geheimhofratu* ne bi uspio *izraditi* – taj se glagol naime rabio – preskok u topografiji napredovanja, što će reći premještaj u tzv. pravi grad). Dido je u taj Tešanj, z. p. Bosanska Krupa, doteglio što krupni, što sitni inventar. U potonjem je, osim prije spomenute pile, čučalo podosta staklovinja, pa tako i prije spomenuti vrč u kojem se svakodnevno, raznoliko čestotno, donosilo pivo iz pivovare na uglu... u Pragu, ne valjda u Krupi, neš ti ondje pivske kulture. Moram umah objasniti da z. p. znači *zadnja pošta*, što je jedna od davno pokojnih kratica, a služila je za lociranje poštanskog ureda iz kojega će u naselja bez te civilizacijske ustanove poštu raznijeti vuk.

U toj z. p., međutim, na djedovu pilu nije padala prašina, nego je itekako bila u funkciji, jer je dido svirao u gudačkom kvartetu (prvu violinu, dakako): mama se sjećala da su s njim redovno svirali još i sudac, liječnik i neki četvrti. OK, opće je poznata todobna tradicija kućnog muziciranja, no pamtim uzvijene obrve kad i dan-danas znadem spomenuti

da je u Bosanskoj Krupi postojao gudački kvartet, čak i poslije Prvog svj. rata, koji je članove kanda poštedio.

Osim što je bio glazbenik amater, dido je bio i slikar amater. Ostalo je podosta njegovih slika u raznoraznim tehnikama (količinu su drastično smanjile kojekakve prigode kada se valjalo *revanširati*), pri čemu onih nekoliko preostalih ulja svjedoči da Krupa nije bila bogomdana varoš za nabavku slikarskog materijala: potamnjele su gotovo do neprepoznatljivosti. A kad bi mu dodijalo platno, bacao se na staklo i grnčariju...

Janika

Daj se skini s toga stakla, javno sam se pokajao. Onu lončinu ofarbanu bosanskom mustrom ne kanim pipnuti makar u njoj bila posljednja porcija moje klope. Pričaj sad malko o mami, i kako se iz te bosanske Za... ili Pri... obrela gdje-li-već.

Ja

I to mu ga dođe tipična fortuna građanstva bez nekretninâ kojima je jedino bogatstvo pokretnina imenom mozak. Dido je umro 1926; baka nije imala nikakvo zvanje, jer se to za ženske tada nije šikalo, ali ga je imao njen brat koji je, kao i otac im, otišao na pravo i u to doba već bio predsjednik suda u Velikom Bečkereku. Pak su se udova i kćerkica fino naselile kod njega i kćerkica poslije otišla na studij u Beograd (tada je to za ženske već bilo legitimno). Jako je željela na medicinu, ali je njen ujo, praktičan čovac, inzistirao na pravu, računajući da joj svojim utjecajem može priskrbiti uhljebljenje u svojem okrilju, što je i učinio. Ali brus. Brzo je ona kidnula iz toga okrilja, i to nadasve lukavo. Kao, jaaaaako bih se rado dokopala Zagreba, ipak sam pola Hrvatica, bla bla. Tomu ujo (genski Hrvat bez kojekakvih inoslavenskih primjesa, pače deklarirani Hrvatina) nije mogao ili htio kontrirati, pak se javljala na natječaje, dobila posao u osječkoj Trgovačkoj komori, ondje naletjela na gospod'na tada na dopustu poručnika ili on na nju, i eto ti ga na. Imali su troje djece, preživjela jedino ja (ono srednje, mućak). Zagreba se mama dokopala tek dobrano u penziji 1980. i umrla pet godina kasnije.

Janika

Parkiraj načas: hoćeš reći da je predratna Vojvodina za Hrvate bila *pfui Teufel*?

Ja

Ma jok. Nejedanput sam mamu intervjuirala s tim u vezi, ipak je ondje završila dio osnovne škole i srednju. Bilo joj je dopušteno govoriti i pisati hrvatski (ćirilicom, dakako), ali nije smjela miješati ijekavicu i ekavicu. Svi nisu imali školu na Sv. Savu, a pravoslavci, katolici i Židovi na svoje velike blagdane *noch dazu*, zaboravila sam točno koje. Mama je govorila, danas bi se reklo, bosanski, bez fonetskih natruhâ slavonsštine: valjda sam četvoroakcenatski sustav genski naslijedila od nje i bake, od oca podravsko-slovenske krvi svakako ne. Kad se preselila u Zagreb, uspjela sam joj nekako provesti leksičku lobotomiju i ukinuti *sanimetar*, *divan*, *peškir* i *šerpu*, plus esekerizme *šporet* i *krompir* – ne iz nekog *Croatiatransa*, nego naprosto da ju ovdašnji klajnbirgeri ne bi posprdno gledali (bivalo je

toga, ali ne bih razrađivala... no kolikih li bi se tek pogledâ naprimala i, štoviše, lekcijâ naslušala u samostalnoj, međunarodno priznatoj itd. Hrvatskoj nakon 1990).

Godine 2011. za jednu sam radijsku emisiju ekstenzivno razgovarala s Vladimirom Iblerom, velikim autoritetom za međunarodno pravo mora, koji je rođen 1913. baš kao i mama, ali i dok ovo ispisujem živ-živcat te, štoviše, voditelj nekog HAZU-ova projekta. Ispričao je kako mu je na jednom radnom mjestu poslije rata nekovrsni šef bio Milan Bartoš, predratni predavač na beogradskom Pravnom fakultetu, teška svrzimantija – prije rata monarhist, poslije pak komesarčina i moćnik *par excellence*. Ondak sam ja njemu spomenula da se i mojoj mami taj Bartoš krvi napio i da je zbog njega izgubila godinu. A ondak se ispostavilo da profesor pamti prezime moga tate, iako ne baš i njega jer je tata bio godinu dana stariji, pa smo se složili da je svijet mali.

Janika

Sav sam se raznježio; no jesi li ti, gazdarice, od tih tvojih roditeljaca naslijedila još štogod osim tih blaženih naglasaka?

Ja

Frišku figu, Janika moj materijalistički. Nekretnine s naslova »Drndarski« bile su preraspoređene, da se tako diskretno izrazim; na naslovu »Slanina« nisu ni postojale, pa mi i dan-danas u primozgu odjekuje rečenica koju sam čula najprije od tate: Trebaš svašta naučiti, jer znanje ti nitko ne može oduzeti. Ni tzv. nematerijalne stvari nisam baš naslijedila kao što bi bio red. Mama je svirala klavir čist pristojno. Tata je, rekoh već, taj instrument svladao takoreći profesionalno, a i violinu onak amaterski. Mene primilo u muzičku školu sa šest godina jer sam imala uredan sluh i osjećaj za ritam (valjda mi poradi sluha navodno idu jezici, pa ispada da sam ipak pomešto naslijedila – roditelji su divanili francuski i njemački kad god je trebalo: sjećam se da bi baku, od koje sam prvi put čula izraz *veliki Hrvat*, kad bi o toj temi razvezla, mama presjekla s *Mais, maman!*, a tata bi se priključio s *Aber, Mutti!*). Pretkraj niže muzičke pokazalo se da sam na klaviru niškorišni, ali mi je solfeggio išao prilično dobro, pak sam – sve na tragu one tatine maksime o znanju, koju je mama neumorno citirala – naporedo s gimnazijom odgulila tzv. teoretsko-nastavnički odjel, što je znalo biti poprilično naporno. E, srednja mi je muzička bila super, naročito kad je naš profa iz dirigiranja (aha, i taj smo predmet imali) Antun Petrušić, Zagrepčanac na privremenom radu u osječkoj Operi i u muzičkoj, odredio nas nekoliko iz završnog razreda da budemo korepetitori u kazalištu i sudjelujemo u pripremanju Brittenove opere *Mali dimnjačar*. Ti bokca, tad sam iskustvom vlastite kože naučila što je to premijera. Ondak su došle i prošle obje mature – u gimnaziji (esekerski: gimba) i u muzičkoj – i ja se baš namečila da odem na Muzičku akademiju, no kako je valjalo polagati prijemni ispit te kako mi se nije baš dalo investirati cijelo ljeto u štrebanje harmonije uz krajnje neizvjestan ishod (ostali predmeti za taj odjel išli su mi prilično dobro, no harmonija je bila bauk), najesen sam se uvalila na komparativnu i engleski: em je zvučalo svjetski, em persone sa stanovitim gimnazijskim ocjenama nisu trebale položiti ništa osim tzv. državnih biljegâ. I nije mi krivo.

Nekidan smo Igor Savin i ja reminiscirali upravo sate solfeggia u osječkoj muzičkoj. Profa nam je bio kompozitor Zlatko Pibernik, koji se u Osijeku zadržao relativno kratko. Bio je to, osim moga tate, jedini čovjek koga sam tada čula govoriti kajkavski; kasnije nam je profa bio Dubravko Stahuljak, također kajkavac, odvjetak poznate porodice muzičarâ. Igor, danas kompozitor i aranžer, silno se začudio kad sam ga podsjetila kako me nemilo znao povući za pletenicu ili opaliti u cjevanicu – bili smo najmanji, pa smo sjedili u prvoj klupi, od onih za po dva mala *homo sapiensa* – i kako je, kad bih zacvilila, napravio nevinu facu, a jer je izgledao kao angelek, s onom blond rudlavom kosicom, profa bi se samo namrštio i valjda pomislio da sam zadrijemala pa ružno sanjam. Svakako, pet-šest desetljeća kasnije, Igor se iskupio donijevši mi raritetni tonski zapis jedne svoje scenske glazbe, porad čega mu halalim davnašnje tretmane kose mi i donjih ekstremiteta.

Janika

Čuj, gazdarice, povlačim ono »od majmuna do AVNOJ-a«. Epična si kano *Mahabharata*. Dajder ti sada pridonesi par takoreći sličićâ. Tvoja tzv. radna biografija i puste bibliografije ionako su dostupne u raznim medijima, pa tko baš izvolijeva, neka zaviri.

Ja

Pametno, Janika moj praktični. Izvoli sličice, pače citatima urešene – kao poglavlja u romanima o inspektoru Morseu.

*

Poslije rata su svi pristojni ljudi u Londonu bili siromašni.

Muriel Spark, *Djevojke skromnih sredstava*

1950-ih je mama – poslije svoga regularnog posla, a tada je radila kao *sekretar* u poduzeću za uzgoj svinja *Tovljač*, što će reći da je svoju pravnu struku prakticirala veeeeeoma specifično – štrikala planski i sustavno. Vuna se nabavljala ovako i onako, i davala farbati u *kemijske čistione i bojadisaone*. Posjedujem onodobnu fotku – doduše, crno-bijelu, ali ipak – na kojoj se fino razabiru raznobojne pruge na džemperiću. Kad bi mladunče, tj. ja, preraslo džemperić, suknjicu ili haljinicu, dotični se odjevni predmet parao – uz nejednu više ili manje pitomu psovku na račun raznobojnih prugica i gomile sastavnih mjesta koja je valjalo razmrstiti, *ne* prerezati, zatim oporene niti nevidljivo spojiti, svaku boju namotati na svoj kalem (njega su glumile za tu svrhu čuvane kartonske kutije od cigareta: *Opatija, Ljubuški*, ti brandovi (tek ću mnogo kasnije doznati da je kutiju za *Opatiju* dizajnirao Edo Murtić, veoma figurativno, da ne bi bilo zabune: sivkasti, blago uzbibani valići i preko njih u donjoj četvrtini plohe ime proizvoda) i pohraniti za naredni štrikaći projekt.

Sada ispada da kukumavčim: a neki kruha imali nisu, bla bla. Da se razumijemo: kruha je, barem u Slavoniji i Baranji bilo biti moglo, jerbo brašna jest manje-više bilo. A i

germe (Hochkroatisch: kvasca), i vode – a i drvâ, za šporet, jelte. Pa ti vidi bazične gladi. Za jauznu (Hochkroatisch: užinu) svi smo klopnuli kruha masti, a i, da prostitute, između obrokâ. S crvenom paprikom, slatkom. A ljeti s paradajzom (Hochkroatisch: rajčicom... koje li normalno čeljade tako divani!). Neka čudnovata nepca siiiilno su voljela kruha masti sa *šecerom*... brrrr. Ma Pavličić je sve to kudikamo ljepše napisao.

U te oskudne pedesete spada i zavist kao nelijepi oćut / iskustvo kojem padoh žrtvom, tja. Bili u razredu jedna doktorska kći i jedan dečko s kime-li-već u Americi. Stigla njima (uz ostalo što im već bješe stiglo, i neka je, to ostalo tada mi nije bilo nimalo važno, a ni danas), nadnaravna pernica. Ne drvena kakve smo imali mi ostali, akoprem čak dvokatne, s pregracima za osnovne pisalačke i brisalačke potrepštine: bila stvarca crvena, pogolema, plosnata, od nečeg što se zvalo najlon i svjetlucalo kao crne gumene čizme od *Borova*, otvarala se i zatvarala onim nečim metalnim sa sitnim zupcima (tek se kasnije doznalo da se to zatvorilo zove rajskeršlus te da fino služi i na suknjama, hlačama, štoviše haljinama, ludnica!), a kad se rastvorila... raj zemaljski. U donjoj, kažimo, gredici olovka do olovke, žuta, zelena, plava, crvena, svaka po sredini s vlastitim gumenim mini ovojićem eda se ne bi nedajbože sudarale i boja im se izgrećala. U posebnim, većim, ovojićima čuče gumice – dvije! – plus šiljilo i ravnalce. U gornjoj pak gredici razbaškarile se, kako smo ih zvali, drvene bojice – njih barem deset. Plus gumica, posebne naravi za upravo njih, plus šiljilo za upravo njih. Mislim da sretnim posjednicima nitko tu nadnaravnost otuđio nije, no da nisam bila jedina koju je pohodila ona proverbijalna zelena zmijica, garant nisam. Doduše, raspršismo se kao u onoj Balaševićovoj pjesmi, pa nema prilike za poredbene reminiscencije.

Slabost prema pisalima *ed al.* razbukta se prilikom obiteljskih posjeta dr. Luji Enderleu (dobre uspomene), odvjetniku i vjenčanom kumu mojih roditelja, u čiju sam radnu sobu / kancelariju slučajno zabasala i obeznanila se vidjevši – danas bi se reklo – XXXL šiljilo za olovke koje bje pričvršćeno na rub šrajbtiša i kojim se manipuliralo kao, božemprosti, flajšmašinom. Uturiš olovku, vrtiš ručicom, lagano, lagano, i eto zašiljene nje. A šiljotine padaju u diskretno instalirani koš.

Bio dr. Enderle oženjen Erikom, Židovkom. Što u prvoj polovini 1940-tih nije ovdje bilo baš popularno. Erika se uspjela evakuirati nekamo: Amerika, Palestina...? Svakako, roditelji su imali pohranjen kovčeg nepoznata sadržaja. Pristojna čeljad, nisu zagledali što drže na adresi. Onda je netko došao po kovčeg, otvorio ga i darovao im djelić sadržaja – mandarinsku odoru iz XVII. stoljeća, plus još nešto sitno. Dr. Lujo je u poraću bio nepodoban za odvjetnika, no služio je lebac kao pravni referent u raznim poduzećima. Dodatni je lebac služio prevodeći za slavonsko-baranjske naručioce koješta s raznih jezika – i na njih – kojima je pristojno vladao. Dolazio nam je u redovitu vizitu nedjeljom prijepodne dok je njegova tadašnja supruga Druška (oficijelno Andrea, u međuvremenu također dobre uspomene) pripremala ručak, pa neka joj se ne mota pod nogama. Od njeja sam prvi put čula maksimu: *E, da mi je biti mačak u gospodskoj kući.*

Da ima barem hulja ta / još stotinu životâ / Za sve njih ja...
Arija Manrica, *Trubadur*

Ah, kazalište. Mi smo, šupirani iz *Willenviertela*, tada stanovali u ulici Cesarčevoj, koju smo regbi s naslova građanskog neposluha zvali Županijska – tako ju jope prenazvalo 1991. – na broju 35, a na broju 9 bilo je, i danas jest, KAZALIŠTE. Kuća gooooleme fascinacije. Odvelo me onamo početkom 1950-tih, koncertirao je Zlatko Baloković. S mnome u unikatno naštrikanoj plavo-ružičastoj haljinici (v. prethodnu sličicu) obitelj se načulila u ložu na prvom katu, mora da je karte pribavila *drugarica sekretar*. I... ja kljoknula, možda čak zahrkala. Pamtim da me iznijelo – što znači da se ta blamaža morala odigrati prije travnja 1954, jer je dužnost iznositelja sigurno obavio tata, mama je bila odveć sitne građe a da bi mogla nositi merzera.

Četiri-pet desetljeća nakon te neslavne inicijacije slučila se prigoda u kojoj je valjalo pridonijeti tematu *Zašto pišem kazalište*. Tada sam, za razliku od mahom mudroslovećih anketiranih teatroloških i kazališnokritičarskih kolega i kolegica, evocirala tu epizodu, kao i dobrih desetak susljednih godina kad sam povrh đaćkih *abonementsa* opsjedala kazalište. U foajeu je vazda službovala *drugarica Liza*, glavna biljeterka iliti razvođačica, vazda u kuti od crnoga glanc satena s bijelim heklanim kragnićem. Ritual je izgledao ovako: ostavim jaknu ili kaput u garderobi, lovu koju su mi dali za kartu uložim u *505 sa crtom* (onaj *Plavi 9* u obliku lopte nejednom je čeljadetu opako zapeo u grlu, pa nije bio preporučljiv za konzumaciju u Teatru) i skrušeno priđem *drugarici Lizi*. Ona mi kaže: Idi ti, buco, lijepo na galeriju, a poslije pauze... poslije pauze, zna se: buca, tj. ja, u pravilu bi odozgor ukebala slobodno mjesto u parteru, i kud ćeš veće sreće. Samo pazi kako sjediš, pripomenula bi *drugarica Liza* dok bi me odvodila u smjeru ukebanog stolca, koji je poput ostale svoje drvene braće škripio u dinamičkom rasponu od *pp* do *ff* (tapecirani su nadošli kasnije, ne sjećam se kada). U srednjoškolskom su razdoblju iz rituala ispali kupnja bombonâ i tituliranje s *buca*; a kad se počeo raditi *Mali dimnjačar* pa se takoreći svakodnevno ulazilo ne samo na glumački ulaz, a osobito nakon što je na kazališnoj cedulji stajalo crno na bijelom moje ime i prezime u funkciji jednog od korepetitorâ, bilo je dovoljno *drugaricu Lizu* samo pozdraviti i čak se ne uputiti prema galeriji, nego rječitom pantomimom uzaznati imade li mjesta u parteru ili na balkonu. Zbila se *drugovrsna inicijacija*, zaprimanje u krug *naših*, koji tu spadaju s naslova vlastita doprinosa, a ne pripadnosti obitelji glumca ili glazbenika u ansamblu.

To je, dakako, vrijedilo samo u Osijeku. Teško da me je *drugarica Liza* mogla akreditirati za zagrebačka kazališta. No zaraza je ostala i u raznim oblicima potrajala desetljećima, sve dok početkom trećeg tisućljeća nisam svoju radijsku kazališnu emisiju prepustila mladoj generaciji – i neka sam. A iako još dan-danas pamtim dijelove arijâ iz tzv. čeličnog opernog repertoara na hrvatskome (v. moto), prema tovrskoj sam se glazbenoj sceni ohladila poput onog papagaja koji se, proboravivši nekoliko sati u frižideru, deklarira kao pingvin.

Janika

Čuj, gazdarice, rekli smo *sličice*, a ne formati poput one *Atenske škole* koju je Rafael razvukao po svekolikom zidu. No ipak: kao da se prisjećam da si tu tetu, pardon, drugaricu Lizu znala još po nečem spominjati...

Ja

O, da. Nakon toga temata u tadašnjem *Vijencu*, negdje 1997, stiže u redakciju faks građanina s imenom i prezimenom koji se sav razgalio pročitavši da nju, u kazališnom pogonu neznatnicu, netko pamti. Pripomenuo je da se prezivala Horvat i da više nije među nama. Ja se pak razgalila nad tzv. *feedbackom*: netko moju pisaniju pročitao i nešto mu značila. U tom mi je smislu među najdražima pisamce koje je, pisano starinskom kaligrafijom, stiglo nakon emisije *Tournedos Rossini*, a nju smo zakuhali Marcel Bačić i *moi*. Potpisan je bračni par umirovljenih učitelja kojima je – tako pišu – taj 3-satni radijski ulaz u godinu 1992. uljepšao rekonvalescentske dane. I ovako matora nikako da postanem blazirana pa da me takvo što ne gane...

Ah, *Vijenac*. Tebe, Janika, kao mlađahnoga kolumnista otamo pedaliziralo potkraj 2010. bez oš pisma oš razglednice. U kategoriji kolumnističkog nogiranja ja sam prošla, recimo, civiliziranije. Pisala sam od 1992/93. pa do negdje 1994. kolumnu za *Glas Slavonije*, raznoliko učestalo. A ondak smo svi mi kolumnisti dopisnici – Ante Matijašević (ni on nije više među nama), Josip Pavičić, Matko Sršen, Slobodan Šnajder... mislim da se s jednom kolumnom javila i Andrea Zlatar ili je javljanje bilo utanačeno – dobili cirkularno pismo, isprintano u onom ogavnom blijedom *draftu* na papiru s kojeg se čak nisu potrudili otrgnuti perforiranu marginu s rupicama, da naši prilozu više nisu dobrodošli, nova koncepcija, plus nečitak potpis. Pa eto, barem pismo...

Janika

Ma prebolio sam tu pedal, nemam zaludu devet života – ako me baš zasvrbi kolumnizam, ostaje mi još osam glasilâ. Nego, sad ćemo brzopotezno: pitanje – odgovor.

Listao ja tvoju arhivu. Znali su te u ex-Jugi opatrnuti nelijepo – a ni ti nisi ostajala dužna, regbi. No je li ti neko opatrnucé dalo misliti?

Ja

Itekako. Bilo je onih dobronamjernih, više u žanru pripomenka – recimo, kad sam prevela *Prazni prostor* Petera Brooka, izišla je sva sila prikazâ; u jednom je pisalo da je *set designer* scenograf, a ne scenski dizajner, pa neka u sljedećim izdanjima (sic!) prevoditeljica i urednik malko pripaze. Temeljito me je, međutim, u prvoj polovini 1970-ih prizemnio Darko Glavan kad sam, bez ozbiljna uvida u obje scene, na uvodnim karticama u neki prijevod izvoljela rapsodirati o ni više ni manje nego kontrastu životnih stilova jazz i rock glazbenikâ. Ali progutala sam tu dlakavu žabetinu i koju godinu kasnije Glavanu iskreno zahvalila za šamarčinu – naslov je naime glasio *Gignite me Gigom*, brrrrr. Ni njega više nema među živima – a umro je silno glupo, pregazilo ga, jadnog.

Janika

Ti kanda promičeš cjeloživotno obrazovanje. Pa što si još naučila batrgajući se tolika desetljeća na javnoj sceni, točnije na nevažnom dijelu nje – jer tko šljivi ozbiljno prevođenje i nekomercijalni radio, da prosiš?

Ja

Naučila sam biti *pamtilo* – zanimljivo, nemamo imenicu s pozitivnim značenjem, samo *zlopamtilo*. Osim prijatelja koji su mi učinili, i čine, silno dobro, pamtim ljude koji su me priveli radnom mjestu ili pomogli da ga dobijem: u Osijeku Stjepan Lončar, bivši moj gimnazijski direktor; u Zagrebu: Miroslav Poljanec, Božidar Gagro, Snješka Knežević, Eva Sedak, Tomislav Bakarić. Volim vjerovati da nisam iznevjerila povjerenje.

U novine me 1968. priveo tadašnji glodur *Glasa Slavonije* Vladimir Oršanić. Trebala sam – neš vjerovat – pisati filmske kritike. Prva (o filmu *Mali veliki čovjek* A. Penna) izišla je u kolovozu, dva-tri dana nakon što su Sovjeti bratski umarširali u Prag. Dobro pamtim zvuk tenkova koji su se s mađarske granice valjali Cesarčevom dok sam mudroslovila na olivetici...

Kao radijskoj autorici kakvih-takvih dokumentaraca, oči mi je otvorio Darko Tralić. Bio je Darac redatelj prvoga moga rada, *Azucena* (o sarajevskoj opernoj solistici Margit Tomik, koja se, uboga Mađarica, zatekla u tamošnjem ratu, itd., itd.). I dan-danas pamtim neke njegove rečenice u dramaturgiji toga žanra. Uši su mi pak otvorili tonmajstori Anka Savić i Vito Gospodnetić.

Prijevodnoga posla što se tiče, tu su prvi naručioci bili Srećko Lorger, Zlatko Crnković i Slobodan Šnajder (s potonjim dijelim i zvjezdane godine urednikovanja u *Prologu*, tek toliko, evidencije radi).

Najneslavnija pak prijevodna epizoda ostala mi je kao recentna dlakava žabetina u grlu, za koju pak nije na meni da ikomu zahvaljujem, naprotiv. Prije koju godinicu detektiram dva neprevedena, a intrigantna, naslova Georgea Steinera (tzv. *moga pisca*, dotad prevela dvije njegove knjige), prijavam ih *ausgerechnet* bivšem svojem kolegi Žarku Paiću, u međuvremenu se etabliravšem intelektualcu nemjerljiva spektra i tada faktotumu u *Antibarbarusu*, i dapače fotokopiram, da se intelektualac ne muči. Nakon cca godinu dana kaže mi u prolazu Nikica Petrak da je upravo zgotovio jednoga kraaasnoga Steinera za *Izdanja Antibarbarus*. Ispostavi se da je to jedan od mojih dvaju naslova. Mašala, kažem ja, ni u jednom trenutku ne dovodeći ni tada ni danas u pitanje prevodilačku kompetentnost kolege koji u toj temi nit luk jeo nit luk mirisao, dapače svoju nelagodu bje izrazio. I *zlopamtim* tu epizodu kao poprilično nečuvenu u izdavačkom bontonu.

Janika

Jest bogme nelijepa. A da završimo nečim lijepim?

Ja

Jani, što je tebi u rodu milostiva premijerka (ona oktroirana)? Od koje smo X puta čuli kako živimo sve bolje – molim lijepo, pokazatelji, stotinke, desetinke – samo mi to ne

primjećujemo, ovčad nepismena i zlonamjerna? U strofama anonimnog sočinitelja kojima ću završiti – izrecitirao ih je prije spomeninjani dr. Lujo sjećajući se pokojne Banovine tkozna zašto u proljeće 1971. i ja zapisala – lijepe su rime.

*Lijepa naša domovina,
nesta kruha, nesta vina,
nesta ulja, nesta masti,
hvala našoj banskoj vlasti.*

*Dokle su nas Srbi klali
i nama su malo dali,
al' otkad nas Hrvat krade
on baš nikom niš' ne daje.*

P. S. Nije gotovo kad je gotovo, pak ni radno *zlopamćenje* kanda ne završava samo 1 (jednom) nelijepom epizodom. Piše se godina 2012. U prošlogodišnjoj prepisci između *mea parvitas* i šefice Kulturno-znanstvenog programa Hrvatskoga radija, Rajke Rusan, čuči moj sinopsis za emisiju koja bi se zvala *Moj izbor* (postoji i alternativni naslov). Audio projekt možda ezoteričan, elitaran svakako. Odgovora nix. Ondak u veljači 2012. osvane na istom kanalu, Treći program HR, emisija *Moj izbor*. Also wirklich, kažem ja Janiki sva unezvjerena i zaištem od prije spomenute *chefesse* tumačenje naslova koji me takoreći autorski svrbi (iako ono što nakon njega slijedi jest kakvo jest, i neka je, to ne ide na moju dušu). Do danas ni pisma ni razglednice. Navodno je rečeni (naslov) iznikao kao plod kolektivne inspiracije. Visoko koincidentno, u najmanju ruku. Pa da čeljade ne zlopamti...

NIVES, OBOJENA SVJETLOST
(SPLITSKO POGLAVLJE IZ ROMANA *UMJETNE SUZE*)

Milko Valent

Sve je manje zraka.

Zašto se manekenke gegaju po modnim pistama kao zombiji ili poput retardiranih hipnotiziranih pataka? Zašto uvijek izgledaju tako ljutito, namršteno, arogantno i drsko? Misle li da je to seksi? Gdje sam čuo izraz »suza vode«? Zašto splitski rock sastav The Beat Fleet (TBF) ima tako debelog pjevača? Zašto svaka fikcija sve više podsjeća na stvarnost? Zašto stvarnost sve više i više podsjeća na fikciju? I slična čudna pitanja koja izgledaju kao plod bunila. Mjestimično bunilo i u odgovorima. Manekenke namjerno izgledaju tako, drsko i arogantno, jer na taj način stječu čelično samopouzdanje koje ih nepogrešivo vodi mnogo izdašnjim oblicima zarade. Modeli, ne samo ženski nego i muški, ali i oni i muški i ženski, oni androgini, lukavi su i okretni, osobito kad nisu na pisti nego kad se kreću u do boli banalnim društvenim krugovima. Pjevač TBF-a je debeo, jer jako puno jede i svaki dan pije mnogo piva. U mojoj još nedovoljno zamagljenoj svijesti, koja podsjeća na tamnozelenu školsku ploču, pojavljuju se ružičastom kredom napisani razni izrazi, riječi i rečenice: *Split, đir, Amsterdam, rubovi, nemoral, Tina, riva, let, smart bitch, Iskra, intelektualni nomad, reklama, punk-rock, more, Pitbull, žuto hibridno smeće je otrovno, Marulićev trg, Zagreb, Judita, white trash, redakcijski sastanak, glavni urednik, radioreporter, diktafon, kuća s bazenom i djevojkama koje ispijaju hladni bijeli martini u plitkoj vodi, igraj lutriju i loto, Marko, copywriter, smijeh, ti si idiot, Globanovski, budi cool, zaljubi se u nemoguće, proljeće, Emil, najhladnija hladnjača i hladne banane.*

Nisam mogao zaspati. Pogledao sam velike svijetleće brojke na digitalnom satu. Prošla je ponoć, nastupio je moj povijesni utorak. Prevrtao sam se po krevetu na nespokojnoj granici koja dijeli javu od sna. Ipak sam nakratko usnuo i sanjao dva ružna sna, zapravo imao sam dvije strašne noćne more, obje potpuno nevjerovatne kao što one i moraju biti. U prvoj vidim sebe u brijačnici, čistoj i urednoj poput apoteke. Ja sam vlasnik brijačnice u

kojoj sam se zaposlio kao brijač. U istoj osobi ja sam i vlasnik i majstor šišanja te brijanja. Na sebi imam čistu bijelu kutu. Zadovoljan sam svojim materijalnim i društvenim statusom pa se pogledam u zrcalo da dodatno potvrdim to zadovoljstvo i da se još malo divim sebi prije nego što počnem s poslom. Ustuknem. Lice mi je loše našminkano, izgledam nakaznije nego Joker u filmu *Batman*. Bilo bi dobro da sam našminkan kao pravi cirkuski klaun, jer ljudi koji ih glume, ili to jesu, izgledaju simpatično. U brijačnicu ulazi otmjen gospodin. Ljubazno zatraži brijanje. Rutinski ga brijem i u nastupu neodoljivog ubilačkog estetskog nadahnuća, zadivljen aristokratskom ljepotom njegova grla, prerežem mu vrat britvom, i to triput. Njegova gusta krv preplavljuje brijačnicu. Bježim iz brijačnice i budim se prestrašen, znoj se obilno cijedi niz moje čelo. Ne želim analizirati moru, te opet tonem u san. U drugoj noćnoj mori, još ružnijom od prve, Tina i ja, smijući se kao dva poludjela Jokera, ubijamo hrđavim staromodnim vojničkim bajunetima nepoznatu debelu ženu u našoj hotelskoj sobi. Na zidu sobe titra rečenica s čijih se slova polagano cijedi krv: »Ovo je noć dugih noževa.« Krv zaklane i bajunetima izrezane žene štrca na sve strane. Zatvorili smo njen raskomadani leš u ormar, izišli spokojno i mirno iz hotelske sobe te otišli na crnu kavu kao da se ništa značajno nije dogodilo. Sjeli smo na terasu ispred hotela. Konobar u crvenom odijelu donosi nam crvenu crnu kavu, kaže da je to najbolja espresso kava u gradu. Tina otpije gutljaj kave, niz bradu joj curi krv i formira potočić, zatim potok. Krv curi neprekidno. Potok Tinine krvi vijuga između stolova. Potok je sve veći, pretvara se u rijeku nabujale krvi. Slijedi prava poplava. Krv preplavljuje cijelu terasu. Svi hotelski gosti, uglavnom strani i domaći turisti te poneki poslovni čovjek, u šoku su, urliču od straha i zaprepštenosti, urlicama zovu u pomoć. Strka i vika. Uspaničeni i rastrčani, ali unatoč svemu uljudni konobari svojim snježnobijelim ubrusima pokušavaju očistiti krv s kamene terase. Toliko krvi, koja je neprekidno nadirala s Tinina lica, više nisam mogao izdržati pa sam kriknuo od straha i probudio se, ali sam, obrisavši znoj s čela rukavom omiljene pidžame, odmah zatim utonuo u pospano sanjarenje. Moj mozak buktu od brojnih slika Dioklecijanove palače i Splita koje sam dosad vidio uživo (nekoliko puta) ili u filmovima, TV-serijama i video-spotovima (mnogo puta) te na razglednicama i na internetu dok sam radio na datoteci *Split*. Između razglednica Splita, razbacanih na monitoru kompjutera smještenog u mojoj mašti, ugledao sam Tinino lice koje se belji i krevelji. Očito je glumila vješticu, ili je stvarno bila vještica, jer je u lijevoj ruci ponosno držala golemu i strahovito prljavu metlu. Eh, neuredna Tina, moja bivša žena, čak ni njezina metla nije uredna! U jednom trenutku napravila je ružnu grotesknu grimasu i pokazala fige prema meni, pa sam se naglo trgnuo i dokraja probudio. Netko se u tom trenutku rađao.

Ništa od spavanja. Putna groznica je u punom jeku. Ustao sam i skinuo svoju omiljenu dječju pidžamu na kojoj u mraku svjetlucaju slon i miš zaposleni u nekom cirkusu. Upalio sam svjetlo, napravio nekoliko nesigurnih koraka i zatim grozničavo kružio po sobi motreći već spremljenu prtljagu. Obuzela me još jača putna groznica. Toliko jaka da sam u manijakalnoj izvedbi tjelovježbe, misleći da ću se tako barem malo smiriti, umjesto uobičajenih trideset napravio pedeset i pet sklekova. Ne, nisam se smirio, samo sam se jako uspuhao. Brijanje, tuširanje, odijevanje. Brzina sve veća. Stavio sam ohlađeni laptop u ruksak, a u džepove mobitel, novčanik, pasoš, putne karte, cigarete i upaljač. Bio sam

potpuno spreman za put. Pogledao sam na sat. Tek je tri, a vrijeme ustajanja predviđeno je za pola četiri. Ne, ne smijem sad probuditi Emila. On, iako je umjetnik, jako voli točnost. Sve što je povezano s njim mora se odvijati u točno određenom vremenu. (Emil smatra da svaki pravi, istinski umjetnik mora činovničkom točnošću napraviti dnevni raspored rada, jer samo ako to učini može se nadati da će *možda* napraviti nešto doista veliko. Emil kaže da je u naše doba odzvonilo predrasudi o umjetniku kao o nekom razbarušenom neodgovornom hirovitom tipu koji čeka inspiraciju mjesecima, ponekad i godinama, a za to vrijeme, dok čeka taj nepouzdan nebeski dar, on živi neuredno, spava do podne, katkad i duže, pije, tulumari, drogira se, druži se s gubitnicima, alkoholičarima, kurvama i duševnim bolesnicima, i toliko je promiskuitetan da se njegova jedna konzervativna majka podložna tradiciji, koja ga nije tako odgajala, mora crvenjeti pred susjedima i pred poznanicima u dućanu kad kupuje namirnice.) Moram pričekati još pola sata i sići u kuhinju. Jedva čekam da Emil i ja krenemo na aerodrom. Zapravo, jedva čekam da avion za Split uzleti. Hoću li zbog drhtavih ruku uopće moći doručkovati?

Odem na terasu i gledam vedro noćno nebo. Zvijezde trepere suzdržano, nekomunikativno, zauvijek će mi ostati nepoznate. Osjećam se nemoralno. Sretan sam. Veseo sam kao prasac zagnjuren u gust napoj. Taj napoj je moja sloboda. Ovo je moj dan, dan kada ću napraviti prvu pravu reportažu za moj radio. Blaga je proljetna noć, teški miris jorgovana. Ne čujem cvrkut ptica. One se počinju glasati prije svitanja između četiri i pola pet ujutro. Svijet je neobjašnjiv.

Vratim se u sobu i sjednem na krevet. Netremice gledam okruglu rupu na gitari. Ne zbog toga što želim prodirjeti u njezinu zvukovnu tajnu, već zato što mi se sviđa. Zamišljeno otresam nepostojeće mrvice nečistoće s košulje. Najednom provala sjećanja. Kapljice ljubavne nostalgije padaju po mojim trapericama koje sam nekad, u ime banalno shvaćenih ljubavi, najčešće sportskih i kratkotrajnih, morao skidati na najneobičnijim mjestima i u najneobičnijim okolnostima. Kapljice su sastavljene od zgusnutih uspomena. One su kalorične, punomasne, one su krepka hrana mojem zbunjenom umu obuzetom putnom groznicom. One su i vrlo poetične, možda zbog raznolikosti njihova sastava. Nostalgijne kapljice proizvode brzo tkanje, isprepletenu debelu ljubavnu tapiseriju koja je nastala u Hrvatskoj usred domoljubnog zanosa u oslobodilačkom ratu protiv agresora, dok je trećina zemlje bila okupirana. Okupaciju ne podnosim. Kapljice nostalgije još su poetičnije zato što Emil nije poginuo na ratištu, već je samo ranjen i sad ide na svakodnevnu fizikalnu terapiju. Tapiserija je napravljena od brojnih slika ljubavnog para, mene i osjećajne Ivane, vatrene ljubiteljice Platona. Nakon zadnjeg predavanja, oko sedam navečer, Ekipa F zove nas na piće u Rupu. (Rupa je psihodelično obojena prostorija u podrumu fakulteta, to je mali lokal za studente. U Rupi studenti sjede za drvenim stolovima, pijuckaju, katkad loču, razgovaraju i slušaju glazbu.) Ivana i ja zahvaljujemo se na pozivu, ljubavno ga odbijamo i u žurbi odlazimo iza zgrade Filozofskog fakulteta do »našeg« zida. Na tom mjestu smo se najčešće ljubili, a u predasima ozbiljno raspravljali o neobičnoj činjenici da je prava ljubav moguća čak i usred rata. Diskutirali smo i o mogućnostima romantizma u suvremenoj epohi te o Platonovim vizijama koje do dana današnjeg uzrujavaju učeni svijet. Ali večeras Ivani nije ni do predaha ni do metafizičkih rasprava. Odmah se žestoko fokusira na ono

čulno, na ono puko tjelesno. Iako je pro hladno zimsko doba, pa malo drhturimo, Ivana se saginje, mazno mi otkopča šlic, izvadi moj već nabrekli falus, kolokvijalno nazvan kurac, i neusiljeno se igra s njim. (Neki iz naše Ekipe F taj jednostavni muški ud nazivaju »interaktivni penis«, najčešće kad se šale koristeći tobože pristojan način izražavanja, najčešće u izrazima »uzela je moj interaktivni penis u ruke i gledala ga s neskrivenim divljenjem« i »izvukla sam polako njegov interaktivni penis i igrala se s njim šamarajući ga nježno zdesna i slijeva prije nego sam ga stavila u usta i sočno popušila.« Ivana uvijek ističe da je akademski način govorenja o seksu više uzbuđuje nego prosti, onaj narodski.) Igranje traje kratko, Ivana je nestrpljiva. Odlučno prelazi na stvar, na intenzivni fellatio, i usiše iz mene, pojedinca, sveopći logos, a ja je zatim s radošću pritisnem uz zid. Uđem u nju polako, ali snažno i beskompromisno baš kao pravi Buldožer Wittgenstein, mudar čovjek izrazito sklon filozofiji *izrecivog* koje je potpuno okruženo onim tamnim i *neizrecivim*. Šapćem Ivani da još uopće nismo izišli iz komplicirane te primitivne Platonove pećine pune sjena, da je sve ovo što upravo doživljavamo samo naša isprepletana sjena, bolje reći sjena sjene, puka iluzija stvarnosti. »Ja strašno volim puku iluziju stvarnosti«, prošaptala je stidljivo tankočutna Ivana. »Volim tu grubu stvarnost jer je osjećam svakim otkucajem srca. Uostalom, volim i primitivnu, ali kreativnu pećinu u kojoj igra sjena omogućuje jake užitke u dokolici«, još tišim šapatom oglasila se Ivana. Potom se ljepljivo-nježno priljubila uz mene i cijelim se bićem predala nadolazećem orgazmu koji je u »orgazmičkom nizu orgazama« (to su njezine riječi izgovorene dahtavim šapatom neposredno poslije *svršavanja*, dobro pogodehog hrvatskog izraza za orgazam) snažno tresući Ivanu nadirao i zatresao, takav sam imao dojam, cijelu zgradu zagrebačkog Filozofskog fakulteta. Bila je to samo još jedna od bezbrojnih Ivaninih orgazmičkih poplava u zadnjem desetljeću kontroverznog, odvratnog, ružnog i nesuvislog dvadesetog stoljeća. Brza bestidna misao: sve ovo o Ivani Nježnoj, kako sam je od milja zvao, djevojci jakog mentalnog sklopa, i meni, Buldožeru Wittgensteinu, ispričao bih možda potpuno drukčije kad bih mogao uvježbati jezik koji nije književni...

Eh, stari dobri Buldožer Wittgenstein! Volio sam taj nadimak, lagao bih kad bih rekao da mi nije imponirao. Što pametno o tome reći, ta bio sam još dijete! Hodao sam po fakultetu uspravno, čvrstim korakom i visoko uzdignute glave, pretjerano uzdignute, što je dokaz mlade blistave nezrelosti, a sjene mojeg ega rasprskavale su se poput vunastih bijelih oblacića po svim kolegicama s filozofije i komparativne književnosti. To s mojim napuhanim egom uopće me ne čudi. Ta bio sam jako popularan, bio sam Buldožer Wittgenstein! Tako su me nazvali kolege iz Ekipe F (grupa ljudi koja je pokušavala ozbiljno studirati filozofiju) na trećoj godini studija, u vrijeme mojeg strasnog zanimanja pa i oduševljavanja za više nego neobičnu Wittgensteinovu filozofiju¹. Nadimak sam dobio

¹ Prije susreta s njegovom filozofijom mislio sam da sam iznimno pametan, čemu je pridonijelo i to što se zaljubljena Ivana nekritički divila mojim pretencioznim dakle praznim filozofskim zaključcima. Nasreću, tu moju krivu percepciju vlastite pameti ispravilo je čitanje Wittgensteinovih djela i tu pamet smjestilo u mnogo skromniji, znači primjereniji okvir. No istinsko oduševljenje njegovom filozofijom potakla je jedna rečenica iz glavnog djela mojeg omiljenog filozofa (*Tractatus Logico-Philosophicus*): »Filozofija nije teorija, nego aktivnost.« To se oduševljenje još više

zato što sam često – kad god bi u zadimljenoj podrumskoj kantini uz treću kavu naše besplodne rasprave zapele u nepomirljivim nejasnoćama – te naše očigledno uzaludne napore grubo presjekao, onako baš »buldožerski«, oštrim Wittgensteinovim sažetkom njegove vlastite filozofije: »Ono što se uopće može reći, može se reći jasno, a o čemu se ne može govoriti, o tome se mora šutjeti.« Pritom je Ekipe F podrazumijevala da se šutnja ne odnosi na uzdržavanje od *uzaludnog pokušaja* odgovora »duboko u sebi«, već da je to aktivna glasna šutnja o nečemu što ne možemo izraziti jer smo usred nepronične tame u kojoj je smisao napustio i bića i stvari ili u njima nikad nije ni bio. (Podrazumijevalo se i to da smo svoje neotuđivo pravo na unaprijed promašene i uzaludne pokušaje stekli već samim pristajanjem na studij filozofije.) Strasno zanimanje ili oduševljavanje za filozofiju uopće ili nečiju filozofiju? U vezi s tim Ekipe F je duboko prezirala sve one studente filozofije koji nisu željeli ili nisu bili u stanju strasno se zanimati i oduševiti za nečiju filozofiju ili za neki određeni filozofski pravac. Nazivali smo ih jednostavno »zalutalim kretenima«. Bio je to pregrub izraz, sad sam svjestan toga, ali bila su tad surova ratna vremena koja su emitirala grubosti ratnog stanja i u akademsku zajednicu, čak i među studente filozofije, što me tada nije čudilo...

Prekid svih slika. Opet sam u dvadeset prvom stoljeću. Napadaj nostalgije je prošao. Izenadio me, rijetko sam nostalgičan. Znači li to da sam počeo stariti? Emil priznaje da ga sve češće pogađaju »udarci nostalgije«. Sva je sreća, kaže, da traju kratko. Zabuljio sam se u gitaru na zidu i uzbuđen mislio o slobodi koja, što se *mene* tiče, počinje za tri sata i petnaest minuta. Ja sam naivan.

Život je težak. Gorio sam od nestrpljivosti da se što prije dokopam svojeg sjedišta u avionu za Split. Brzina je sve brža. »Samo zamrznute slike koje se odvijaju u brzom slijedu oživljuju život«, pomislio sam ulazeći s prtljagom u kuhinju. Pomislio sam i to da ne shvaćam tu misao o brzom slijedu zamrznutih slika. Sreća što je ta rečenica barem pravilno oblikovana.

Emil je već sjedio za stolom potpuno odjeven. Nemirno je pušio i lupkao prstima po stolu. Bio je uzbuđen kao i ja, čak ni radio nije upalio da čuje vijesti. To je bio znak da se zbiva nešto nesvakodnevno. Pitao sam ga hoće li doručkovati. Rekao je da ne može. Ni ja nisam mogao, pa sam napravio jaki nescafé s alpskim mlijekom za obojicu i sjeo nasuprot ocu. Zapalio sam cigaretu i pušio promatrajući stvari u kuhinji. Gledao sam sve, svaki detalj, a najviše stari obiteljski kredenc i Emilovo konceptualno djelo *Popis kućanskih poslova i upute o najboljim načinima obavljanja tih poslova te opće i posebne upute o osobnoj i radnoj higijeni pri njihovom obavljanju*. To usredotočeno uporno promatranje stvari u kuhinji. Bolest često dolazi nenajavljeno. Vjerojatno je to neka vrsta pozdrava prije odlaska na put...

pojačalo kad sam negdje pročitao i ovu njegovu rečenicu: »Kad ljudi ne bi radili glupe stvari, ništa se inteligentno nikad ne bi dogodilo.« Moje oduševljenje je bilo doista potpuno nakon što sam u životopisu tog iznimnog čovjeka pročitao i njegove posljednje riječi: »Recite im da sam proživio čudesan život.« (op. Marko Globan)

– Nisam spavao cijelu noć – prekinuo je tišinu Emil. – Samo sam sjedio na krevetu i pušio. Vanda mi se pridružila. Razgovarali smo. Popušili smo cijelu kutiju. Znaš da ja ništa ne krijem, što ona jako cijeni. Još na početku naše veze rekla mi je: »Dragi moj Emiliano Zapata, oni koji su avangardni, revolucionarni i iskreni u svojoj umjetnosti, moraju to biti i u svakodnevnom životu. Čini što god hoćeš, što god želiš, samo uvijek budi iskren prema meni.« Tako je i bilo. Od početka do danas. Uvijek. Pa i noćas. Iskreno sam joj rekao da ne mogu zaspati jer mislim na Maju, na tvoju majku, na crvenu vreću za spavanje i na tebe kad si bio mali. Vanda me je grlila i tješila. Osjetila je da sam uznemiren, uzbuđen i pomalo izgubljen. Sve je shvatila, znaš nju. Po karakteru je slična tvojoj mami. Možda sam se zbog toga i zaljubio u nju – zbunjeno se nasmiješio Emil.

Bilo je vrijeme za polazak. Kad smo izlazili iz kuhinje, Vanda se pojavila u hodniku. Oprostili smo se izmjenjujući duhovite oproštajne doskočice i dva zvučna poljupca u lijevi i desni obraz. – Čuvaj se, Marko! – rekla je ispraćajući nas.

Ušli smo u garažu. Prvi put, koliko ja znam, Emil je propustio svoj ritual s autom. Ritual uključuje brisanje prašine, osluškivanje zagrijavanja motora te tihu meditaciju i gledanje neuglednog oblika tog vozila. (Vjerujem da Emil doživljava auto kao primijenjeno umjetničko djelo: pokretnu instalaciju.) Po tome sam znao da je potpuno rastresen. Ubacili smo moju prtljagu u stari Renault 4 i krenuli. Šutjeli smo, možda zato što smo obojica bili uzbuđeni zbog mog odlaska na teren. (Čini se da je Emil još uzbuđeniji od mene zbog toga što ću već za nekoliko dana biti u »njegovom« Amsterdamu.) Uostalom, sve smo već rekli u ovim ludim danima otkako sam napustio Tinu. Nisam naviknut na šutnju u očevu društvu pa sam je prekinuo negdje na pola puta do aerodroma.

– Koja ti je najgluplja rečenica koju zaljubljeni izgovaraju? – upitao sam veselo Emila.

– Ta rečenica, vjerojatno prvi put izgovorena u Americi, glasi ovako: »You are the best thing that ever happened to me.« Sigurno si je već čuo u nekom filmu – rekao je Emil smijući se. – I ja sam, to je istina, izgovorio tvojoj majci mnogo glupih rečenica, ali toliko glupu ipak nisam.

– Znam da nisi, stari. Tu rečenicu izgovaraju idioti i nemaštoviti ljudi. Nego, reci mi tko je od likovnih umjetnika najviše utjecao na tebe?

– Salvador Dali. Ne toliko svojim radovima koliko svojim autobiografskim izjavama. Zapravo, samo su dvije stvarno utjecale na mene. U jednoj Dali tvrdi da je jedina razlika između nadrealista i njega u tome što je on nadrealist, a u drugoj da mu najveću radost prilikom jutarnjeg buđenja pričinjava činjenica da je on veliki genij. I ja se ujutro, kad radim skice ugljenom, osjećam kao veliki genij. Pri kraju dana malo manje – rekao je Emil.

I ja se jutros osjećam kao genij.

Znoji mi se čelo od užarenih slika slobode. Mašta proizvodi te privlačne slike i kao na tvorničkoj traci neprekidno ih isporučuje zbrkanom svijetu moje putne groznice. Nije ni čudo, ta godinama sam čamio u zatvoru na Marulićevu trgu. Prljavi prozori Tinina stana

i sad mi se, ovdje na spasonosnom aerodromu, u ružnom dnevnom snu pojavljuju pred očima nalik hrđavim rešetkama Sing Singa, Alcatraza i Remetinca.

Prokletstvo ne moraš daleko tražiti. Ono je u tebi.

Emil i ja stojimo u redu za čekiranje prtljage. Buljim u sat, čini mi se da se kazaljke ne miču. Ne mogu smiriti putnu groznicu. Ispred nas komešaju se članovi četveročlane obitelji u svojem svakodnevnom kaosu na razrovanom putu prema neminovnoj smrti koja će ih, pretpostavljam, zateći nespremne. (Dok ih gledam, pojavljuje se sljedeća rečenica: »Jučer su članovi četveročlane bande opljačkali banku u sjevernom predgrađu Londona i pritom ubili troje ljudi.«) Pitam Emila razmišlja li ikad o smrti. Da, ponekad, i usput se ljuti na nju. Zbog čega? Zbog toga što neće stići realizirati mnogo svojih djela. Po njegovoj trenutnoj procjeni u ovom trenutku ima toliko ideja i toliko skica skulptura da njihova realizacija iziskuje otprilike tristo pedeset godina rada, možda i više, a nove ideje naviru mu svaki dan, svaki čas. Evo, i u ovom trenutku. Naviru ideje o novim stripovima, o novim skulpturama i o novim instalacijama. Čak mu je nekidan sijevnula ideja o novoj pjesmi koju svakako želi napisati. Tema pjesme su pripremni radovi na postizanju neprekidne ravnodušnosti.

Obitelj ispred nas je sve nemirnija. Dječak i djevojčica svađaju se zbog čokolade s kokosom, a šefica familije otrovno sikće suprugu koji s izrazom krivnje na licu nesigurno luta pogledom po aerodromu: »Micek, pa lepo sam ti još sinoć rekla da ne zaboraviš punjač za fotoaparata, kaj možda nisam?! Sad se više ne stignemo vratiti doma po njega. Ovo je već treći put u godinu dana. Ja stvarno ne znam kaj bum s tobom! Reci mi, kaj se događa, Micek? Si se možda zaljubio u onu mladu fuficu, onu klinku kaj se grebe oko tebe otkad si postal direktor? Sad bumo opet morali kupit taj prokleti punjač. Bog zna je l' u Splitu imaju takvog koji nama treba. Možda bumo morali kupit novi fotoaparata, i to baš sad kad smo kratki s lovom. Stvarno si zbunjola, Micek.« Dostojanstven obris prezrivo smiješka na licu mojeg iskusnog oca. »Tip je totalni papučar«, šapne mi Emil. »A što drugo i možeš očekivati od čovjeka koji se zove Micek?«, šapnuo sam.

Lelujanje sve brže brzine. Stavljam kovčeg na traku i gledam besprijekorno našminkanu plavušu predajući joj avionsku kartu. Mislim o jako ozbiljnim stvarima. Tako zatrpavam vrijeme do polijetanja. Ona se morala probuditi najkasnije u tri sata noću da bi na vrijeme mogla stići na posao. Dakle to je najmanje jedan sat za doručak, tuširanje, odijevanje i kozmetiku. Pola sata traje putovanje do aerodroma ako putuje svojim autom, a ako putuje javnim prijevozom onda oko jedan sat. Dobro, a što je s tjelovježbom? Stigne li ta uređena privlačna žena, po izgledu moja vršnjakinja, koja mi se upravo poslovno nasmiješila s druge strane šaltera, uopće raditi svakodnevnu jutarnju tjelovježbu? Ako ne, kakav je to zapravo život bez redovitog jutarnjeg gimnasticiranja? U redu, pustimo sad tjelovježbu! A što je sa svakodnevnom duhovnom vježbama? Postoje li one u njenom životu? A što je s njezinim kulturnim uzdizanjem? Možda svaku večer pogleda samo nastavak svoje omiljene sapunice, a možda nastavak kriminalističke TV-serije o forenzičarima ili neki laki film, recimo napeti triler, bajkoviti SF ili užasni horor. Pročita li barem jednu knjigu godišnje, a da to nije neka knjiga za samopomoć ili roman čija se radnja zbiva na

aerodromu? Pitanja u mojem kritičkom umu sve su oštija. Sad su upućena i meni osobno. Dakako, to nije ugodno, ali se ponekad događa. Pitam se bez skanjanja i otvoreno brutalno o visini plaće za koju bih radio taj potpuno nekreativan posao zbog kojeg čovjek mora ustati u tri ujutro. Pitanje zahtijeva iskren i razuman odgovor. S obzirom na to da svaki čovjek ima svoju cijenu (osim možda sv. Franje Asiškog), pa dakle i ja, taj posao ne bih radio ni u stanju velike poremećenosti za manje od deset tisuća eura mjesečno. Za deset tisuća eura bih radio. Svatko ima svoju cijenu. Dobro, možda bih pristao raditi i za devet tisuća i petsto... Ne, ipak ne bih, to je moja posljednja riječ. Točka. Ispod deset tisuća eura ne pristajem na taj robovski posao! Buđenje u tri ujutro! Hvala, gospodo, nije to za mene. Još jednom najljepša hala. Posvuda su divna ženska bića: njegovane zgodne uređene privlačne našminkane krasne glamurozne robinje aerodroma. Službenice, konobarice i stjuardese. A robovi? Kad mora ustati pilot koji svojim avionom uzlijeće u pet ili šest sati ujutro? Je li taj čovjek sanjiv kad uzlijeće? Trebalo bi istražiti koliko se aviona srušilo u ranim jutarnjim satima... Što prilikom obrušavanja u sigurnu smrt misle piloti? A stjuardese i putnici? Ne znam. Hoću li ikad saznati? Bolje je da ne saznam. Moj sve veći strah od letenja smiruju tri stvari: snažan osjećaj slobode, radost zbog reportaža koje ću napraviti u Splitu i okolici kao i nestrpljivo čekanje subote kad putujem u Amsterdam. Zaboravio sam još jednu stvar: spoznaju da u trenutku kad poginem neću ni znati da sam mrtav.

Još petnaest minuta. Emil i ja sjednemo za slobodan stol u Art caféu. Lokal i poslugi su u redu. Možda bi samo trebalo oprati gornji prozor. Nadam se da će uskoro to biti sređeno. Pijemo kavu i pušimo. Uopće ne krijemo uzbuđenje i veselje zbog mojeg odlaska u Amsterdam. Hitno nam treba piće. Naručujemo šljivovicu. Kucnemo se i naiskap ispijemo rakiju. Emil se ne može odlijepiti od sjećanja na svoju hipi komunu u Amsterdamu. Nervozno puši dajući mi posljednje upute u vezi s tim gradom. Na rastanku smo se čvrsto šutke zagrlili i potapšali po ramenima. I mahнули rukom jedan drugome. Jednostavnost je vrlina.

Avion, zrakoplov, letjelica, bombarder, aeroplan. Kroz mozak mahnito strujanje svih hrvatskih riječi za tu stvar koja leti visoko u zraku. Sve je veća brzina, iako se čini da zrakoplov stoji na mjestu. I u meni sve veća brzina izazvana nenadano stečenom slobodom. Jedno je ipak sigurno: naglo sam ozdravio. Svi simptomi bolesti od koje sam bolovao proteklih devet dana nestali su odmah nakon što je avion Croatia Airlinesa uzletio. Uzletio je u 6:20, a ne u 6:15 kako piše u redu vožnje. Što se zbilo s tih pet minuta? Ne volim takve neuredne pojave. Dobro, danas ću to kašnjenje oprostiti kompaniji, jer slavim svoje ozdravljenje. Ali prvo posao, potom uživanje u zdravlju, brzini i uzbudljivom reljefu hrvatskih planina koji oduzima dah.

Odmah počinjem. Suputnica na sjedištu pokraj mene spremna je na suradnju. Prigodne uvodne riječi, brzo upoznavanje bez trunke oklijevanja. Marko Globan, radioreporter iz Zagreba. Pamela Frumayer, studentica druge godine fizike i informatike iz Montreala. Pamela je zaljubljena u jednog dečka iz Splita kojeg je upoznala u Kanadi kad je bio na razmjeni studenata. Danas će se njih dvoje zaručiti, u prosincu je svadba. Lijepo. To je u redu. A sad na emisiju *Europa na dlanu*. Uključim diktafon i postavim kanadskoj studentici

pitanje o tome što bi po njenom mišljenju moglo istinski i potpuno ujediniti Europu. Malo oklijeva, ali ima zanimljivo shvaćanje o tome. Iako je njen materinski jezik francuski, njen engleski je zvonak, jasan, zavodljiv. Govori ga kao Hillary Clinton. Intervju sa zaljubljenom Pamelom trajao je vrlo kratko. Nestrpljiva je i jedva čeka, baš kao i ja, da sleti u Split. Hvatamo visinu. Pogled na brda i doline. Prekrasno.

Nisam dugo uživao u pogledu. Čim sam isključio diktafon sjetio sam se svojeg dnevnika. Želim pročitati taj dnevnik dosade da vidim što sam, u stvari, napisao. Nisam ga još pročitao od početka do kraja. Vadim bilježnicu iz ruksaka. Čitam. Ne vjerujem vlastitim očima. Katastrofa! Ne, to nisam ja, to je netko drugi. Definitivno netko drugi. Moram još danas napisati naknadnu bilješku na početku tog bolesnog štiva. Moram se sebi, sad normalnom i zdravom čovjeku, ispričati zbog gluposti koje sam u dnevniku nadrobio. Znam da će to biti bolan i razoran oblik kajanja. Toliko sam bio uzrujan nekim dijelovima dnevnika da gotovo nisam ni primijetio već opjevanu ljepotu hrvatskih stjuardesa i njihove nebeske osmijehe koje su nesebično dijelile putnicima. Čitajući brzo svoj dnevnik dosade smušeno sam popio narančin sok i bljutavu vodenu kavu. Dvije beskrvne svjetlosmeđe kapi falsificirane zrakoplovne kave sklznule su niz moju bradu. Da se barem smije pušiti u avionu. Zašto, dovraga, već jednom ne otvore linije za pušače?

Sve sam brže čitao dnevnik. Nisam imao vremena za kolačić, te sam taj glasoviti hrvatski paprenjak, Pepper cookie, dao Pamelu koja ga je smazala u jednom zalogaju. Da, zaljubljeni su gladni. Sjećam se toga, iako je to bilo davno. Samo ne misliti o neurednoj Tini, molim! U redu, Marko, dobro kažeš, to ti doista ne treba. Lijepa su i ljupka Pamelina usta dok mljackajući hvali hrvatski kolačić: »Oh, this Croatian cookie is so delicious!« Hitra reklamna misao: »Jedite hrvatsko! Uživajte u izvornim hrvatskim proizvodima!« Yeah, pa ipak sam ja stari copywriter s radija. Druga brza misao koju su nadahnula mala Pamelina usta: »Poželjno je da početak probavnog trakta bude lijep, ako već njegov završetak posjeduje sumnjivu aureolu ljepote u trenutku kad kroz nje prolazi svakodnevno govno.« Što reći na ovu misao?! Ništa, samo to da me zbunjuju primarne fiziološke potrebe, sve te životne nužnosti i nužde... Pojavljuje se i treća brza misao: »Osrednjost, duhovna ili materijalna, uopće nije loša pojava, jer je ona temelj i pozitivnih i negativnih razlikovanja.« Iako se dobro osjećam, čilo i poletno, čini se da još uvijek nisam sasvim ozdravio. Dokaz su zbrkane misli koje se brzo pojavljuju u mojoj svijesti. Osim tih gore spomenutih zbrkanih misli evo i jedne odluke. Dok je avion rulao pistom splitskog aerodroma Kaštela, donio sam još jednu tešku i hrabru odluku. Po snazi i značaju ideje sličnu onoj odluci o vlastitom zaokretu, koja se u mojem dnevniku dosade, treba i to priznati, ističe lepršavom elegancijom uma koju katkad pokazuju matematičari, izumitelji, umjetnici i luđaci. Ja nisam ni matematičar ni izumitelj ni umjetnik. Ja sam novinar. Odluka glasi: »Kao radioreporter uvijek ću nemilosrdno uočavati indiskretne boje mediokriteta, koje ću nužno susretati u svojem poslu diljem Hrvatske i Europe, a s radošću ću zapažati diskretne boje izuzetnih ljudi. Boje i jednih i drugih spremiću u vlastito sjećanje te u memoriju svojeg prijenosnog kompjutera.«

Svaki rastanak je još jedan korak prema ništavilu.

Pozdravio sam se s Pamelom Frukmyer čije je lice blistalo od uzbuđenja i želje da potrči. Zaljubljena djevojka užurbano se kretala prema izlazu iz aviona. Spao joj je mali ruksak od nestrpljenja da što prije vidi dečka. Zbunjeno ga je podigla i opet stavila na rame.

Silazim. Krik ptice. To je možda galeb. Udišem morski zrak zagledan u rep aviona kojim sam doputovao u Split. Rep je prekriven crvenim i plavim kockama na bijeloj pozadini. Dok čekam svoj kovčeg na okretnoj traci za prtljagu, pada mi u oči natpis postavljen uz traku: *Have a chat while waiting*. »Ma nemoj!«, rekao sam naglas.

Ugledao sam bivšeg kolegu s fakulteta. Izgleda čudno. Dugo ga nisam vidio. Anđelko Pitbull u moćnoj pozi važnog čovjeka stoji na izlazu za dolazne letove u društvu djevojke pankerskog izgleda. Jedva sam prepoznao korpulentnog Splićanina. I prije je bio krupan, a sad je golem. I ne samo to, Anđelko je potpuno promijenio imidž. Sad izgleda kao mafijaš. Crno svileno odijelo, zasigurno vrlo skupo, bijela majica, glatko obrijana glava, masivna zlatna narukvica na desnoj ruci, na lijevoj ruci zlatni Rolex sličan ronilačkom satu, debeo zlatni lanac oko vrata, a na desnoj strani vrata tetovaža mrtvačke lubanje s ukrštenim mačevima ispod nje. Nalik je onoj lubanji na crnoj zastavi pirata, ozbiljnih i u pravilu često surovih pomorskih pljačkaša. Pitbull je dakle postao urbani pirat. Bio sam zaprepašten njegovim izgledom, ali to nisam pokazao. Zlatni sat. Čudno! Dobro da ne nosi neku od kopija Rolexa koje svakodnevno nude spamovi zagađujući moj e-mail sandučić. No Pitbull nije takav tip. I pod prijetnjom smrti on bi odbio nositi kopiju. Naravno, jer on je član Ekipe F koja je prezirala kopije i laži. Zagrlili smo se i poljubili.

– Pa gdje si, Marko?! – rekao je odmjerivši me srdačno. – Sretneš li nekog iz Ekipe F? Što je s tvojom Ivanom?

– Ne, ne srećem nikog iz Ekipe F. Već dugo. Tako se dogodilo. Kad sam prekinuo studij, zaposlio sam se na radiju i oženio. Uskoro se rastajem, djece nemam. Ni Ivanu više nisam vidio. S njom sam prekinuo kad sam prekinuo i studij. Nisam više mogao podnositi njezinu strast za čevapčićima s puno luka. Čuo sam da se udala za nekog inženjera iz Afrike. To me ne čudi. Znaš da su nju uvijek privlačili egzotični prizori... Nego, što je s tobom? – upitao sam promatrajući kolegu s kojim sam nekad gotovo svakodnevno raspravljao o važnim filmovima i knjigama. To su bile rasprave! Djevojke su znale cijeniti našu vruću želju za spoznajom... Anđelko Pitbull izgleda nehajno i u isti mah hladnokrvno, poslovno, koncentrirano i mirno. I opasno. Iako se smije, oko sebe širi ozbiljnu atmosferu. On je u žurbi, govor tijela to pokazuje. Pitbull ne gubi vrijeme. Upoznaje me s povučenom pankericom Nives Barbarić. Kaže da je moja kolegica, ali ja za nju još nisam čuo. Ta djevojka blijeda lica, koja povremeno radi za Radio Brač, bit će mi asistentica u Splitu i okolici, jer on »jednostavno nema vremena«. Iznenađio sam se, jer nisam očekivao nikakav obrat. Mislio sam da ću se družiti s bivšim kolegom, raditi svoj posao uz njegove sugestije, a u slobodno vrijeme razgovarati s njim o filozofiji i književnosti. Što ću s tom pankericom? Jedva ima devetnaest. Što će mi uopće ona? Ta uz malo više truda mogu sve sam napraviti. Ne samo u Splitu nego i bilo gdje na globusu. Istina, odlučio sam u slobodno vrijeme tražiti u svijetu urednu djevojku. Hm. Postoji li uredna pankerica? No dobro... Ali ništa nisam rekao Anđelku, ta čovjek nema vremena. Ne mogu se boriti protiv sudbine. Samo sam

izgovorio neutralnu riječ »Super!« i potapšao ga po ramenu. U zadnji čas sjetio sam se upute glavnog urednika koju je nama, radioreporterima u emisiji *Europa na dlanu*, nekoliko puta ponovio prije odlaska na put: »Morate se odmah, istog trenutka, prilagoditi svakoj situaciji na terenu. Čovjek koji se bavi istraživačkim novinarstvom mora biti adaptivan kao gušter kameleon.« U redu, bit ću gušter.

– Nego, što je s tobom? – ponovio sam pitanje.

– Ostavio sam se filozofije i književnosti – rekao je Pitbull. – Kao što znaš, iste godine kad i ti prekinuo sam studij, ali ja sam to učinio ozbiljno i zauvijek. Ti nisi izgubio polet, vidim ti po faci. Ti još uvijek vjeruješ u napredak kulture. Krivo, moj Marko. Nema više napretka. Neoliberalni kapitalizam je sve zaustavio. Ali ti si uvijek bio optimist. Eh, studij... Nakon par godina shvatio sam da neće ići. Nisu za mene književnost i filozofija. To su previše kontemplativne stvari. Moj organizam žudi tjelesna uzbuđenja, konkretne akcije na otvorenom. Te akcije nisu bezazlene, rizične su i opasne. To mi daje osjećaj da živim uzbudljivo. I stvarno tako živim – rekao je Pitbull i potapšao me po ramenu teškom rukom.

– A što zapravo radiš? – upitao sam.

– U pitanju je ilegalni biznis. Posvetio sam se kriminalu – rekao je Pitbull nehajno, izravno i normalno kao da kaže da se posvetio nekoj običnoj neupadljivoj aktivnosti, recimo rekreativnom biciklizmu ili planinarenju. – Ja sam diler. Jedan od glavnih u Splitu – rekao je ne bez ponosa. – Dilam heroin, ali sve češće i kokain. Trujem luzere iz radničkih disfunkcionalnih obitelji, koje su razorene nezaposlenošću i alkoholom, i zlatnu hrvatsku mladež čiji su očevi prijeratni, ratni i poslijeratni profiteri, sirovi primitivni skororjevići, poduzetnici, od kojih su neki postali i tajkuni, velike face. Ma to su ti uglavnom seljaci koji su se spustili s brda u grad. Seljaci su i ostali, nisu se promijenili, naprotiv, bogatstvo je samo pojačalo vidljivost njihove sveobuhvatne uskogrudne pokvarenosti. Naravno, ja ne trošim to smeće koje dilam. Pravi profesionalci to nikad ne čine. OK, priuštím si svaki dan džoint fine zdrave trave ili hašiša, baš kao i tvoj stari. On mi je uzor u tome. Pozdravi Emila. Jedan džoint je posve u redu. Sigurno se sjećaš one naše formule s faksa: »Ajmo sad jedan krug, ljudi! Lagani evergreen. Klasika je uvijek romantična.« E, a dilanje droga uopće nije romantično, ono je opasno jer je protuzakonito. Možeš u jednom trenu završiti u zatvoru. Ipak, uzbudljiv je to život. Pun adrenalina. Ponekad se događaju i prava sranja. Iako sam podmitio važne murjake, uvijek se nađe neki nadobudni početnik koji smatra da će, zamisli ti to, razoriti dalmatinski i splitski narkokartel pa stvara probleme. Da, ali klinac ubrzo shvati da to neće ići baš tako lako, a ja mu rado pomognem da to uvjerenje i trajno zadrži, kužiš! – reče Pitbull i zapali cigaretu bez ijedne nijanse moralne nedoumice na licu ili u glasu. – To što si čuo, Marko, zadrži samo za sebe – naglasio je s opasnim sjajem u očima. Kimnuo sam potvrdno glavom. To mi nije ni trebao reći. Ta neću se valjda okolo hvaliti da poznajem dilera teškim drogama! – Došao si u nezgodno vrijeme, Marko. Jučer ujutro stigla je roba, velika pošiljka, pa moram raditi prekovremeno, i danju i noću, osobito noću, i to najmanje tjedan dana. Zato i nemam vremena za tebe, ali tu je naša Nives, moja bivša cura, a sad dobra prijateljica. No ipak ćemo popiti piće na Rivi i nazdraviti starim studentskim danima – rekao je veselo vrteći u ruci svežanj ključeva. U ključevima je velika moć.

Ulazimo u njegov glamurozan sportski auto, srebrni Porsche 911 Carrera s četiri sjedala, plod ozbiljnog posvećenja kriminalu. Mislim da bi Emil pohvalio dizajn ovog tipa Porschea i poželio ga umjesto Renaulta 4.

Jurimo. Anđelko Pitbull spušta staklo na svojoj strani i pripaljuje cigaretu. Jednom rukom drži upravljač, drugu je nehajno izbacio napolje vrteći cigaretu u njoj. Cool. Utjecaj američkih *mainstream* filmova B-kategorije. Automobil brzo klizi, dobro prijanja uz asfalt, doista je udoban. Bez sumnje je prva klasa. U odnosu na onaj Peugeot, koji smo Tina i ja kupili na kredit, Pitbullov Porsche je svemirska letjelica. Ne pitam ga za cijenu. Bolje je da ne znam taj podatak.

Ubrzo stižemo, jutarnje sunce obasjava Split. Zvonik katedrale sv. Duje dominira gradom. Anđelko jedva pronalazi slobodno mjesto u blizini luke. Svoj auto naziva »stvarno dobrom makinom«. Šetnja do Rive. Prolazimo pokraj nekog restorana. Na tabli ispred lokala piše da danas nude teleće pečenje. Naglo sam ogladnio. Sjetio sam se da nisam doručkovao. U jednoj pekarnici kupili smo vrstu peciva za koju sam prvi put čuo: zvrk sa sirom. Ja sam zvrk koji jede zvrk sa sirom i gleda zvrkast svijet.

Riva. Kava i piće ispred Bobisa. Anđelko i ja nazdravljamo studentskim danima. Nives nas gleda. Jedva primjetan smiješak u kutu njezinih usana. Slapovi srdačnih riječi nekadašnjeg kolege. Pitbull se strastveno raspričao. Znao sam iz iskustva da ga je teško zaustaviti, pa nisam to ni pokušavao. Mogao bih, kaže mi, doći na ljeto i uživati na njegovom brodu. Na Šolti ima i vikendicu, zapravo staru kamenu kuću koju je renovirao. Smještena je neposredno uz obalu pa bismo fino mogli brodititi po moru do nje i fino na terasi piti hladnu lozu i jesti smokve. Šolta je lijep otok. Ima fantastične vidike. Mogao bi, ističe Pitbull, sa sobom ponijeti laptop i fino pisati nešto za radio ili samo sanjariti uz dvije djevojke, slatkice iz Splita koje će on povesti s nama. Mogao bih čak, zašto ne, napisati tekst o tome kako su me se dojmile te lijepe mediteranske djevojke. E, a kad dovrši drugi kat vile u Splitu, a to je uskoro, najviše tri mjeseca, ja sam uvijek dobrodošao, mogu stanovati kod njega kad god želim. Hvala, Anđelko, kažem. Pitbull je kao i uvijek široke ruke. Takav je, darežljiv, bio i na fakultetu. Uvijek je s Ekipom F dijelio sve što je imao: knjige, ideje, novac, karte za koncerte i kino pa čak i djevojke. Pitbullovi slapovi riječi padaju po meni kao stari nostalgični srebrnjaci. Zveket uspomena... Otkad se ozbiljno posvetio kriminalu njegov materijalni status se rapidno poboljšao. Sad intenzivnije uživa u životu nego u studentskim danima. No za knjige više ne mari, tu i tamo pročita koju. On sad živi jednu varijantu pravog zen-budizma. Ima, kao i jastreb, visoko razvijenu svijest o ovom »ovdje i sada«. Svaki, ali svaki trenutak kad je u budnom stanju on točno zna da je to on koji živi to što živi i kako živi. On točno zna da dila teške droge. Nije zbog toga podvojena ili tjeskobna ličnost, što je možda čudno, ali je tako. Zapravo, iskreno rečeno, on samo razumom shvaća što znače podvojenost, tjeskoba, otuđenost i takve stvari, ali sve to on, on kao usklađena umna i tjelesna cjelina koja puca od zdravlja, ne može dokraja shvatiti. On, Anđelko, uopće nema krizu identiteta. Nikad je nije ni imao. A ti, Marko? Imaš li ti krizu identiteta?, pita me. Nemam ni ja, Anđelko, kažem. Kriza identiteta je luksuz koji si mogu priuštiti samo rijetki. Ja ne mogu. Zbog toga sam tužan, jer i ja bih htio imati tu

krizu. To je danas u trendu i jako je cool. Ima nešto glamurozno u toj krizi, nešto plemenito u tom hinjenom očaju. Vidio sam ljude koji su u toj krizi, koji, kako kažu, prolaze kroz nju. Šutljivi su i povučeni. Izgledaju produhovljeno, blago i distancirano. Tu i tamo pokoji osmijeh razumijevanja prožet sjetom. Tako i moraju izgledati. Zna se kako mora izgledati čovjek u krizi. Da, ali tu krizu mogu si priuštiti samo bogati i bezbrižni ljudi. Oni koji ne moraju zarađivati za život. Ili oni ljudi koji imaju lukrativan posao, dakle ljudi s visokim i enormno visokim plaćama. Znaš, kriza identiteta je vrlo skupa kriza, dodao sam.

Moj odgovor je jako razgalio i razveselio Anđelka Pitbulla. Kaže da ga je živo podsjetio na naše slavne studentske dane i na onu njegovu provokativnu tezu o Kafki i krizi identiteta. Sjećaš se da sam tad odlučno i argumentirano tvrdio da je Kafka, čovjek iz imućne židovske obitelji, koji je sve do smrti živio životom čovjeka čija je egzistencija osigurana, mogao sebi dopustiti krizu identiteta jednostavno zbog toga što je imao dovoljno slobodnog vremena i što je mogao, neometan materijalnim problemima, bezbrižno živjeti u kreativnoj dokolici. I tako je Kafka, doktor prava, obogaćen čitalačkim iskustvom o prividnoj krizi identiteta, koja je, kao što znaš, proistekla iz njemačkog romantizma i ekspresionizma te uglavnom bila namijenjena društvenoj eliti Europe i eliti ostatka svijeta, mogao posve ležerno pisati svoje uznemirujuće priče, romane, aforizme i dnevnike. Dakako, s punim pravom. Također sam, sjećaš se, u svojoj tezi oštro naglasio da Kafkine epizode zaposlenja nisu bile uzrokovane golom nuždom za preživljavanjem, već potrebom da, s jedne strane, dokaže svojem dominantnom i autoritarnom ocu da i on može biti materijalno neovisan i, s druge strane, željom za prikupljanjem književne građe na terenu. Kao što vjerojatno znaš, on je radeći proveo sve u svemu nekoliko godina kao činovnik i kao direktor tvornice, ako se ne varam, uključujući i onu godinu obvezne neplaćene službe kad je kao advokatski pripravnik radio na sudu. Ukratko, ponovio sam tada još jednom svima vama da te Kafkine epizode redovne zaposlenosti nisu imale temelj u hitnoj i zbiljskoj potrebi za pravim poslom kojim će zarađivati za život, to jest »za kruh« kako je govorio njegov marljivi otac, pripadnik dobro stojeće srednje klase. Usput sam, sjećaš se, također oštro naglasio ono što se često zaboravlja, a to je da Kafka nikad nije bio u stvarnom i izravnom sukobu s ocem, već je on taj sukob proživljavao u sebi. Dakako, o svemu tome njegov otac nije ništa znao. To znači da je Kafka, zahvaljujući svojim nesretnim psihičkim bolestima, taj nepostojeći vanjski sukob oživljavao isključivo u sebi jer mu je kao tankočutnoj osobi, da se blago izrazim, njegov poduzetni otac, krepki muškarac, išao strahovito na jetra. To dokazuje i Kafkino *Pismo ocu* koje mu on nikad nije uručio, jer za to nije imao hrabrosti, premda je bio već odavno odrastao čovjek. Naravno, da je Kafka kojim slučajem živio u bijedi i oskudici nikad mu ne bi ni palo na pamet da »prolazi« kroz tešku krizu identiteta kao što to primjerice nikad nije palo na pamet velikom, ali siromašnom Vincentu van Goghu. To što su obojica patili od ozbiljnih psihičkih problema i bili povremeno kraće ili duže, ili vrlo dugo vrijeme duševno bolesni, jest sasvim druga stvar. A ta stvar nema nikakve izravne veze s pomodnom krizom identiteta u elitnim umjetničkim, filozofskim i društvenim krugovima, nego s teškim duševnim bolestima od kojih su bolovali. Tvrdio sam i to, sjećaš se, da je u tijeku njihovih bolesti bilo mnogo raznih kriza jastva, ličnosti, osobnosti, nazovi to kako hoćeš, pa tako, jasno, i krize identiteta. Ali, to sam posebno

naglasio, te su krize bile izravno povezane s tim bolestima od kojih su Kafka i Van Gogh bolovali. A te bolesti traju, što je odlično dokumentirano, od antike do danas. Spomenuo sam tad Ekipi F, sjećaš se, i nekoliko teških duševnih bolesti koje mogu izazvati, a često i uzrokuju krizu identiteta. Spomenuo sam tako shizofreniju, psihozu, šizoidni poremećaj ličnosti i ekscesivnu vjersku neurozu, osobito raširenu u srednjem vijeku. Usput rečeno, upravo se zbiva jedva pojmljiv paradoks vjerske obnove pa prema tome i ekscesivne vjerske neuroze. Sigurno si primijetio taj fenomen. Hej, Marko, zamisli, u današnje vrijeme znanja, napretka, sofisticirane tehnologije i prosvijećenosti ta opaka i čini se neiskorjenjiva zloćudna psihička bolest, ekscesivna vjerska neuroza, doživljava povratak, veliki bum, ma pravi procvat! Dokaz tome je golem porast vjerskog fundamentalizma, osobito islamskog, i s njim povezanog terorizma. No to je zamršena tema, pustimo sad to. A Kafkina tuberkuloza, tvrdio sam na faksu, spada također u sasvim drugi kontekst. Ali vratimo se tom nesretnom identitetu u krizi. Kad smo jednom kod tebe u vrtu raspravljali o tome uz džoint hašiša, sjećaš se, čak je i tvoj stari, likovni umjetnik i intelektualac, koji dobro poznaje život i rad Van Gogha, podržao moju hrabru tezu o Kafki i krizi identiteta u kojoj sam spomenuo velikog slikara kao očitu suprotnost Kafki. Rekao sam da tom istinskom umjetniku, ali siromašnom čovjeku, nikad nije ni pala na pamet ta kriza jer je patio od mnogo težih bolesti, od neimaštine neprekidno, a kasnije i od teške psihičke bolesti. Sjećaš se i moje teze da je neimaština bolest. Sjećaš se i toga da me je Ekipa F žestoko popljuvala, iako ja u svojoj tezi o Kafki i krizi identiteta nisam nikad, ali baš nikad ni na tren dovodio u pitanje umjetničku kvalitetu njegovih književnih djela. Sjećaš se sigurno i toga da su se svi osim tebe, jer ti uopće nisi ni komentirao moju tvrdnju, pjenili i kao ljudi galamili u Rupić tvrdeći da u Kafkino vrijeme kriza identiteta nije bila samo umjetnička i intelektualna moda, nego stvarna i teška psihička bolest koja se brzo kao crna kuga proširila cijelom Europom. Ja sam ih pitao kojom se to Europom proširila ta kriza, čovječe! Rekao sam im da je ta bolest zahvatila samo europsku kremu, što znači aristokraciju i dobro stojeći srednji sloj, a ne, o bože moj, široke radničke mase, dakle većinu stanovništva Europe. Sjećaš se tog dijela? Sjećaš se da sam im to rekao, Marko? Sjećam se svega, Anđelko. Naravno da se sjećam. Ta tko bi uopće mogao zaboraviti lude devedesete! Naše diskusije su stvarno bile žestoke. Koliko smo samo kava popili. Siguran sam da nitko od nas iz Ekipe F nije zaboravio vrijeme studija, rekao sam lupivši ga kolegijalno po ramenu kao nekad u Rupić.

(Nisam mu rekao zašto nisam tad, a ni danas, komentirao njegovu tezu o Kafki i krizi identiteta. Stvar je vrlo jednostavna: nisam bio kompetentan, a nisam ni sad. Premalo sam poznao Kafkin život i djelo, iako sam, naravno, pročitao nešto od onog što je napisao. Također se nisam bavio ni krizom identiteta u tolikoj mjeri da bih o njoj mogao nešto pametno reći, a još manje kvalificirano o njoj razgovarati. Sve to manje-više vrijedi i danas. Za vrijeme studija čitao sam meni zanimljivije pisce, a najviše Wittgensteina čiji tekstovi široko zahvaćaju i nisu uski, stisnuti i depresivni, te stoga ostavljaju puno veći prostor čitateljevoj imaginaciji. Njegove knjige pune su urnebesne tragedije ljudskog jezika i dinamične radnje koja podsjeća na sofisticirane špijunske trilere... Nisam to posebno istraživao, ali, tko zna, možda je Iskra bila u pravu kad je u Hard Rock Caféu rekla da su za populaciju depresivnih čitatelja Kafkina djela kao stvorena i jako poticajna, a da za

one čitatelje koji nisu depresivni, ili po svojoj prirodi nisu skloni depresiji, ta djela uopće nisu zanimljiva, već dosadna kao, uostalom, i Beckettova. Iskra je to popodne najmanje petnaest minuta govorila o Kafki. Njegova djela nazvala je »uznemirujućim literarnim izvještajima o depresiji i poremećaju ličnosti«, a rekla je i to da je cjelokupno Kafkino djelo u stvari »autobiografska povijest bolesti«. Isto tako nisam tada, u Rupi, komentirao Anđelkov stav o duševnim bolestima, a ni danas mi se ne da ulaziti s njim u raspravu o tome. Ne da mi se zbog toga jer smatram da, iako je dobro skiciran, tom stavu nedostaje temeljitost i opširnija obrada. Možda bi se uvrijedio da mu to kažem, a uz ovako lijep dan kojim blista splitska Riva doista ne pristaju negativne emocije... Također nisam htio ponovno poticati nešto čega se i on i ja jako dobro sjećamo, naime to da je Ivana tad u Rupi rekla jednu stvar koju Ekipa F uopće nije razmatrala. Naime ona je tvrdila da su upravo stabilnost, monolitnost i cjelovitost identiteta uvjet njegove eventualne rascijepljenosti ili krize. Budući da Kafka, u zaključku je rekla Ivana, zbog svoje duševne bolesti nikad nije ni imao cjelovit *ego*, stabilno *ja*, čvrsto organizirano jastvo, on nije ni mogao doživjeti krizu identiteta. Ili, drugim riječima, Kafka je od puberteta pa sve do smrti bolovao, što znači da je bio strašno krhak i patološki rascijepljen, rasut i rastrzan za razliku od Van Gogha koji je od shizofrenije obolio tek u drugoj polovici života.)

Bogati poduzetnik Anđelko Pitbull zadovoljno-duboko uzdahne i s izrazom blage, ali kratkotrajne sjete na licu pogladi bradu i baci brz poslovan pogled na sat. Zatim elegantnom kretnjom izvadi iz džepa skupocjeno crno naliveo Parker i mali notes od crne kože. Razmjenjujemo brojeve mobitela. Ne pitam ga zašto, k vragu, zapisujemo brojeve telefona kad bismo ih mogli jednostavno utipkati u memoriju svojih mobitela. Svjestan sam da me Anđelko Pitbull samo želi zadiviti Parkerom. I male ljudske slabosti ponekad su velike. I Pitbull je samo čovjek. Iako spremam papirić s telefonskim brojem, znam da ga više neću nazvati. Ne, nemam ništa protiv njega, uostalom nikad mi ništa nije skrivio, ali nimalo mi se ne sviđa njegov novi imidž, a još manje njegov odvratni parazitski i lešinarski posao. Ipak, ugodno me iznenadio brutalnom iskrenošću o svojem poslu i informacijom o travi i hašišu te priznanjem da se ugledao na Emila. Da, ali on se nije *potpuno* ugledao na mog oca. Emil naime *nije* diler supstancija koje uzrokuju ovisnost, obiteljske tragedije, bolest i smrt. Ako i jest diler, Emil je diler zdravlja i vadrine...

Pogledao sam zadovoljno i nasmijano Pitbullovo lice na jutarnjem suncu. S mukom sam uspijevao u cjelinu povezati paradoksalnu činjenicu da je čovjek, koji tako strastveno govori o Kafki, Van Goghu i krizi identiteta, ujedno diler heroína i kokaina. On je, siguran sam, jedan od rijetkih dilera u svijetu koji može raspravljati o Kafki, i to uoči dilanja velike količine opijata. Jedva sam se suzdržao od toga da mu, na primjer, predložim da razmotri temu o mogućim podudarnostima Kafkina svijeta i svijeta teških ovisnika o drogi. Pitbull ima zanimljivu kombinaciju ličnosti. Kao i onaj, u cijelom svijetu prepoznatljiv čovjek, svima drag, miran i simpatičan susjed, koji jednog ljetnog jutra poubija gomilu ljudi koje uopće ne poznaje, koje nikad u životu nije ni vidio...

Da bi se razumljelo ono obično treba se svaki dan tuširati običnim jezikom.

To uopće nije lako. Hm, moram pitati Emila je li čitao Kafku... Nikad nismo razgovarali o njemu, a razgovarali smo o mnogim umjetnicima... Nesretni su to ljudi. Žao mi

je Kafke. U Emilovoj biblioteci, koliko znam, nema njegovih knjiga, a u mojoj je samo roman *Proces* i fotokopirani primjerak pripovijetke *Preobražaj*. Ni jednu ni drugu stvar nisam nikad uspio dokraja pročitati. Greška je sigurno u meni, možda sam suviše zdrav. Može li čovjek biti suviše zdrav? Kad sam počeo čitati priču o Gregoru Samsi skoro sam se razbolio... Puno mi je bliži Dostojevski. Možda zbog toga što njegovi bolesnici imaju karizmu, zato što svoju bolest nose u velikom stilu... Nije dobro da je čovjek suviše zdrav, postaje ohol. Ja sam zdrav, ali nisam ohol. A možda sam samo idiot. Ili možda jednostavno ne volim čitati guste depresivne parabole i alegorije. Kafkina djela ipak spadaju u ekstremnu vrstu književnosti koja se bavi bolesnim društvom u kojemu i zdrav čovjek *mora* postati bolestan. Ako je istina sve ono što je Iskra rekla u Hard Rock Caféu, Kafku ću čitati u zreloj dobi od sedamdeset godina kad ću možda postati depresivan zbog toga što mi se dotad svijet napokon potpuno zgadio, a ne sad kad buktim od balavih mladih boja, najviše od plave, i pucam od zdravlja... Ili od idiotizma. Ili od optimizma. Svatko čita ono što zaslužuje.

Uskoro Pitbull odlazi, dužnost zove. Golemi zlatni lanac oko debelog vrata presijava se na ranojutarnjem splitskom suncu. Kad stigne nova pošiljka, posao dilera postaje iznimno zahtjevan, kaže Pitbull, osobito u Splitu i okolici. Treba brzo nahraniti očajne ovisnike da ne podivljaju od apstinencije.

Životne istine često zvuče banalno. Ali zbog toga nisu manje istinite. Da, ali ostaju banalne.

Dok pokušavam uspostaviti suradnički intoniranu komunikaciju sa svojom kolegicom, blijedom i naizgled bezvoljnom tužnom Nives, gledam luku, more i obnovljene stare brodove koji se sad koriste za turistička krstarenja. *Katarina Line* i *Barbara* izgledaju lijepo, možda i zato što su potpuno izrađene od drva. Jako mi se sviđaju ti stari brodovi. U meni bude želju za igrom školice na njihovoj drvenoj palubi, za tom starom dječjom igrom koju su nekad na asfaltu igrale djevojčice u mojem kvartu. Već dugo se školica ne igra... Zvuk stizanja poruke. Opet Tina. Moj mobitel je poremećen njezinim rečenicama. Znam dobro taj neurotičan ton. Evo te jutarnje poruke. **Jebi se, Marko! I sjeti se, dragi, naše bugenvilije. Koja sad bez nas truli u Supetru. I uživaj. Ali neće ići lako. Neće to tek samo tako završiti, najdraži.** Gnjavaža. Muka. A da sam je ubio? A ne samo raskrvario šakom? Tobažnje ubojstvo na mah. To je... Koliko je to? Ha, pa najviše deset godina. U zatvoru bih se barem pošteno odmorio i umjesto novinarstva naučio neki normalan i svakako manje stresan zanat. Možda autolimariju?

Gledam pankericu Nives i pitam se je li moja kolegica i kod kuće uredna. S čim je to pitanje u vezi? Stvarno sam skrenuo. Ne mogu si pomoći. Svatko ima svoje malo posve privatno ludilo. Nives će mi dakle biti pomagačica četiri dana, nešto kao vodič. Kako se na hrvatskom kaže vodič za žensku osobu? Nikako. Uopće nema te imenice. *Voditeljica* nije, *vodilica* također nije. Hrvatski jezik me izluđuje. I to od trenutka kad sam se kao copywriter zaposlio na radiju. Moram javiti Vandi da i ovaj primjer uvrsti u bilježnicu u koju zapisuje jezične bizarnosti hrvatskog jezika. Sutra ću joj poslati mail...

Postavljam Nives laka i obična pitanja, recimo voli li boju zrelih višanja i zapjenjenog mora, voli li drvene palube starih brodova i Coca Colu, hoće li me odvesti do mojeg hotela... Između ostalog, pitam šutljivu bezvoljnu kolegicu što radi za Radio Brač. Radi uglavnom kratke reportaže za emisiju iz kulture. Pošalje i poneku vijest. Nives se malo oslobodila. Čini se da joj nitko već dugo nije postavljao obična pitanja. Žustro je prinijela šalicu ustima i otpila mali gutljaj kave. Kaže mi stidljivo da će me odvesti do hotela, ali da mogu, zašto ne, umjesto u hotelu stanovati kod nje. Tako će mi ona neprekidno biti pri ruci. Ideja nije loša, naprotiv, odlična je. Operativna. Prihvaćam prijedlog, prijateljski stisnem njezinu mršavu, ali lijepu ruku...

Na Rivi je sve više ljudi, piju prvu kavu s mlijekom i komentiraju događaje dana. Žamor. Nives i ja odlazimo. Moram se prijaviti u hotelu, zatim kod Nives smjesta napisati onu prokletu bilješku i početi s poslom. Polako hodamo Rivom. Gledam visoku palmu i zamišljam sebe kako s njezina vrha promatram brodove koji uplovljavaju i isplovljavaju, a ja mašem putnicima. Znatiželjan sam. Svijet je bogat. Osvrćem se po Rivi. Pogled mi zapne za natpis »Caffe bar TWINS«. Opet Tinina poruka, njezin novi SMS koji sam u nastupu razdraženosti glasno nazvao »jebeni PMS«. Nives me gleda s razumijevanjem. Kažem joj nekoliko osnovnih podataka o Tini i meni. To su tužni podaci. Pretužni. Nives ih razumije. Možda zbog toga brzo mijenja temu. Da mi skrene nelagodne misli, pretpostavljam. – Htjela bih imati sestru blizanku – reče. – Zašto? – pitam je iznenađeno. – Možda bih bolje poznala samu sebe – rekla je pokazujući mi jedan zanimljiv detalj Dioklecijanove palače. – Moraš vidjeti i Dioklecijanove podrumne – dodala je. – Već sam ih vidio, ali volio bih još jednom. Volim bogate carske podrumne – kažem i pogledam prema plavoj pučini. Nives je na prvi pogled čudna, ali osjećam da će biti pouzdana asistentica. Uostalom, Pitbull, poslovni čovjek, profesionalac koji mora paziti na svaki detalj, ne bi je tek tako preporučio. Moja početna nelagoda prema nedužnoj pankerici se istopila, možda dijelom i zbog toga što sam komunikativna i vedra osoba. Navikavam se brzo na nju. Ja sam novinarski gušter kameleon, radioreporter u emisiji *Europa na dlanu*. Moram se još samo naviknuti na njezine nelinearne kvantne tematske skokove i sve će biti u redu.

Svida mi se splitsko jutro s Nives, ali zbunjuje me i iznenađuje to što sam tako brzo pristao na njezin prijedlog. Čudno! Kaže li se za tu pojavu *lakouman*? Iznenada mi se u sjećanju pojavljuje sličica na kojoj je razdragano i zaljubljeno lice Pamele Frukmyer usmjereno prema nebu boje vanilije. Začudio sam se toj boji koju uglavnom povezujem sa sladoledom. Otkud sad ta sličica s Pamelom? Znači li to da me Nives Barbarić zarazila kvantnom fizikom? Ili kvantna fizika određuje ljudsku sudbinu plešući bestidno kaotično svoj mikro-ples u nevidljivom carstvu subatomske čestice? Čini se da određuje. Znanstvena istraživanja dokazuju da su svi procesi u našem tijelu regulirani na kvantnoj razini. Ali, pustimo to... Pamela je sigurno već u zagrljaju budućeg supruga. Možda će i njezin Québec postati neovisan jednoga dana... Riječ *nada* je aktivna riječ. Često spriječi ili odgodi samoubojstvo.

Prolazimo pokraj kafića Puls u koji ćemo, kaže asistentica, sigurno svratiti za mojeg boravka u Splitu. »Ako voliš dobre koktele, onda je ovo pravo mjesto za tebe«, obavijestila

me Nives. Volim. Iako ih rijetko pijem. Hoću li uspjeti, pitam se s nadom, nadoknaditi dosad propuštena osvježavajuća pića...

Prijavim se na recepciji hotela Slavija. Primjećujem da recepcioner nema glatko izbrijano lice. A morao bi ga imati. Gdje je knjiga žalbi? Aha, tu je! Dobro, oprostit ću mu ovaj put, ali on bi trebao znati da kao hotelski gost imam pravo na glatko izbrijano lice profesionalca s druge strane recepcijskog pulta. Uzimam ključ. Odlazim u svoju sobu. Vreću za spavanje stavljam u ormar. Iz kovčega izvadim pidžamu i uguram je u prepun ruksak. Zatim i kovčeg stavljam u ormar. Sviđa mi se vrlina temeljitosti koju mi je ucijepio otac, prokleta učinkoviti perfekcionista. Jedan pogled. Uobičajena hotelska soba. Na noćnom ormariću mala plava knjiga. Vjerojatno o Jadranskom moru. Nije o moru, ta knjiga je dio Biblije, *Novi zavjet i psalmi* u hrvatskom izdanju. Tekst je tiskan na kvalitetnom tankom papiru. Knjigu besplatno po svijetu dijele ozbiljni vjernici, kapitalisti Gideoniti. Ne komentiram u mislima slučaj uspješnih Gideonita, ali volim čitati evanđelja i općenito priče o okretnom Isusu Kristu koji je vodio buran kontroverzan život na nemirnoj opasnoj granici jedva moguće čednosti i žestokog hedonizma. Stoga i nije čudo što je pogubljen u relativno mladoj dobi. Sviđa mi se njegova aktivistička izjava, čak i u biblijsko vrijeme vrlo provokativna: *Ja sam uskrsnuće i život*. Takvo što može izgovoriti samo ludo hrabar čovjek, koji duboko vjeruje u sebe, ili onaj koji je bolestan. Iskra bi rekla kafkijanski bolestan. Ipak, u prilog Isusu ide i to što nije bio kristoist, još manje jezuit, kao što ni Marx nije bio marksist. Što još reći o tome? Za vrijeme studija pročitao sam cijelu Bibliju podcrtavajući zanimljive dijelove oštro zašiljenom HB olovkom. Jasno, ni tada nisam bio sasvim normalan. Ali tko je bio? Ta u Hrvatskoj je u to vrijeme bjesnio Domovinski rat! Uzmem knjigu, imam na to pravo, uostalom to je moj hotelski primjerak. Listam svetu knjigu. Hvala Bogu, nijedan gost Slavije još nije podcrtavao tekst. Osjećam zadovoljstvo zbog toga, jer ću olovkom *ja* oduzeti nevinost knjizi. Volim pobunjenički grafitni trag koji ostavlja moja nepotkupljiva olovka. U slobodno vrijeme silovat ću ponovno svojim kritičkim komentarima sadržaj svih evanđelja, prije svega čudo uskrsnuća koje još nisam uspio dokraja sebi razjasniti. Stavim *Novi zavjet* u ruksak i vratim se spokojno do recepcije gdje me čeka Nives. Odlazimo u njezin mali stan na Voćnom trgu. Opet stanujem na trgu. Doduše, to će trajati kratko. Ovaj mali trg je puno intimniji nego onaj zagrebački na kojemu sam s Tinom proveo gotovo sedam godina.

Kaos je čudo, a ne uskrsnuće.

Premda je Nivesin stan prilično neuredan, ipak manje nego Tinin, osjećam se u njemu ugodno. Brzo se prilagođavam »situaciji na terenu«. Tako slijedim uputu glavnog urednika. »Baš čudno. Siromašna sam, a stanujem u stanu iznad zlatarnice i mjenjačnice«, kaže Nives s jedva primjetnim osmijehom otvarajući škripave rasklimane grilje na kojima su još samo tragovi zelene boje. Gurnem glavu kroz prozor i gledam trg. Obavije me žamor temperamentnih Dalmatinaca. Na trgu je spomenik Marku Maruliću. Opet blago zamućenje u glavi, velika brzina. Moji imenjaci su dobro strateški raspoređeni po gradovima. Stanovao sam već na Marulićevu trgu, kažem asistentici. Da, ali se trg unatoč spomeniku na njemu, upućuje me Nives, ne zove njegovim imenom nego se zove Trg braće Radić. Spomenik

Maruliću je postavljen na trgu koji je nekad bio splitski pazar, to jest tržnica. Vjerojatno ga Splićani stoga i zovu Voćni trg, a nikad Trg braće Radić, pa na nekim kartama Splita uz službeni naziv piše i Voćni trg. Hodam po sobi i vrtim naglas simboličke investicije: pjesnik na Voćnom trgu, pjesnik na bivšoj tržnici, i najveći pjesnik mora povremeno jesti, voće i tržnica nesumnjivo znače užitek, a mozak obožava trošiti šećer. Glukoza proizvodi sudbinu. Prisjećam se naglas školskog gradiva: voćna poezija o hrabroj Juditi i lijepoj pobožnoj Židovki Suzani. Nives me u čudu gleda. U redu, ja nastavljam na čudan način. Moja profesorica u gimnaziji rekla je da je Marko Marulić »otac hrvatske književnosti«, a tako piše i u udžbenicima. OK, isto tako možemo reći da je Einstein otac teorije relativiteta, što tvrde mnogi, a ne samo gimnazijski profesori. Slažem se, nemam što izgubiti, zar ne! Na stražnjoj strani spomenika je *Oproštaj*, pjesma Tina Ujevića posvećena Marku. Najviše mi se sviđa dio zadnjeg stiha: »gremo, mi puntari«. Dok sam prije ulaska u Nivesinu kuću čitao tu pjesmu, sjetio sam se zanimljive Tinove rečenice: »Knjiga nije hrana, ali je poslastica.« Volim iskaze koji su u stanju izbjeći banalnost življenja na tržnicama. Iz kojeg je teksta ta rečenica? Ne znam, ne mogu se sjetiti, moram se sabrati... Ljepota jutra je mudrost prirode koja ometa koncentraciju...

Rekao sam Nives koji je moj trenutni problem, te da ga moram hitno, ovaj čas, riješiti. Smjestio sam se za njen radni stol, izvadio bilježnicu i pročitao ostatak dnevnika, otprilike trećinu, onaj dio koji nisam uspio dočitati u avionu. Osupnut bolesnim mjestima, na kojima se jasno vidi moralno potonuće vlasnika dnevnika, odmah sam u brzom ispovjednom ritmu na njegovu početku napisao uvodnu bilješku koja me ne može iskupiti, koja me dakle neće iskupiti, ali će barem biti svjedočanstvo da sam imao snage dijagnosticirati bolest kroz koju sam prolazio pišući dnevnik. Toliko sam bio zgrožen nekim dijelovima dnevnika da me čak ni splitsko proljetno jutro nije moglo svojom ljepotom i živahnošću smiriti. Bio sam u šoku. Ne samo da sam u tom skandaloznom dnevniku dotaknuo dno dosade nego sam velikim dijelom okrnulo i svoju putnu groznicu, praćenu histerijom, koja je tih dana nezaustavljivo izvirala iz patoloških područja mojeg uma. Jesu li to, u mojem dnevniku, vizije bolesnog čovjeka, neurotičara na putu praznine, ili tek uobičajeni neurotični realizam uobičajene putne groznice? Jesu li to varijacije bolesna uma u kojima se gubi osnovni smisao, pa čak i tragovi smisla, ili su to samo male krhke kompozicije, mali bolesni tematski prijelazi, kratki smušeni proturječni emocionalni fragmenti nenadano slobodnog čovjeka koji je očito obolio od neuroze izazvane običnom putnom groznicom? Nives primjećuje da sam jako uzrujan pa donosi dvije boce hladnog Kaltenberga. Pušimo i pijemo pivo. Ogolio sam se pred Nives, pritisak je velik, moram ga se osloboditi. Pričam joj o braku s Tinom, o završetku toga braka i o mojem zaokretu koji će, nadam se, uspjeti. Pričam joj i o stidu zbog dnevnika, ali i o tome da trgam za nekom stabilnom točkom kaosa. Pokušavam biti vedriji pa joj kažem i to da, što se tiče izgleda i garderobe, nalikuje Tini koja je u gimnaziji njegovala imidž pankerice. Obožavala je isto takvu kratku crnu kožnu jaknu, crnu minicu, crne čarape, crne Martensice s dvanaest rupa, zihalice i metalne narukvice s dva reda sjajnih čeličnih »killera«. Kažem joj i nekoliko riječi o svojoj iznenadnoj slobodi, o silnoj radosti koju ona izaziva u meni. Ističem da jedino sloboda omogućuje pravi bijeg od

svoga lošega. Da je sloboda kretanja u prostoru i vremenu možda jedini način za prikladnu navigaciju tijela u doba ljubavi koje je, čini se, izgubilo želju za higijenom na mjestima gdje se ljubav zbiva, i da je velika stvar tragati za stabilnom točkom kaosa...

– Tragaš za stabilnom točkom kaosa?! – začudila se Nives. – Pa kaos nema stabilne točke. Čak i u vrijeme stabilnosti, ako takvo što postoji, ima nešto u toj stabilnosti što je načinja, destabilizira te kratkoročno ili dugoročno razara – rekla je tiho Nives, tužno se nasmiješila i otpila gutljaj piva. Ispričavam se Nives zbog toga što govorim gluposti. Kažem joj da znam samo jedno: ja *ipak* tragam, iako ne znam točno za čim zapravo tragam. Ja tragam, iako nosim odijelo od starih mentalnih dronjaka, predrasuda, stereotipa i klišeja...

Još sam jedanput pročitao uvodnu bilješku, ovaj put naglas, i odahnuo. Bilo mi je puno bolje, gađenje prema vlasniku dnevnika se smanjilo. Osjećam se pročišćenim i spremnim na sve. Mogao bih sad od radosti zagrliti Tvorca. Umjesto grljenja virtualnog Tvorca zagrlio sam stvarnu Nives i zavrtio je te spustio na pod. Uzimam dvije cigarete i palim ih za sebe i za nju. Tako je to nekad radio moj stari u svojoj hipi komuni. Iako sam još mlad, sviđa mi se ta starinska hipijevska gesta prisnosti. Danas gotovo svatko sam sebi pali cigaretu. To je samo jedan od brojnih znakova otuđenosti. Pušimo i nastavljamo otpijati Kaltenberg. Ja sam savjestan radioreporter, Tina bi rekla analni karakter, pa predlažem Nives da napravimo detaljan program za sva četiri dana. Hrabrim tu djevojku ozbiljna lica. Kažem joj da neće biti teško jer ona poznaje svaki kutak Splita i okolice, i da će nam biti zabavno. Htio bih već danas napraviti što više reportaža u Splitu, barem četiri. Nives kaže da je to lako izvedivo i na karti Splita pokazuje mi lokacije za sve četiri reportaže i sugerira najkraću putanju prostornog i vremenskog kretanja. Kaže mi da ćemo oko pola dvanaest napraviti kratku stanku od pola sata jer mora skoknuti do ambulante i popiti svoju dozu metadona, odnosno heptanona. Otkad je prije četiri mjeseca prekinula s heroinom odlazi redovito na svoju metadonsku terapiju. OK, nema problema, rekao sam i promrsio njezinu kratku crnu kosu. Već sam povezao neke očite stvari: izgled, vitkost na granici mršavosti, blagu nevoljkost i usporene kretnje, na početku otežanu komunikaciju između nas dvoje, činjenicu da je bivša Pitbullova djevojka i njegov dilerski posao. Baš krasno! Tina je zadnjih godina sve više na vinu, Nives je bila na heroinu, a sad se liječi. Očito je da me sudbina spaja s ovisnicama. Zanimljivo, Emila ne povezujem s njima, iako je i on ovisnik. Možda zato što je hašiš laka kućna droga obitelji Globan. A možda i zbog toga što je Emilovo umjereno uzimanje jednog džointa dnevno nevina zabava, lagano opuštanje bez posljedica. Naravno, ništa ne pitam Nives o heroinu i terapiji. To me se zapravo ne tiče, premda me zanima. Ispričat će mi sve ako bude htjela i kad bude htjela... Nametljiva znatizelja znak je niskog kvocijenta inteligencije.

Akcija. Sunce sja, pati od uzbuđene točnosti. Svaki reporter na zadatku je zapravo aktivist, borac za istinu. On je zaposleni član javnog medija: informativnog servisa. On je djelatnik svojevrstne profesionalne građanske inicijative, a djeluje koristeći dvije parole čije se značenje podrazumijeva: »Javnost ima pravo na informaciju« i »Javnost ima pravo znati.« Ovo mi je prva prava reportaža. Onu zagrebačku računam kao pokusnu, što je za-

pravo i bila. Pazar. Splitska tržnica. Na kamenoj ploči, koja je pričvršćena za jednu kuću, piše Stari Pazar. Proljeće bukti, miris luke, mora, cvijeća, voća i povrća. Ja sam potpuno slobodan. Nema više kaotične Tine koja po kući nosi iritantno prljave majice. Nju sam udario u nedjelju, ne samo dlanom nego i šakom, i tako raskrvario, a zatim napustio. Bila je to krvava Cvjetnica, a datum je bio trinaesti. Otada je trinaest moj sretan broj. Prije tri dana, tjedan dana nakon napuštanja Tine, također u nedjelju, bio je Uskrs. Može se bez ikakva pretjerivanja reći da sam uskrsnuo točno tjedan dana prije nego što je to na sebi svojstven i spektakularan način učinio Isus. Zašto u zadnje vrijeme često spominjem Isusa? Zato što je i on bio slobodan. Miris mora, cvijeća i povrća. Buktim od proljetnih misli. Želim se dokazati glavnom uredniku već prvim priložima. Želim napraviti dobre reportaže. Ja sam ambiciozan. Diktafon držim u lijevoj ruci i s Nives kružim tržnicom. Sve jasno registriram, natpise, boje, ljude i stvari, baš sve. Na Pazaru pekarnica radi od šest ujutro do sedam navečer. Dobro je i to znati. Usred kupoprodajne vreve japanski turisti s kišobranima izgledaju smiješno. Nose ih, premda je vedar i sunčan dan. Znači da kišobrani mogu biti i suncobrani. U redu, neka onda bude tako. Kišobrani, suncobrani. Naleti sreće, velika opijenost slobodom. Pomirio sam se sa svijetom, sa svime se slažem, svakom opraštam grijeh. Na rubu sam da oprostim čak i Tini koja me maltretira suvremenom tehnologijom. Možda oprostim i Pitbullu koji truje splitske klince i na njihovoj mucu zarađuje veliku lovu, gradi vilu, prvi kat je već gotov, ima i brod, a možda kupi još jedan brzi sportski auto, zašto ne, i još jedno nalivpero Parker kojim će isključivo pisati nedjeljom kad pravi tjednu bilancu zarade od prodane droge... Tu bilancu sigurno ne unosi u svoj kompjutor... Mutno sjećanje na kratkotrajni prolazak s mamom i tatom kroz Split. Imao sam tada šest godina, ljetovali smo u Jelsi na Hvaru. Svakog dana pio sam odličnu limunadu na rivi, netom spravljenju, i gledao barke, a kradomice i djevojčice. Te godine su se u Splitu održavale Mediteranske igre. Te iste godine Dioklecijanova palača uvrštena je na UNESCO-ov popis mjesta svjetske baštine... Živo sjećanje na kratkotrajni prolazak s Tinom kroz Split, ljetovali smo u Supetru. To je možda moje najljepše ljetovanje. Nagli grč u mozgu, srce u grlu... Sjećanja bi trebalo spaliti na nekom mjestu gdje raste voće.

Diktafon je uključen, radim reportažu. Nives pokazuje zanimljive štandove, upozorava me na živopisne ljude. Njih ima mnogo. Razgovaram s muškarcima i ženama svih generacija. Sviđa mi se raznolikost u istome. Jedan od zanimljivih odgovora je i onaj starog penzionera koji kupuje banane (možda je nekad bio srednjoškolski profesor): »E, lipi moj novinar. Europa ti je jedna stara pokvarena kurbetina, e! A oni u Hrvatskoj koji žele ući u Europsku uniju ponašaju se kao klasične hrvatske guske u magli. Kakvo ujedinjenje! Jebeš ti to, da prostiš. Dosad se Hrvatska previše puta tobože ujedinjavala. Znaš i sam kako je završilo. Ako dođe do toga, ja ću na referendumu glasati protiv ulaska u Uniju. E, tako ti je to, sinko moj.« Na jednom štandu blizu tržnice, postavljenom uz zid Dioklecijanove palače, kupio sam dvije mornarske majice, jednu za Nives i jednu za sebe. Tužno lice »moje pankerice« zaiskrilo je osmijehom. Odmah smo se presvukli, majice koje smo prije nosili stavili smo u ruksake. Nives, sad smo mornari. Kako se kaže *mornar* za žensku osobu? *Mornarica* nije, možda je *mornarka*? Nives ne zna. A za *pomorca*, a za *ribara* i *ribiča*? Ne znamo ni Nives ni ja. Čudno! Čudnovato, ali u hrvatskom jeziku nema tih riječi

u ženskom rodu, nema tih riječi za žensko biće. Moram javiti Vandi da i taj slučaj uvrsti u onu svoju bilježnicu jezičnih bizarnosti hrvatskog jezika. Očito zanemarivanje žena. Diskriminacija. Ako već to nije, hrvatski muškarac odsad *mora* postati feminist. Gade mi se očite manjkavosti u materinskom jeziku. Kako ću, dovraga, primjerice, u tekstualnom dijelu reportaže nazvati ženu koja lovi ribu, a takve žene, dakako, postoje? Kako ću dakle nazvati ženu koja se amaterski ili profesionalno bavi ribarenjem, a koju sam maloprije zatekao ovdje na Pazaru dok je kupovala povrće za ručak i postavio joj svoje novinarsko pitanje? Riječ *ribarica* otpada, to je brod. Nije ni *ribarka*, ta riječ ne postoji u hrvatskom, kaže Nives. Odsad, eto, postoji. Vanda će je uvesti u svoju bilježnicu. Kako s tim stojimo u engleskom? Puno bolje, dakle podnošljivo. OK, ribar je *fisherman*, a žena koja lovi ribu je, logično, *fisherwoman*. Doduše, *fisherwoman* je i ribareva žena. Engleski ide dalje pa je tako *fishwife* prodavačica ribe. Postoji li u hrvatskom jeziku jedna riječ za to zanimanje? Za prodavačicu ribe? Ne postoji. U redu, pustimo sad na miru tužna područja! A kako ćemo riječ *fisherwoman* prevesti na hrvatski? Jednostavno: *ribarica*. Ali *ribarica* je ribarski brod, reče Nives. Odsad je i žena koja lovi ribu, kažem ja. Na primjer: »Danas sam na svoju novu ribaricu *Ugor* pozvao pankericu Nives, inače ribaricu iz Splita koja stanuje na Voćnom trgu. Zajedno ćemo fino loviti ribu i za to vrijeme prigovarati hrvatskom jeziku. Tako će spontano nastati novo *Ribanje i ribarsko prigovaranje* koje ćemo snimiti mojim ili njezinim diktafonom i zatim ga pretipkati u istoimenu digitalnu datoteku.« Nives se smije, dok se ja bijesno pjenim kao uzburkano hrvatsko more za treće marčane bure. Ako sad utrči neki jezikoslovac i kaže mi da je ribarenje isključivo muško zanimanje, te da je to razlog zbog kojeg u hrvatskom jeziku nema te imenice u ženskom rodu, poslat ću ga ravno u bolnicu. Nastavljam reportažu. Nives i ja pozdravimo baku koja sjedi na malom stoliću i nešto kukiča. Tako brzo to radi da se rad njezinih ruku ne može pratiti okom, za to je potrebna kamera. Baka prodaje tabletiče od čipke, lavandu, ružmarin, lovor i kadulju. Postavljam baki pitanje o potpunom i istinskom ujedinjenju Europe. Ona načas prestane s poslom, pogleda me svojim bistrim pogledom, popravi kosu i odlučnim staračkim glasom kaže da ništa pod kapom nebeskom ne može istinski ujediniti Europu. Nevjerojatno pronicljiva baka. Pjer će biti zadovoljan kad čuje ovu reportažu. Ova baka bi definitivno trebala raditi kao zastupnica u Hrvatskom parlamentu. Siguran sam da bi unijela malo zdravog razuma u to društvo, a kukičanjem bi se mogla baviti u slobodno vrijeme. Podaci o reportaži *Proljeće na splitskom Pazaru*: intervjuirao 18 osoba, tonskog zapisa 19 minuta i 23 sekunde.

Kroz zakrčen prolaz ulazimo u Dioklecijanovu palaču. Prije Peristila, s lijeve strane, na jednom štandu u tijeku je akcijska prodaja marama. Kupio sam Nives plavu maramu, čini nam se da je od svile. Dobro će joj stajati uz mornarsku majicu. Zatim smo na drugom štandu kupili jeftine sunčane naočale s ružičastim staklima u obliku srca i odmah ih stavili na nos, a malo dalje sladoled u kornetu, svakom po dvije kuglice vanilije. S tim naočalama izgledamo groteskno, svi nas gledaju, ali nema veze. Sjednemo na jedan kamen u blizini katedrale, jedemo sladoled i promatramo ljude. Toplina. Osjećaj da već dugo poznajem djevojku koja sjedi pored mene i jede sladoled.

Nives pogleda na sat i ustane. – Marko, sad je 11:30. Idem u ambulantu. Vraćam se za pola sata. Za to vrijeme možeš napraviti reportažu na Peristilu, a onda ćemo otići na treću lokaciju. Čekaj me tu ispred Luxora – rekla je pokazujući mi rukom kavanu. – Uh, moram sad skinuti naočale da ne pomisle tamo da sam se opet navukla na dop – osmjehnula se Nives stavljajući u crni ruksak ružičaste srolike naočale. Ubrzo se izgubila u vrevi Dioklecijanove palače.

Odmah sam uključio diktafon i poletno kružio Peristilom razgovarajući sa Splicićanima te s rijetkim domaćim i stranim turistima. Užitek u poslu. Ovo je ipak bolje od autolimarije. Podaci o reportaži *Uzavreli Peristil*: intervjuirao 16 osoba, tonskog zapisa 17 minuta i 21 sekundu.

Postalo je vruće. Sjeo sam ispred kavane Luxor i naručio dva piva i dvije kave nadajući se da će Nives biti točna. Otpio sam prvi gutljaj Kaltenberga i s čuđenjem ustanovio da jedva čekam da se vrati moja asistentica. Nije prošlo ni pola sata, a već mi nedostaje njezin revolucionarni pankerski lik. Koji sam ja idiot! Kakav revolucionarni pankerski lik! Nedostaju mi njene ozbiljne blage naftno crne oči spremne na suradnju. Sjećam se da sam ih prvi put vidio, *doista* vidio i zapamtio, tek kad mi je na Pazaru pokazivala jedan štand i visoku mladu ženu, prodavačicu domaćih rakija. Kad sam zadnji put nekome pažljivo pogledao u oči? Ne sjećam se. U Nivesinim crnim očima vidio sam obojenu svjetlost koja je isijavala spremnost. Ona mi uistinu *želi* pomoći, želi surađivati. Ta djevojka, bez obzira na izgled i trenutni status, nije neozbiljna šminkerica. Svaki dobar zaključak zaslužuje zdravicu. Sunce je na Peristilu.

Da, stigla je točno na vrijeme. Zapravo, zakasnila je samo pola minute. S obzirom na to u kakvom svijetu živimo tih trideset sekundi neću joj zamjeriti. Iako sam pedantan, ne cjeplidlačim. Ipak, nakon što sam napustio kaotičnu Tinu, koja je ustvrdila da sam analni karakter, sve više maštam o urednoj djevojci. Urednost podrazumijeva i točnost. Zbog toga je u mojim urednim očima Nivesin ugled brzo ojačao. Izgleda opuštenije, čak se malo zarumenila. Svidjelo mi se to, nije me bilo briga je li to posljedica uzimanja lijeka. Izvadila je ružičaste naočale iz ruksaka, stavila ih na nos i sjela pored mene na način kao da se već dugo poznajemo. »Uf, kako je danas toplo, Marko!« Sviđa mi se kad naglas kaže moje ime. Osjetio sam prijateljsku naklonost prema njoj u trenutku kad se lakom neusiljenom kretnjom mašila boce Kaltenberga i upitala me kako je prošlo s reportažom. Nives, dobro je prošlo, ja sam u jakom zamahu, čovječe! Rekao sam joj da me ljulja opijenost zbog nenadano stečene slobode, da mi je um bistriji i da mi je sve ugodnije družiti se s njom. Ta opijenost, nastavio sam, prenijela se i na moj reporterski posao, što je dobro. Vjerujem da će glavni urednik Pjer biti zadovoljan. Ne samo tonskim dijelovima reportaža nego i tekstualnim. Njih ću pisati noću. Hoćeš li mi pomagati, Nives? Hoću, Marko. Bacio sam pogled na papirić na kojem smo zapisali plan današnjih reportaža. Nives, imamo još četvrt sata odmora prije odlaska na treću lokaciju. Pivo i kava. Hm, čudna kombinacija! Kao i prugaste mornarske majice u kombinaciji s ružičastim srolikim sunčanim naočalama.

Evo moje nove definicije dana: »Dan je razlomljen ritam dopiranja sunčeva svjetla i ništa više.«

Osjećam se dobro. Sa zvonika katedrale odzvonilo je podne prije šest minuta. Hoće li napokon biti otkrivena Higgsova »Božja čestica«? Ako da – kad? Kakva je budućnost serotonina, »hormona sreće«, u svijetu koji se raspada od prljavštine, besposlice, nezaposlenosti, siromaštva i neslobode? Prilično sumorna. Sviđa mi se Nives, ali ipak ostaje pitanje hoću li ikad upoznati urednu djevojku. Rasprskavaju se sunčeve zrake po izlisanom kamenu tisuću sedamsto godina starog Peristila. Ćaskamo i otpijamo pivo. U jednom trenutku Nives se lecnula i namrštila. Izraz nedoumice na licu. Pita me znam li nešto o heroinu. Vrlo malo, zapravo gotovo ništa. Zahvaljujući hipijevskoj obiteljskoj tradiciji upućen sam u marihuanu i hašiš, a zahvaljujući Tini i u crno vino. Da, i malo u snifanje ljepila zahvaljujući sebi. Snifanje sam vježbao s Plastičnim tigrovima, mojom ekipom iz gimnazije. To ekscesivno udisanje otapala, uz ritualni uzvik »Volim ljepilo Tigar, al' imam pik i na Neostik!«, trajalo je samo jedno polugodište. Nives mi želi ukratko ispričati priču o svojoj ovisnosti. Jesam li za malu narkomansku digresiju prije nego krenemo na posao? Želim li je čuti? Želim, itekako, kažem Nives i pomislim: »Otkako sam kao radioreporter uključen u emisiju *Europa na dlanu*, znatiželjnost je moje prirodno stanje. Ja sam znatiželjno terensko tijelo u pokretu.« Prethodne misli dokazuju da mi svašta pada na um. Možda je moj mozak bolestan?! Jedno je ipak sigurno, i na to sam ponosan: naučio sam spokojno, mirno i bez otrovne ironije promatrati banalnost ljudskog življenja iz neposredne blizine. Pritom mogu ponekad suosjećati s vlastitim i tuđim nesrećama. Ipak, češće je prisutno kiselo gađenje, slično onome koje nastaje nakon podrigivanja ili nakon povraćanja izazvanog pretjeranim pijenjem kiselog vina. Svatko od nas ima neku manu.

– Evo, tamo, vidiš, iza katedrale sv. Duje, probala sam prvi put dop – počela je Nives. – Sjećam se svega što se zbilo tog kasnog popodneva. Bila sam u društvu s prijateljicama iz gimnazije, s Petrom, Ivonom i Nikolinom. I one se sad liječe, najviše vjerom u Isusa. Furaju se na religiozni koncept ozdravljenja. Ivona je bila u jednoj komuni za ovisnike, ali ju je brzo napustila jer nije mogla izdržati njena kruta i stroga pravila. Onda se prebacila na metadonsku terapiju, a nedavno na vjeru. Nikolina se čak prostитуirala da bi došla do dopa. Dotakla je dno dna. Katkad bi se dala za samo jedan jedini šut heroina. Gdje sam ono stala? Ah, da, sunčano poslijepodne. I tako, vidiš nas četiri iza Sv. Duje. Petra nas je iznenadila. Imala je dop. Bile smo uzbuđene, znatiželjne. Rekla je da trebamo karticu za slaganje lajni. Dobro će doći nešto glatko i ravno. Ona nema ništa jer je zaboravila ponijeti novčanik. Ivona je izvadila osobnu. Petra je razmotala piz heroina, mali paketić s prahom. Zatim je nožićem pažljivo složila crte od tri centimetra i sfrkala novčanicu od pedeset kuna kao cjevčicu. Ivona, Nikolina i ja smo vukle prvi put u životu, a Petra je već mjesec i pol bila lagano navučena jer je nekoliko puta tjedno šmrkala hors. Ponekad je heroin pušila s folije, ali nikad nije koristila špricu, nikad se nije fiksala za razliku od mnogih koji su neprekidno bili na igli. To nam je ispričala kad smo poslije šmrkanja otišle u Ghetto na pivo, pokazat ću ti to mjesto ovih dana. Nakon Ghetta otišli smo u Tri volta na još jedno pivo. To je kulturna rupa gdje se skupljala naša ekipa s Peristila, a i sad dolazi tamo slična ekipa. Splitska narkoscena je uvijek u speedu, u žurbi, u poletu, u kaosu. U

ovom gradu nema predaha ni sekunde. Narkomanska groznica traje dvadeset četiri sata. Tako je počelo. Prvo ti uzimaš drogu, onda ona tebe. Ali da skratim – rekla je Nives i nastavila priču. Bila je dvije godine teška ovisnica o heroinu, od toga pola godine i o Pitbullu. Ne samo zato što je diler nego i zbog toga što se zaljubila u njega, ako se ta malo toplija narkomanska privrženost može uopće zvati zaljublivanjem. Zbog Pitbulla je postala jako popularna u svojoj ekipi, postala je velika faca. Uvijek su je žicali da nazove Pitbulla kad su bili u frci s dopom, što je ona i činila. Otkad su postali intimni Pitbull joj je besplatno davao drogu, što znači da mu je stvarno bila draga jer diler ni rođenoj majci ne bi dao dop besplatno. Dop u Hrvatskoj je prilično razrijeđen, niske je čistoće. To je heroinsko smeće u koje dileri svašta stavljaju, ali na takav heroin su navikli očajni splitski narkici. Problem je ako čovjek naleti na čišći heroin, što znači na »prečisti« hors koji obično počinju dilati novi dileri, oni koji se hoće pročitati i nametnuti u gradu. Neki i umru od tog heroina jer nisu naviknuti na čišću varijantu, a puknu se istom dozom. Uz heroin uzimaju i druge stvari, najviše alkohol i velike količine sedativa tako da je predoziranje često. Overdose je gotovo normalna pojava u gradu. Postoji i krilatica u vezi s tim, koja umjesto »Čistoća je pola zdravlja« u Splitu glasi: »Čistoća je pola smrti.« Kad je prekinula s heroinom, bilo je to prije četiri mjeseca, prekinula je istodobno i s Pitbullom. Bilo je užasno tih zadnjih dana drogiranja. Pomišljala je na posljednji korak, na to da si spravi zlatni metak i tako zauvijek prekine sa svim. Neki su to namjerno učinili i ufurali si zlatni šut, recimo njezin prijatelj Ante, tip iz ekipe, istovremeno destruktivan i senzibilan čovjek, što je najgora moguća kombinacija ličnosti ako si na horsu. Neki su to učinili nenamjerno, dakle jebeno glupo. Uzeli su preveliku dozu dopa. Ipak, ona je u zadnji tren odustala od samoubojstva. Sad je na metadonskoj terapiji, što znači, jebiga, da je sad ovisnica o metadonu, odnosno heptanonu kako glasi komercijalno ime za taj lijek. No taj lijek je također i jaka droga, osobito ako se zloupotrebljava, a zloupotrebljava se, prodaje se i na ulici. Metadon je čak jači od heroina, ali se po efektima ne može usporediti s njim jer je, uostalom, namijenjen liječenju, a ne drogiranju. Ugoda, slast i sreća uzrokovana hepvima daleko je ispod heroinske, a euforiju jedva osjetiš, nešto kao lahor vjetra. Metadon uopće ne izaziva pravi fleš, pravu euforiju, ali si barem fino poravnat pa možeš normalno komunicirati s ljudima i funkcionirati u životu. Osim toga metadon je legalna droga, pa ovisnika oslobađa od bezbrojnih nevolja kao i straha od prisilne apstinencije koja se zbiva ako primjerice jedan dan nema droge u gradu, ili ako je tvoj diler nedostupan, ili iz nekog trećeg razloga. Nives za tu zamjensku drogu navodi izraze u slengu: *hepovi*, *heptači*, *hepići* ili *heptići*. I tako odlučna Nives svaki dan oko 11:30 odlazi u ambulantu, uzme propisanu dozu metadona i bori se sa »starim vragovima u sebi«, sa sjećanjima na dane kad je uživala »ganjajući zmaja na horsu«, to jest kad je pušila dop. Sreća je da se kod nje ne manifestiraju burne reakcije na metadon osim što ponekad dobije neki osip po rukama, koji brzo prođe, i što ima problema sa sranjem. Jednostavno ne možeš srat ili, u najboljem slučaju, imaš proljev. Opstipacija je tvrdokorno prisutna kao i kad si na heroinu. Zbog toga moraš jesti puno voća i povrća, i piti sokove. Toga se i drži, ali sokove baš i ne pije puno. Radije trgne pivo, drmne i pokoju žesticu te čašu vina, iako ne bi smjela. Alkohol i teške droge ne idu zajedno. Sreća je da alkohol pije u stvarno malim količinama. Sve

u svemu, puno toga je bolje kad si na hepovima. Nemaš paniku da ćeš ostati bez droge, fino si poravnat, relativno miran, čak je i nesanica smanjena. Da, i libido je OK. Kad je bila na heroinu bio joj je totalno smanjen, ali joj tada to ništa nije ni značilo. Kakav je-beni libido! Draže mi se bilo ufurat s dopom nego se jebat. Kad se pukneš ne treba ti više ništa. Kad si na heroinu ne treba ti društvo, ne trebaju ti izlasci. Ne treba ti ni hrana osim specifične vrste, mislim na slastice. Kad si drogiran poludiš za slasticama kao što sam ja ludjela za voćnim i čokoladnim tortama. Ne treba ti ni seks, premda te tu i tamo zagolica potreba za njim, onako, više teoretski. Kad si na heroinu ne treba ti ništa, potpuno si dovoljan sam sebi. Dobro, trebaju ti cigarete, ali one spadaju u drogiranje. Uz dop je veliki gušt pušiti duhan... Da, s heptanomom je sve drukčije. Sad normalno funkcioniram, sve mi je lakše u životu, sve se više socijalno adaptiram i nisam toliko depresivna kao nekad, a sad mi je i seksualni nagon normaliziran. Stoga, čuvaj se, Marko!, rekla je Nives i nasmiješila se stidljivo. Ipak, pored krajnje neugodnih problema s opstipacijom loše je i to što ti metadonska terapija onemogućuje napuštanje Splita duže od dvadeset i četiri sata. Osim vikendom. U petak dobije u ambulanti dvije doze heptanona otopljene u bočicama sa sokom tako da je subotom i nedjeljom slobodna. Eh, da sam barem došao u petak! Nivesina je želja postići apstinenciju i od metadona jer razvija veliku toleranciju, jaču od heroina, te stoga jača i potrebu za sve većom količinom. I ne samo to. Psihička i fizička ovisnost o metadonu su veće nego kod heroina. Iako je nakon skidanja s metadona apstinencijska kriza blaža nego nakon skidanja s heroina, ona puno duže traje. Neki ljudi džankiji se s hepova skidaju s dopom, možeš li to zamisliti, Marko! To samo znači da su se uvalili u još veće sranje. Ali ima i pozitivnih primjera. Srela je nedavno Fani, curu iz ekipe koja se potpuno skinula, ne samo s heroina nego i s metadona. Kaže da joj je sad teško, ali je odlučila izdržati do kraja, što znači doživotno. Rekla joj je da se lakše skinuti nego ostati čist ili, prevedeno, lakše je postići apstinenciju nego doživotno apstinirati. Zašto je odužila priču? Pa zato što je pažljivo slušam i normalno se ponašam. Zato što se ne pravim važan kao neki uobraženi tipovi, tobožnji intelektualci koji se, kao, razumiju u heroin. Zato što ja stvarno želim nešto saznati iz prve ruke. Zbog toga mi je rekla da će se pokušati skinuti i s hepova. Ja sam jedini čovjek kojemu je to rekla... Ja ću ti pomoći, Nives, rekao sam, iako nisam znao točno kako, i zagrlio je zaštitnički. Ne volim taj osjećaj, no ipak sam se sažalio nad još uvijek mršavom djevojkom čiju je nekadašnju živost droga smanjila do te razine bezvoljnosti da, kaže, suđe opere svaki sedmi dan. Sad je super, prije ga je prala samo jedanput mjesečno, te si ja mogu zamisliti kako je tada izgledao njezin stan i na što je vonjao. Da je malo zabavim ispričao sam joj nekoliko crtica o starom hipiju Emilu, o tome da moj stari preko trideset godina uzima jedan džoint hašiša ili trave dnevno, najčešće hašiša, i da je potpuno zdrav, da izgleda super, da sam se i ja uz njega naviknuo na marihuanu. OK, ja travu ili hašiš samo tu i tamo uzmem, onako rekreativno...

– Marko, marihuana uopće nije droga – prekinula me blago Nives. – Trava i hašiš su nešto kao malo jači čaj. Oni su mala šala. Jedina prava droga je heroin.

– A kakav je osjećaj kad čovjek prvi put uzme heroin? – upitao sam.

– Fantastičan. To je moje iskustvo. To je kao da si naglo bačen u raj ili kao da te poljubi Bog.

– Kao da te poljubi Bog?!

– Marko, to sve s heroinom je toliko dobro da je svaki opis nedovoljan. Od svega je najbolji udar fleša. To je kratkotrajno stanje strašno goleme euforije, ugone, slasti, sreće. To je udar najslade struje koju možeš zamisliti. Taj udar je jači od orgazma, ni sama ne znam koliko puta jači. To je sve toliko dobro da se ne da opisati, pa zato spominjem raj i Boga. Naime *ja* ne mogu opisati doživljaj koji nastaje kad uzmeš dop. Možda to netko može, ali ja još nikad nisam pročitala ili čula pravi opis. Sreću teško možeš dobro opisati, zar ne?! Udar fleša je najbolji kad se fiksaš ili pušiš hors na foliju, odnosno kad ganjaš zmaja, ali ja se nikad nisam fiksala, najčešće sam pušila, rijetko šmrkala. Prvi put je najbolje, najjače, čak i ako samo ušmrkaš dop. Da, ali kad se nakon nekoliko mjeseci navučeš počinju problemi. Sve odlazi k vragu. Isprva sam povraćala, ali to nije ono obično povraćanje, to je odvratno riganje, prate ga bolovi. S vremenom se povraćanje smanji pa nestane. To je točno, ali gubiš svu volju, ne da ti se pomaknut s mjesta. Izgubila sam volju za sve, mislila sam samo na dop i samo na dop, a kad bih se puknula sve je bilo super. Sve je to OK, ali za komadić raja dobiješ poslije velik komad pakla. Užitek se s vremenom smanjuje, gotovo da i izostane, a potreba za dozom povećava. Upadneš u totalni kaos, nesanica te satire, žudnja za dopom je neprekidna, uporna, stalna, opaka. Sve što sam mogla prodala sam zbog droge. Osim laptopa. A i njega sam spasila u zadnji čas, zapravo Pitbull ga je spasio. Sve živo sam napustila zbog droge. Prekinula sam sa starim društvom, moje društvo postali su samo narkiči i dileri. O roditeljima ti sad neću pričati, možda neki drugi dan, previše je bolno. Sve je bilo u kaosu. Nisam više išla na jogging, a prije bih svako jutro trčala na Marjan i natrag do Voćnog trga. Postala sam ružna, mlohava iscrpljena narkomanka, ali unatoč tome uvijek u luđačkom speedu za dopom. Čovječe, sve dok nisam postala intimna s Pitbullom, koji me na svaki način pazio i uredno mi davao drogu, mislim da sam servisirajući svoju užasnu glad za dopom u godinu i pol prohodala po Splitu tri tisuće kilometara. Jako sam smršavila, zbog dopa sam prekinula i faks. U dvije godine pročitala sam samo dvije knjige i pogledala samo jedan film. Katastrofa. Koje srozavanje. A nekad sam toliko čitala i gledala u nekoliko dana. Htio sam znati koje je knjige pročitala. Pa naravno one koje se odnose na moju »struku«, a takav je i film. U toj igri bili su stari iskusni narkiči William Burroughs i Irvine Welsh, autori dvije zbilja dobre stručne knjige, mislim na romane *Goli ručak* i *Trainspotting*. To su knjige u kojima je riječ o jedinoj pravoj drogi i njezinim derivatima, u kojima je riječ i o heroinskim ovisnicima, dakle i o meni. Čak sam se, čitajući te knjige, na trenutke osjećala djetinjasto cool zato što sam postala prava teška narkička. Da, ali ni te knjige ni taj film, koji je snimljen prema romanu *Trainspotting*, nisu me doveli k pameti. Ma ni blizu. Morala sam svojim rođenim rukama dotaknuti samo dno. Zbilo se to ovako. Pitbull je zbog nabavke veće količine dopa izbivao iz grada nekoliko dana. Budući da nije mogao paziti na mene, ja sam to iskoristila, rokala sam se do besvijesti. Doslovce. Jednog jutra prenula sam se iz ukomiranog stanja s glavom u vlastitoj bljuvotini. Bila sam toliko slaba da nisam mogla zapaliti cigaretu. Ja, koja toliko volim duhan, kao i većina narkiča na heroinu, nisam mogla izvaditi pljugu iz kutije i pripaliti je, zamisli! Znala sam, to je to, znala sam da više ne mogu, znala sam da moram taj isti dan prestati. Okusila sam dno smrdljivim ustima, smrdjela

sam kao kuga na vlastitu bljuvotinu. Shvatila sam u tom trenutku da je to onaj trenutak o kojem piše *Borroughs*, a zove ga goli ručak. Nikolina i ja smo još prije mog dna u zajebanciji izraz »goli ručak« nazivale »goli kurac«. Zajebancija ili ne, ali ako se malo udubiš u tu hrvatsku frazu, u »goli kurac«, vidjet ćeš da ona po svojem najdubljem smislu znači nešto jako blisko »golom ručku«. Čak i ako griješim, nije bitno. Bitno je da sam znala da sam na dnu. Prvi put sam zbiljski shvatila da sam na dnu. Izbor je bio jednostavan, ali jebeno težak. Odabrala sam život. Srušila sam sve, ali baš sve. Srušila sam sve mostove izgrađene od narkomanskog sna i rekla veliko »NE« dopu krvareći od potrebe za njim. Unatoč užasnoj apstinencijskoj krizi, koju ti sad neću opisivati da ti ne pokvarim dan, jednostavno sam se povukla iz tog paklenog đira. Neopozivo. Otišla sam doktoru i požurila na metadonsku terapiju. Moja ekipa nije mogla vjerovati da je to istina. Bila je. Ma, ludilo, čovječe! I Pitbull je bio jako iznenađen. Zatim sam i njemu rekla »ne«. Nije se ljutio, shvatio je sve. Ipak je on inteligentan i obrazovan momak. To što se tu i tamo pravi važan uopće mu ne zamjeram. Ostali smo u dobrim odnosima zato što je uvijek bio OK prema meni. Ponekad me nazove, popijemo kavu na Rivi i malo popričamo. Postoji šansa da mi nađe posao kad se skinem s hepova. Posudio mi je tri tisuće eura dok se ne snađem. Još nikad nisam čula da je neki diler nekome posudio lovu. Bez tih tri tisuće bih propala. Ne bih mogla plaćati struju, vodu, internet, ma sve. Ovo što zaradim na Radio Braču dostaje mi samo za pljuge, poneku cugu i za trajekt kad idem mami u Supetar. Pitbull nije postavio rok, rekao mi je da ću mu vratiti dug kad se zaposlim. Čovjek je stvarno u redu. Jučer je nazvao i zamolio me da ti budem pri ruci jer nema vremena, stigla je velika pošiljka, a ja znam što to znači. Sad ga pola splitskih narkića ganja, hoće dop u roku odmah i sad. Moraju se što je moguće prije urokati, moraju se istog časa puknuti, to je to. Da, bilo mi je jako gadno, boljelo me svaki dan, često nepodnošljivo. Bilo je to dugo putovanje kroz mrklu noć bez jedne jedine jebene minute sna. Putovala sam kroz nesanicu koju ne bih poželjela ni najgorem smeću od čovjeka. I dobro i točno kaže Nietzsche: »Bez okrutnosti nema festivala.« Lipo je to reka za feštu, a! Mislim da je to i Welsh citirao u *Trainspottingu*... Hvala bogu da sam imala toliko pameti da se ne fiksam, iako sam u košmarnim snovima neprekidno sanjala zlatni fiks. U redu, barem su mi vene ostale zdrave i čitave. Nakon svega mogu slobodno reći, i to bez ljigave narkomanske patetike, da sam za dlaku izbjegla smrt. Sad me spašavaju hepovi. U četiri mjeseca nisam imala nijedan recidiv, čak sam se malo i udebljala. Radim na tome. S vremenom ću se vratiti na svoju pravu težinu. Znaš već, Marko, obline i to, pravo meso na pravim mjestima, rekla je vragolasto Nives. Spašava me i Radio Brač iz Supetra. To sam ti već spomenula. Tamo mi idu na ruku jer sam iz Supetra, glavni urednik je moj stari poznanik. Ponekad za njih napravim reportažu ili im pošaljem neku vijest pa imam osjećaj da nešto korisno radim, a dobijem i honorar. Ma, dat ću sve od sebe da se skinem i s tih prokletih hepova. Dosad sam svakodnevno pila deset tableta. To su tablete od pet miligrama, što znači da moja terapija spada u srednju dozu. Sljedeći tjedan smanjit će mi dozu metadona za jednu tabletu. Rekli su mi da će se redukcija nastaviti istim tempom. I tako, malo pomalo, za dva i pol mjeseca nema više hepova, dosegnut ću heptanonsku nulu. Onda ću, u to sam čvrsto uvjerena, biti spremna za radikalni rez između sebe i droge, i narkoscene uopće, dakle i one zdravstvene. Bit ću

spreмна za doživotnu apstinenciju. Dobro, piva se neću odreći, ali pivo je kikiriki u usporedbi s horsom. I sad pazi ovo! Upisat ću ponovno faks, učiti kao luda i završiti ga. (Progutao sam slinu i neugodno se lecnuo brzo otpivši velik gutljaj piva, jer je to i moja namjera. Nives barem ima razlog, i to ozbiljan razlog zbog kojega je prekinula studij, a ja nemam nijedan pravi razlog, ali baš nijedan.) S time se i moja mater slaže, zapravo je presretna. Kaže da će je to možda prisiliti da napokon prestane s alkoholom. Ali to je druga tužna priča, priča o roditeljima, možda ti je ispričam. E, a ako mi prije toga Pitbull ne nađe neki posao, pokušat ću se zaposliti, makar i honorarno, na Radio-Splitu. Raditi i paralelno studirati, to je moja glavna ideja. Ali to je i najbolje rješenje. Da, gotovo je, Marko. To je moja čvrsta odluka. Ne želim više ovako izgledati. Da samo znaš kakva sam bila kao mlada djevojka! Dobro, ni sad nisam stara, imam tek dvadeset i jednu, ali tako se osjećam, a i izgled mi se na heroinu strašno pokvario. Ipak, otkad sam na terapiji malo se popravio. Ide jebeno sporo, ali ide. Nekad sam puno bolje izgledala. Bila sam društvena, nasmijana, živa i jako vesela, o tijelu da i ne govorim, a gledaj me sad! Hoćeš da ti opišem jednu od tih zdravih veselih Nives na dalmatinskom? Jer, znaš, Marko, sad se baš nekako fino osjećam. Metadon je počeo s poslom, uporno i dobro radi, deset hepova se ravnomjerno i lagano razlijeva po mojem jadnom mršavom narkotijelu, osjećam ugodnu toplinu u trbuhu, mrvicu sam euforična, ali, jebiga, samo mrvicu, ne osjećam bol, drago mi je što sam te upoznala, živio Pitbull, pucam od ponosa što ti pomažem u poslu. Hoćeš?

– Hoću, Nives.

– Moram te upozoriti da će opis vesele Nives biti banalan bez obzira na to što je potpuno istinit. Hoće li te to smetati?

– Neće, Nives. Uopće neće – rekao sam i ponovno je prijateljski zagrlio.

– Stvarno?

– Stvarno. Ne smeta me banalnost u životu. Obična običnost je neodvojiva od življenja, ona je nužnost, ona je sol života. Banalnost me smeta samo u umjetnosti. Tako misli i moj stari. On je utjecao na mene u mnogim stvarima. Ne znam jesam li ti to rekao, Emil je umjetnik. A ako se u umjetnosti banalnost udruži s pretencioznošću, onda to postaje nepodnošljivo, kaže Emil. On, kao i ja, jako cijeni običnost u životu. Banalnost je prirodno stanje čovjeka. Egzistencijalno. U prijateljskim ćaskanjima često je rasadište dobrih opisa i urnebesnih šala koje nam olakšavaju život, a u umjetničkoj obradi ono banalno izvor je genijalnih uvida i zaključaka. Tako je primjerice, prema nekim biografima, pjesniku Hölderlinu bilo strahovito sila pisati u trenutku kad je počeo pisati jedan dvostih o opasnosti. Ali nije odmah otišao na WC da zadovolji prirodnu nuždu, da obavi jedno obično banalno pišanje. Hölderlin je radije trpio odgađajući neminovan odlazak na WC. Iako ga je jako bolio prepun mjehur, taj čovjek je uporno sjedio za stolom sve dok nije završio dvostih, sve dok nije bio potpuno zadovoljan s ta dva stiha. A bolovi u mjehuri, izazvani potrebom za pišanjem, pomogli su da se taj dvostih uobličio kao genijalan uvid u egzistencijalan strah, ili u strah od egzistencije, koji nastaje zbog brojnih opasnosti koje neprekidno prijete životu. Evo tog Hölderlinova čudesnog dvostiha nastalog u mukama usred običnog, banalnog, najbanalnijeg konteksta prirodne ljudske potrebe za pišanjem: »Ali gdje je opasnost / Raste i spasonosno.« Tom umjetnički uspjelom dvostihu prethodi

podjednako čudesan dvostih: »Bliz je / I teško dokučiv Bog.« Pitam se, Nives, a pitam se jer Hölderlinovi biografi to nigdje nisu naveli, pitam se dakle u kakvim je banalnim uvjetima pjesnik pisao taj dvostih o blizini Boga i njegovoj teškoj dokučivosti...

Nivesine naftnocrne oči snažno su isijavale obojenu svjetlost: oduševljenje Hölderlinovim dvostisima. Sjetio sam se prekida studija. Zbog toga sam istodobno osjetio sažaljenje prema Nives i samosažaljenje. Sažaljenje je neugodan i ružan osjećaj, a samosažaljenje je još ružniji, još odvratniji osjećaj. Događa mi se samo u rijetkim trenucima, češće se javlja bijes. Bijesan sam na sebe zato što sam prekinuo studij. Dosta, Marko! Dan je previše lijep za bolećivost i bijes. Stisni svoju tipku za radost. U redu, stisnuo sam. Što znači razgovarati sam sa sobom? Bolje da ne mislim o tome... Upitao sam Nives hoće li je smetati ako uključim diktafon i snimim opis vesele Nives za uspomenu. Rekla je da nema ništa protiv jer sam joj otpočetak jako drag, a sad još i više zato što sam bez blesavog mladenačkog protivljenja preuzeo Emilovo shvaćanje banalnosti s kojim se ona slaže i osjeća ga kao svoje vlastito. Uključio sam diktafon. Sunčeva zraka bljesnula je na njegovoj površini brzinom svjetlosti.

– Ala, brale, ovo šta triba reć o onoj maloj veseloj Nives. Bilo je lipo, trajalo je cili pubertet pa i više, ciliu gimnaziju i jednu godinu faksa. Da, bila san ti nekad puno živa i vesela. Vrag je u tebi, ćerce, govorila bi uvik moja mater. E, da si me samo onda vidija, Marko! Umra bi od smija, a možda bi se i zajubi u Nives. Ma šalin se. Znan da se to ne bi moglo dogodit. Ti si prezgodan momak da bi moga volit čak i zdravu mene. S takvim tipom ka šta si ti još se nisan družila. Ozbiljno, ne zajebajem se. Jebeno si lip, ali to već sigurno znaš. No da ti rećen kako je bilo. U Supetru di san doma, mislin di je naša kuća, zatvorila bi se u banj. U banju je i vece, šta je super, jer ako te neko od tvojih zajebaje ti lipo rečeš da ti je potriba pišat i tako dalje. Nego, znaš, drago mi je šta si mi reka ono o pišanju i Hölderlinu, a i stihovi su mu super. Ja ka stara narkoštraca dobro razumin to šta je Hölderlin reka o opasnosti. Di san ono stala? E da, u banju. Po cilo jutro san se divila sebi. Lipšala san se kad god san stigla i mogla, najviše u subotu i nediju. Ajme šta sve nisan činila! Bila san smišna sama sebi, oće reć simpatična. A i lipa, može se reć, e. Prala san se po sto puti na dan ka luda s onin hotelskim sapunićima i posli se mackala s kremicama koje san ukrala od matere. Ma nisan ih ukrala, posudila san ih. Mater mi radi u Kaktusa, to ti je hotel u Supetru, i uvik puno tega dovuče sa sebon s posla. Tuširala san se po cilu uru, digod i po dvi, gledala svoje tilo, divila mu se, peruckala se doli, znaš i sam di, e. I učinila bi svaki put đir po svojoj maloj šuškvavici. Tako ti pičku zove moja mater. A zove je još i buža. Je, čula je ona da cure danas briju tu stvar i rekla: »Ćerce moja, ja svoju šuškvavicu bome ne bi brijala ni za cili svit.« Rekla je da Bog ne bi bez veze stvorija šumicu od onako lipih dlačica na ženskoj stvari da to nije potriba. Rekla je još da je Bog puno pametan i da se ne zajebaje s ozbiljnim stvarima. Ali da se vratin na moj đir sa šuškvavicon. E, a kad bi svršila koji je to bija gušt, moj sinko, e. Rekla bi sva sritna cilom svitu, naravno u misli-man: »Meni je bilo lipo za popizdit, judi. Ala sad! Ko vas šiša! Čao, bao!« Tako bi mi se uvik zamantalo od sreće i lipote da san mislila da ću umrit. Uživala san, tila san poludit. Dahtala san ka pravi gudin, to oće reć prasac. Onda bi se opet lipo peruckala priko svake mire, a šugaman san stavjala na glavu ka turban jer san to vidila u jednom filmu kad to čini

Liz Taylor, e. A i šminkala san se, ka luda san isprobavala ruževe, a onda bi navalila na kremice, parfeme, sve moguće mirise, bojila nokte raznin lakovima, ma sto čuda san činila. Tila san bit lipa cura, eto, to ti je to! Pa i bila san, Marko. Moja mater bi uvijek govorila da je i ona činila takve pizdarije kad je bila mlada i da je veliki posa' bit, a i ostat lipa cura. Triba si me samo vidit. Bila san normalno dite, a posli normalna cura. Bila san ka i sva mladarija. Pivala san po banju dok san po stoti put češljala kose i isprobavala pet smeđih češljčica i sedan crnih špangica. Za finit sve ovo, more se slobodno reć da san stvarno bila šesna, da san zbilja bila lipa i da mi se digod zavrtilo od ponosa zbog moje lipote – rekla je Nives i nesvjesno prošla rukom kroz kosu. Zapljeskao sam. Tako je hrabrim. – I prije mi se sviđao dalmatinski, sad još više. I sad si lijepa, Nives. Odlično si građena, samo si malo premršava. Bit ćeš još ljepša kad potpuno ozdraviš. U to sam uvjeren. Mislim to ozbiljno.

Onaj tko je vidio obojenu svjetlost u nečijim očima zna o čemu je riječ.

Brzina sve veća. Marko, ti si još uvijek osupnut slobodom. Navikni se brzo na teren. Banalni, ali istiniti opisi ubrzavaju maštu i intelekt. Potiču aktivizam. Zar si trebao doći u Split raditi reportaže da to saznaš? Da, to je očito. Nives ti je otvorila oči. Uspjeh sapunica sad ti je jasniji. Težak život. Borba za preživljavanje od prvog do prvog u mjesecu. Što raditi navečer? Pa gledati televiziju. Može li to biti ozbiljna novinarska tema? Može. Ako prevladamo predrasude, stereotype i idiotizme. Može li biti tema istodobno prikazivanje veselih ljudi u kupaonici i onih koji su se navukli na drogu? Koji su postali ovisnici, invalidi? Može, naravno. Baš kao i pokolj dupina u Japanu. I ribari trebaju zaraditi, je li? Da, ali ne na taj način. Tko će već jednom zaustaviti japanske kriminalce na moru? I prodaju dupinova mesa koje je otrovano živom? Ljudi jedu poklane plodove mora, ali ne znaju koliko žive usput progutaju. Otrovani umorni radnici umjesto dokumentarnih filmova o pokolju dupina gledaju sapunice u beskrajnim nastavcima. Ta tko može zamjeriti scenaristima, glumcima i redateljima dodatno trovanje radnih ljudi sapunicama? Nitko. I oni žele dobro živjeti. I tako, slike razularene konzumerističke mašte privlačno sjaje na svim ekranima svijeta. Mir sapunicama! Gospodine, blagoslovi sve ponižene, uvrijeđene i obespravljene! Sutra je novi ropски dan.

Obojena svjetlost koja šiklja iz njenih naftnocrnih očiju još je sjajnija. Volim tu svjetlost. Potaknuti slikom zdrave Nives dolazimo na Pjacu. Službeni naziv trga je Narodni trg, kaže Nives. Govori mi sve što je potrebno. Znam da će se izliječiti i od metadonskog smeća. Pjaca, srce Splita, središte društvenog života šezdesetih i sedamdesetih, poslije je prebačeno na Rivu. Treća reportaža dobro napreduje, diktafon je uključen. Pjaca vrije od boja i ljudi. Nives mi pokazuje razne građevine. Prekoputa je palača s cvijećem na balkonu. Lijepa je. To je sve što se o njoj može reći. Ima pravo Nives. Ljepotu i sreću nije moguće opisati. Žao mi je svih onih koji su potrošili život pokušavajući ostvariti tu nemoguću misiju. Zato pametni pisci više ništa ne opisuju, a manje pametni samo ono što se ipak može opisati: zlo, ružnoću, izdaju, trgovinu drogom, prostituciju, karakterne drolje, idiote, beščutne slatkaste hipokrite, do srži pokvarene diplomate, oružane napade na imovinu i ljude, seoske malograđane sa skupocjenim satovima... Probudili su se i Nivesini vršnjaci.

U velikom su poslu, žure preko Pjace u potrazi za srećom. Svaki čas netko od njih pozdravi moju asistenticu. Stalak s plakatom. Informacije o kulturnim događanjima u gradu. Upravo se održavaju 13. Marulićevi dani. U podne na Sceni 55 je čitanje neke drame o terorističkim napadima na New York. Već dugo nisam bila u kazalištu, kaže Nives. Na taj događaj smo zakasnili. Radim u brzom ritmu, Nives pomaže. Uskoro smo gotovi. Žudimo crnu kavu. Osnovni podaci o reportaži *Politički osviještena splitska Pjaca*: intervjuirao 16 osoba, tonskog zapisa 17 minuta i 38 sekundi.

Dobro je svaki dan osjetiti strast, a ne samo na blagdane.

Malo sam podivljao zbog dobro obavljena posla. No čeka me još jedna reportaža, a moram za svaku reportažu napisati po dvije kartice teksta. To će mi biti tlaka, kaže Nives. Ne bojim se posla, a i ti ćeš mi pomagati. Ulazimo u dućan. U Corner Sport blizu Pjace. Kupujemo tenisice za Nives i mene. Nives se buni, ona protestira. Iako je u neimaštini. To je ponos. Inzistiram. Da prikrijem tugu zbog situacije u kojoj se našla, govorim neodoljive besmislice. Računam da su besmislice zarazne. Spreman sam i bezočno lagati. Nives se buni. Kaže da puno trošim. Već si mi kupio majicu. I naočale. Kako da joj objasnim? Oduševljen sam ispričanom banalnom slikom zdrave vesele Nives. To mi je trebalo. A tenisice su nam stare i potrošene, već se raspadaju. Pogledaj ih dobro, Nives! A dobio sam dnevnicu. Moj radio dobro plaća. A i tata mi je dao nešto novaca. Ne brini. Imam dovoljno za oboje. Shvati to kao honorar. Pomažeš profesionalcu, zar nije tako! Jedva jedvice sam nagovorio ponosnu djevojku. Stare tenisice bacit ćemo negdje u smeće. Na nogama su nove tenisice. Nives ne može prikriti da je zadovoljna. Pravimo se važni. Odlazimo u kafić Gaga. Pijemo kavu i divimo se našem novom imidžu: mornarska majica, šašave sunčane srcolike naočale, bjelina novih tenisica udara ravno u glavu. Hoće li ovaj svijet, koji sad gledamo kroz ružičasta stakla novih naočala, postati bolji? Neće.

Nives se ohrabrila i uhvatila me za ruku. Vraćamo se natrag preko Pjace. Sad smo blizu ribarnice. Pogled na restoran Noštro. Neke djevojke pozdravljaju Nives. Četvrta reportaža. Ispred ribarnice i u njoj. Ne mogu prepoznati većinu riba, ali srdele, skuše i škampe sam odmah prepoznao. Reportaža *Splitska ribarnica* je gotova. Intervjuirao 14 osoba, tonskog zapisa 15 minuta i 59 sekundi. Zaključak i pitanje. Ribarnica s morskom ribom i plodovima mora u blizini luke glavni je znak žive mediteranske Europe. Hoće li i tu instituciju zdravog življenja uništiti urbani seljaci i seljaci s brda? Hoće li ti pohlepni kapitalistički barbari prebaciti ribarnicu u neki golemi šoping-centar? Nives i ja se slažemo: povraća nam se već od pomisli na mogućnost pozitivnog odgovora.

Nakon dobro obavljena posla svaki čovjek osjeti dašak budizma.

Želimo se malo odmoriti, gladni smo. Izlazimo na Marmontovu ulicu. Uz zid kuće na stolčiću sjedi gitarist odjeven u bijele hlače sa žutim resama sa strane. Nosi bijeli šešir optočen trakom s tri boje hrvatske zastave (crvena, bijela, plava). Ima crnu majicu na kojoj su sa strane na rukavima također žute rese. Može li nas, modernu urbanu djecu, spasiti ulična glazba ako to već nije uspjelo diskdžokejima u Emilovo vrijeme? Ne može, kaže Nives. Ispred gitarista je stalak s notama i stojeći mikrofoni. Nives će me, ako to baš

žarko želim, odvesti na šišanje tu blizu, u Varoš, kod znanice. Ne želim. Od danas puštam dugu kosu. Znaš, kolegice, želim izgledati marginalno, a opet epohalno. Kao nekad, a i sad, moj stari. U jednoj pekarnici kupujemo pecivo. To nam je za proždrljive galebove, kaže Nives. Nisam već dugo hranio životinje, iako sam od zoološkog vrta udaljen petsto metara. Ali, kažem Nives, poslije nas vodi na ručak gdje se normalno jede, gdje je ambijent jednostavan, a hrana domaća, hrana u skladu s ovim podnebljem. To želim. A ti? Sigurno si gladna. Da, i Nives je gladna, ali samo malo. Psiha nam je uzdrmana odavno, zbog čega bi još i tijelo moralo patiti?

Sjeli smo na željezni stupić za vezivanje brodova u lučici na Matejuški. Nigdje galebova. Razlomili smo pecivo i bacili ga u more. Galebovi će sigurno doći i pojesti hranu. Ne možemo te bijele morske lopove čekati više ni minute. Gladni smo. Osjetio sam nešto čudno gledajući more: otputovao sam jutros iz Zagreba, a sad mi se čini kao da tamo već godinama nisam bio. Možda zato što me Tina već više od sat vremena ne maltretira porukama. A možda zato što mi se Split sviđa? A možda i zbog toga što mi je lijepo biti s Nives? Mirno more u maloj luci nudi jedan od mogućih odgovora: »Zbog svega što si nabrojao. Nešto možeš odmah učiniti: zaboravi Pitbulla, Kafku i boravak u klimatiziranim redakcijama u kojima se možeš prehladiti. Sve to loše utječe na psihi.« Hvala ti, more. Ne volim drame koje se meni događaju. Puno bolje podnosim tuđe. Nebo je i danas plavo.

Proljetno sunce nosimo na licima kao besplatni prirodni ukras. To je nakit od svjetla. Mnoge važne stvari u životu su besplatne. Obavio sam pola posla, još moram napisati tekstove uz reportaže i baš me briga za Higgsovu neotkrivenu česticu te subatomske procese. Kreveljim se, dok me Nives vodi na mjesto gdje ćemo ručati. Gleda me postrance i smije se. Kaže da se već dugo nije ovako bajno provodila. Znaš, ja sam klaun, pojašnjavam djevojci.

Sad smo ispred kulturne konobe Fife na Matejuški. Svi je zovu konoba ili Fife, iako na ploči iznad ulaza piše »Buffet Fife«. Pokraj ploče je krletka s papigom pričvršćena na kameni zid kuće. Papiga vrti glavom i čini se da nam nešto govori. Ne mogu razabrati što. Možda psuje kao kočijaš u avanturističkoj književnosti za mlade. Ulazimo u konobu. Uočavam sve detalje. Prošećemo malo. Ambijent je sasvim u redu. Razigrava se ironija u mojoj glavi, jer u konobi na četvrtastom papiru iznad blagajne plavim slovima piše da je »zabranjeno usluživanje i konzumiranje alkohola mlađima od osamnaest«. Prva i glavna riječ napisana je velikim slovima. ZABRANJENO. Besmisleno upozorenje. Svi maloljetnici poslije nastave odlaze u prvi dućan pokraj škole, kupe nekoliko boca jeftinog vina i odlaze na neki zidić, u park, bilo gdje, i piju izmjenjujući kratke rečenice svojstvene pubertetu...

Ručat ćemo vani. Ispred konobe su jednostavni smeđi drveni stolovi i klupe. Reci mi koji je najbolji, ali najbolji dalmatinski specijalitet koji se ovdje može pojesti! Nives se ne koleba ni trenutak. Naručujemo pašticadu s njokima i pola litre domaćeg crnog vina. Žena koja radi njoke zove se njokerica, kaže Nives. Lijepa imenica. Ne želim se ovdje mimetički razulariti i opisivati pašticadu iz Fife. Samo ću reći da ukusnije priređene aminokiseline nisam još dosad jeo. Pritom sam zamišljao bijesna blijeda iscrpljena lica, nalik na bijelu kredu, uskogrudnih pravovjernih vegetarijanaca. Tako je moj užitak u pašticadi bio još

veći. Zamolim Nives za recept. Ako želiš onaj po kojem pašticadu sprema moja mama, onda nema problema. Za ostale varijante recepta pogledaj na internetu. Želim recept tvoje poštovane majke, kolegice. Dobro, kaže spremno Nives, i napiše mi ga na papir. Pisanje recepta trajalo je sedam minuta. Nego, hoću li ikad u svojem životu moći odvojiti tri dana da bih, poštujući svaku točku epskog recepta tvoje majke, uspješno napravio pravu pašticadu s originalnim frikandom od goveđeg mesa? Nećeš, Marko. Nisi ti taj tip. Ne možeš si priuštiti toliko vremena koliko je potrebno za to veliko djelo, rekla je ozbiljno sve raspoložena Nives. Imaš li možda još koje pitanje?, upitala je. Imam. Hoću li ikad u svom životu sresti urednu djevojku? Teško, Marko. Ja sam dosad upoznala jednu. Bila je glupa i pobožna. Ako i sretnoš urednu curu, napustit ćeš je za nekoliko dana. Nisi ti taj tip. Uredna djevojka bi ti brzo dosadila. Sve je već gore zapisano, Marko. Ti si sigurno čitala knjigu *Fatalist Jacques*. Nisam, ali hoću kad ponovno upišem faks, rekla je Nives i otpila minijaturni gutljaj vina.

Mreškanje mora je lijepo. Igračke noći i dana jednako su napete. Nisam se nadao susretu s nekom djevojkom. Sad mi je drago što Anđelko Pitbull nije imao niti će imati vremena. Hvala ti, bivši kolega. Sad, kad sam malo bolje upoznao Nives, ne mogu zamisliti da mi društvo pravi tvoje poduzetničko lice i tetovaža mrtvačke glave.

S Rive zaokrećemo u podzemlje. Prolazimo kroz Dioklecijanove podrume i primičemo se Peristilu. Sjajna palača. Svaka čast caru i arhitektu. Neki je zovu carska vikendica, rekla je Nives. Priča mi i o urbanoj legendi iz prošlog stoljeća, koja kola ulicama splitskog Geta, o čuvenom *Crvenom Peristilu*, o umjetničkoj akciji bojanja cijelog Peristila, odnosno njegova platoa, crvenom bojom, o tome da je jedan stariji gospodin, Getanin, kad je to vidio, podivljao i trčao po Splitu vičući da su vandali napali grad...

Rast zajedništva moguć je samo u prolaznosti. Sjedimo ispred kavane Luxor i pijemo kavu. Na Peristilu je i bivša Nivesina ekipa, sada članovi udruge Novi život bez droge. Svaki dan su tu kad je lijepo vrijeme, kaže Nives. Kad smo maloprije prošli pokraj njih pozdravili su se srdačno s Nives. Bivši narkomani (Stipe, Matija, Petra, Ivona, Dominik, Marina, Nikolina i Mario) okupili su se ispred katedrale sv. Duje, zaštitnika grada kojega sad štuju, iako prije jedva da su išta znali o njemu. Sjede na kamenu između dva korintska stupa, sviraju gitaru i pjevaju vjerske pjesme. Ljudi zastaju, slušaju ih i gledaju. Između svake pjesme članovi udruge naprave stanku i dijele malu brošuru *Dead or alive (oni koju su preživjeli svoj život)* i usput poručuju okupljenima da oni koji znaju engleski nabave knjigu *Peace with God* Billyja Grahama. I ja sam dobio jedan primjerak. Čudan je podnaslov te brošure, mislim, jer dosad nitko nije preživio svoj život. Niti neće, sve dok se ne discipliniraju kaotične subatomske čestice. A one se neće disciplinirati. Pijuckam kavu i listam brošuru. U njoj je tiskana životna priča narkomana, bivšeg ovisnika iz disfunkcionalne obitelji (otac teški alkoholičar, bludnik i nasilnik, majka se povremeno prostituirala da bi prehranila troje djece, rano je umrla od tuge, stida i iscrpljenosti). On je zbog droge i kriminala (krađe, provale u kuće, stanove i ljekarne, dilanje droge itd.) zatvaran po cijeloj Europi, najčešće u Njemačkoj. Pola života proveo je u zatvorima i zatvorenim psihijatrijskim odjelima u ludnicama. Na kraju ga je spasila vjera u Boga i Isusa Krista i

on je uspio, skinuo se, taj čovjek se zauvijek izliječio. Njegova životna priča prošarana je kratkim pričicama o smrtima najpoznatijih narkomana. Nives ju je već pročitala. Iako sam već umoran (prejeo sam se, pojeo sam i Nivesin dio pašticide jer je njoj porcija bila prevelika), čitam kratke priče. Čini mi se da čujem poznate »magnetske pjesme« (Emil), ljubavni zov dobrog starog rock'n'rolla. Kratke natuknice značajne članovima udruge Novi život bez droge: Jim Morrison – prekomjerna doza heroina, dob 27 godina; Jimi Hendrix – prekomjerna doza tableta za spavanje i vina, dob 27 godina, Janis Joplin – prekomjerna doza heroina, dob 27 godina; Kurt Cobain – samoubojstvo sačmaricom, ovisnik o heroinu, dob 27 godina; Sid Vicious – prekomjerna doza heroina, dob 21 godina; Bob Marley – »bog pušača trave« umro je od raka kože, jer zbog svojih strogih religijskih uvjerenja, odnosno zbog rastafarijanske vjere, nije dopustio da mu pravodobno odrežu rakom zahvaćen nožni palac, pa se rak proširio i usmratio ga, dob 36 godina; Elvis Presley – prekomjerna doza raznih droga, dob 42 godine; John Lennon – ubio ga je Mark David Chapman, dob 40 godina. (Emil je rekao za sve njih, ali i za ljude s naše rock scene, da je glavni uzrok predoziranja taj što su kao svoj životni stil prihvatili romantičarsku rock 'n' roll ideju vodilju »Živi brzo, voli žestoko, umri mlad«.) Evo završnog odlomka potresne priče bivšeg teškog ovisnika, ispričane njegovim riječima, koji je uspio sa skidanjem, koji se spasio.

Sidija san u zadnjoj klupi i iako nisan ima blagog pojma o Bogu, totalno su me dirnule riči nekog sidog čovika koji je govoriya. Otiša san tamo tri puta. Jedne večeri san mora Treskavom Berndu osigurat robu u Stuttgartu. Čuja san glasn timeropovjednikov glas. Osta san stat. Hors koji san drža peka me ka' vatra. Suze su mi tekle niz lice. Iduću večer san opet otiša tamo i čuja za mene neshvatljive riči: Isus oprašta krivnju. Isus želi tvoji život učinit novim. U svon san životu tako često bija osuđivan, ali sada svemogući Bog govori o totalnom oslobođenju. To nisan moga ubrat. Započėja san razgovor s nekim mladim tipom, vjernikom, i on se molija sa menom. Svu svoju krivicu i piz svog života položija san u Božju ruku i mogu reć da taj doživljaj ne mogu usporedit s ničim što mi se prije u životu dogodilo. **Ni jedna droga mi nije nikad dala toliko radosti** ka ovo obraćanje Isusu Kristu. Ima sam 41 godinu i desetljećima san vodiya besmislen život u drogi i kriminalu. Ljudi su me povridili i ja san puno više ošetija, privariya i okra druge. Ali najviše sebe. 31. kolovoza 1991. preda san se u ruke svog nebeskog Oca.

Isus je bolja droga od heroina, reći će mnogi, iako je to vrlo upitno jer je u Njegovo ime u narkomanskom religijskom ludilu pobijeno dosad otprilike sto deset milijuna ljudi. Zbog heroina broj smrti je daleko manji... Budući da se ubijanje u ime Boga nastavlja, to nije konačna brojka. Ako tome pribrojimo i ubijanje u ime Alaha, onda se ta brojka rapidno penje. Čini mi se da gledam neki poučni dokumentarni film. Pokušavam ostati ozbiljan zbog Nives. To je teško, jer je bivša narkomanska ekipa u zanosu preobraćenja. Oči su im iskočile, crtice pjene bijele im se u kutovima usana, zrak na Peristilu vibrira. Članovi udruge Novi život bez droge izgledaju ushićeni. Oni su obasjani aurom trajne vjere. Stara droga sad je prošlost, ovisnost o novoj upravo je u punom zamahu. Ovo nije performans, ovo je istinski život istinskih vjernika. Hitno mi treba piće. Zovem konobara.

Hladnu lozu, molim. Hoćeš i ti, Nives? Ja bih radije pivo. Može. Nakon što otpjevaju neku od pjesmama, naprave stanku i propovijedaju prolaznicima. Govore im da nužno treba ići na misu. Ako ne svaki dan, onda barem svaku nedjelju, ali baš svaku nedjelju. Govore o nezamjenljivosti i svetosti obitelji, što je jako čudno jer svi potječu iz razorenih obitelji u kojima su krvave svađe i obiteljsko nasilje normalna pojava pa bi se već zbog toga trebali zauzimati za ukidanje tradicionalne obitelji, a ne za njezino očuvanje. O čemu je tu riječ? Možda o nedostatku elementarnih čestica inteligencije. Osim Boga, Isusa i sv. Duje, oni štiju i Mariju Petković. Puni naziv njezina imena je Marija Propetog Isusa Petković. Nju je dva mjeseca kasnije, dok sam ja širio vjeru u sebe i svoj identitet u Amsterdamu (gradu protestantizma, liberalizma, nesputana grijeha i kompliciranih problema), blaženom proglasio papa Ivan Pavao II. u Dubrovniku za svojeg trećeg apostolskog posjeta Hrvatskoj. (Taj posjet, kao i dva prethodna pastoralna posjeta Svetog Oca, bacio je Hrvatsku u vjerski delirij. Za svakog posjeta činilo se da bi papine katoličke poruke mogle ipak popraviti stanje u državi. Ne, to se nije dogodilo. Ovce su emotivne samo dok traje emotivni događaj. Kad on prođe, one se hladnokrvno vraćaju svojoj naizgled mirnoj i poslušnoj, a zapravo glupoj, surovoj i sebičnoj prirodi. Rast korupcije u Hrvatskoj se nesmetano nastavio, baš kao i rast korumpirane države Vatikan. Nakon svake mise ovce gube osjećaj za Deset zapovjedi Božjih, iako su im uvijek puna usta Boga. Bog blagoslovio Ameriku, Hrvatsku i Meksiko!) Bivši splitski narkomani sad su sigurno još ponosniji na blaženicu Mariju Petković, koju štiju otkad su se skinuli s heroina. Sad su, kao i Nives, na metadonskoj terapiji koju pojačavaju radosnim vjerskim fanatizmom. Kod njih, čini se, ne postoji neko srednje rješenje, jer u igri su *ili* heroin *ili* Isus. Na kraju su se odlučili za drogu koja ne stvara opasne fizičke nuspojave, već samo psihičke. To je napredak. Fizičke nuspojave su podnošljive. Malo povišen tlak i malo pjene u kutovima usana može svaki čovjek podnijeti. Njihova odluka je mudra. Ipak, dojmila me se opreka te dvije opasne droge. Možda su članovi udruge strastveni čitatelji Kierkegaardove *ili-ili* proze...

Nakon hladne loze dopuštam si klasičnu rimsku rečenicu: »Nives, lijepo je danas popodne biti na Dioklecijanovu Peristilu.« Njen osmijeh nagrada je za napor uložen u sastavljanje klasične rečenice. Luxor je pun gostiju. Ima i turista, iako još nije počela turistička sezona. Nakon trećeg dijeljenja brošura bivši narkomani opet pjevaju. Dominik svira gitaru i pjeva. (»On je samo godinu dana bio na igli. Uvijek je isključivo koristio svoj *gun*, špricu s iglom osamnaesticom. To je bilo pravilo kojeg se čvrsto držao. Dominik nikad nije koristio tuđu špricu«, rekla je Nives). Na redu je pjesma *Krist na žal* Ivana Pavla II. (Građansko ime netalemtiranog, ali strastvenog pjesnika je Karol Józef Wojtyła.) Nives i ja, i svi oni koji su se zatekli na Peristilu te u Luxoru slušamo pjevanje. Zanosno zbornu pjevanje cijele pjesme snimio sam diktafonom. Ovdje donosim samo refren pjesme. Upravo za vrijeme izvođenja refrena članovi udruge padali su u najjači mogući orgazmički zanos.

O Bože, zar si pozvao mene?
Tvoje usne moje rekoše ime.
Svoju lađu sada ostavljam žal,
odsad idem, kamo šalješ me Ti.

Sličnom iskustvu grupnog transa prisustvovao sam jednom u Zagrebu na Trgu bana Jelačića kad je grupa članova Međunarodnog pokreta za svjesnost Krišne zanosno pjevala Krišnina sveta imena: *Hare Krišna, Hare Krišna, Krišna Krišna, Hare Hare / Hare Rama, Hare Rama, Rama Rama, Hare Hare*.

Kad su otpjevali pjesmu pala mi je na pamet ideja o reportaži u koju bi uklopio i glazbeni dio, refren pjesme. Otišao sam s Nives do grupe. Srdačno predstavljanje, upoznavanje. U ozračju mira prožetog vjerskom predanošću, koju je grupa širila oko sebe, napravio sam neplaniranu, ali dobru reportažu. Uključio sam diktafon i postavio im pitanje o ujedinjenju Europe. Njihovi odgovori bili su gotovo na riječ isti. (Pomislio sam da će Pjer uživati u reportaži. Iako je stari radijski vuk, ovako nešto još sigurno nije čuo.) Bili su prožeti vjerom da će se Europa, uz Božju pomoć i vjeru u Isusa Krista, potpuno i istinski ujediniti te zauvijek živjeti u miru i blagostanju. Bili su to odgovori puni gorljivog kršćanskog milosrđa i snažne narkomanske predanosti koja je samo promijenila predmet žudnje i počela koristiti novu drogu. Zavrtjelo mi se od čuđenja. Zabrinuo sam se za sebe kad sam shvatio da se čudim snazi vjere, dok sam slušao stereotipne i već stoput prožvakane banalne odgovore. Čini se da vjera isijava narkotički zanos kakav pokazuju duševni bolesnici za vrijeme naglog napada bolesti. Što je u osnovi toga? Možda neurološki poremećaj? Možda žudnja za vjerom ili žudnja za društveno prihvatljivom drogom? Većina ljudi mora biti ovisna o nečemu. Osnovni podaci o reportaži *Udruga Novi život bez droge na proljetnom Peristilu*; intervjuirao osam osoba, tonski zapis 12 minuta i 6 sekundi.

Nives i ja vraćamo se svojem stolu, gledamo u smjeru katedrale sv. Duje gdje članovi udruge spremaju svoje alate. Ne komentiramo Nivesinu bivšu ekipu. Brzo pripaljujemo cigarete da se smirimo od suviška vjere.

Promatramo Sfingu od crnog granita, tajanstvenu čuvaricu Dioklecijanove palače i katedrale sv. Duje. Kažem Nives da sam jahao na Sfingi kad sam bio mali, kad sam s roditeljima odlazio na ljetovanje. Roditelji bi me posjeli na Sfingu i ja bih vrištao »Gledajte, gledajte, ja jašem!«, dok mi je sladoled kapao po majici. To mi je ispričao Emil nakon što je mama umrla. I ja sam puno puta jahala na Sfingi kad sam bila mala, ali i kad sam bila velika, rekla je Nives. Nismo imali volje povezati značenje sfinge i naših ranjivih života. Otišli smo na Voćni trg i bacili se na posao.

Treba mi pristup internetu. Sva sreća da ga Nives ima, jer bih inače morao otići u hotel, koji je blizu, ali... Iz Nivesina laptopa izvadio sam mrežni kabel i uključio ga u svoj. Moram napisati tekstove za pet reportaža. Počinjem od prve, one s Pazara. Pišem. Teško je utrpati sve u dvije kartice teksta, u 3600 znakova. To je dopuštena količina uz svaku reportažu. Pišem brzo i lako. Čitam naglas odlomke. Nives pomaže pri pisanju: informira me, ispravlja činjenične pogreške. Posljednja oaza kaotičnog svijeta je profesionalizam. Usput Nives kuha kavu, nosi Kaltenberg. Vrijeme odmiče. Žamor ljudi na Voćnom trgu polako zamire. Blaga proljetna noć. Miris mora olakšava posao. Radili smo do četiri ujutro. Poslao sam sve reportaže Pjeru i odahnuo. Nives ima spori internet pa je trajalo duže nego sam očekivao. Ludi dan. Nisam bio ovako umoran ni kad sam klesao kamen s velikih blokova da bi Emil mogao pristupiti klesanju skulpture. Pet reportaža. Norma je

jedna do dvije dnevno. Pjer će biti zaprepašten. Uostalom, rekao je da »od viška glava ne boli«. Moja politika je jednostavna: nametnuti se i biti najbolji u poslu.

Budim se uz Nives u položaju »žlice«. Nives je već budna. Prošapćem joj urbanu zagrebačku poskočicu u slengu: »Nemaš beda dok je sredi.« Nescafé. Cigareta. Doručak. Provjeravam mailove. Spamove i Tinine nametljive mailove preskačem. Zanima me samo mail glavnog urednika. Tu je. Pjer je zadovoljan reportažama. Najbolje su mu one s tržnice i Peristila. Neke će reportaže morati skratiti, ne puno. Napisao je u mailu: »Samo nastavi tako. Split je odlično mjesto za uhodavanje prije Amsterdama. Očekujem još Supetar, Trogir i Makarsku.« Brzina je sve veća. Osjećam je čak u rukama. Robovi brzine misle da nisu robovi.

Poslije Nivesine terapije odlazimo u Supetar. Trajekt isplovljava. Pogled na usidreni veliki kruzer izvan luke. Jedan galeb smjestio se na vrhu željezne prečke uz koju se vijori hrvatska zastava. Nives se naslonila na ogradu i puši. Reportažu počinjem odmah, prolazim pokraj jarko žutih sjedala i intervjuiram putnike. Tresem se, iako se to ne vidi. Utapam se u poslu. Želim potisnuti sjećanja na jedno od najljepših ljetovanja s Tinom. Uskoro smo u Supetru, mjestu naših zauvijek prošlih ljubavnih treperenja. Ljubav ne može potpuno umrijeti pa makar se pretvorila u dronjke. Ali prolaznost je moćna, kaže Emil. Na kraju se samo igramo privlačnim ostacima: nekadašnjim bljeskovima ljubavi. Zatim umiremo.

Reportažu nastavljam duž supetarske rive. Palme. Ispod ove smo se ljubili. Kako zaustaviti vrtnju slika koje su se dogodile prije samo par godina? Prolaznost ih još nije načela. Gruda boli u želucu. Zastanemo. Pogled na supetarsku župnu crkvu Navještenja Marijina. U njoj je krštena Nives. Opet slike ljetovanja s Njom. Rekao sam Nives da smo Tina i ja jednu noć sjedili na skalinama ispred crkve, meditirali i pili crno vino do jutra. Ali pustimo to. Reci mi nešto o svojem gradu i, ako želiš, odgovori na moje reportersko pitanje koje postavljam svima, kažem Nives i približim diktafon. Nives je spremna i ozbiljna, zna da mi je teško zbog Tine, i ona je jednom bila zaljubljena... Sljedeće godine je 400. obljetnica župe i 1500. obljetnica spomena imena grada Supetra koji datira još iz doba starog Rima, što dokazuje rimski mozaik iz VI. st. otkriven 1975. pokraj župne crkve. Pronađeni mozaik je pod ranokršćanske bazilike sv. Petra »in portu sancti Petri«. Moj grad je cool, kaže Nives. A Europa se ne može istinski ujediniti zbog kapitala koji će je na kraju potpuno smrviti zajedno s malim starim arhitekturama kao što je primjerice ova supetarska. Ne čudim se njezinom odgovoru, ja sam radioreporter spreman na sve. Pauza. Isključim diktafon.

Šećemo uz restorane na rivi. Nives mi priča o tome da je nakon skidanja s heroina u prvi mah pomislila da ne bi bilo loše otići u samostan i pridružiti se supetarskim Sestrama milosrdnicama. Da, ali ona mora biti u Splitu jer u Supetru nema metadona, a svaki dan odlaziti u Split i vraćati se natrag je skupo. A što sa stanom u Splitu, koji je kupio njezin otac da bi ona mogla lakše studirati? Prodati ga? Nema smisla. Da joj je samo znati otkud joj ta ideja o samostanu! Osim toga u Splitu je korisnija, može pomoći nesretnicima. Otkad je na metadonskoj terapiji učinila je jednu dobru stvar. Sudjelovala je u akciji *Stop drogama i nasilju nad djecom u obiteljima* koju je organizirala nevladina neprofitna udruga Liga za

borbu protiv narkomanije. Svako četvrto dijete od jedanaest do šesnaest godina roditelji tuku bez milosti. Krvava djeca s modricama na licu dolaze u školu. Mogu li to zamisliti? Teško. Mene tata nikad nije tukao. Pa ni onda kad bih bio stvarno nemoguć. Nives se gadi taj krvavi obiteljski kriminal. Ali aktivizam još nije za nju, previše je umara... Možda kasnije kad ozdravi i upiše fakultet... Ako te zanima, najstarija osoba u Supetru je šjora Keka. Žena će uskoro napuniti devedeset devet godina. Opet Nivesin kvantni skok. Nakon početne nelagode počeli su mi se sviđati ti skokovi. A i korisni su. Da nije bilo ovog zadnjeg, sigurno ne bih saznao tko je najstarija osoba u Supetru...

Kretanje gradom. Pokušavam potisnuti sjećanja na zaigranu Tinu i naša kretanja gradom. U redakciji Radio Brača, prvoj otočkoj radiostanici u Hrvatskoj, k tome privatnoj i nezavisnoj, nema gužve, iako emitiranje neprekidno traje. Nives me upoznaje s direktorom radija, ujedno i urednikom programa. Usput ga pita kad će dobiti honorar za dva zadnja splitska priloga... I njemu sam postavio svoje europsko pitanje. Ali, kolega Globan... Ipak je na kraju pristao odgovoriti...

Nivesina roditeljska kuća. S terase se dobro vidi more i supetarska luka. Upoznajem majku, gospođu Pericu Barbarić. Zaposlena je kao čistačica u hotelu Kaktus, ali je sad na bolovanju. Kaže da oprostim, da je mrvicu već popila. Uopće se ne primijeti, gospođo. Gospođa Perica se obradovala posjetu. Iznijela je na stol ono najbolje što ima u kući: travaricu, domaću rakiju s mirisnim travama. Rekao bi Željko: »to je opako pitka rakija«. Hoće nam nešto pripremiti za jelo. Hvala, nismo gladni. Ali zato ćemo gucnuti travaricu. Uz travaricu idu pršut i kruh. Pojest ćemo ovo malo pršuta što ima u kući. I piti travaricu, kaže Perica. Susretljiva. Pričljiva. Logično. I vrlo otvorena. Ja sam Nivesin prijatelj, ona to vidi, može mi sve reći. Pa naravno, gospođo. Simpatična žena shrvana Nivesinom ovisnošću i tugom za mužem. Načeta alkoholom. Usamljena. Jasni tragovi ljepote. Ona je u srednjim godinama. Ima četrdeset i dvije. To su najbolje godine, zar nisu? Nasmiješila se ponosno kad sam to spremno i odlučno potvrdio. Uostalom, sviđa mi se žena. Nije debela, nije zapustila vanjštinu, baš je privlačna. Jedino joj je alkohol počeo uništavati lice. Nives puši, s ljubavlju promatra majku. Perica priča. Ona je pila i prije, zbog Nives i te proklete droge, a ozbiljnije je počela tek nakon smrti muža, Nivesina oca Nikše koji se ubio prije pet mjeseci jer je izgubio posao u splitskom brodogradilištu, u škveru. Jadni čovjek bolovao je od PTSP-a, vjerojatno zbog toga što je proveo dvije i pol godine u Domovinskom ratu...

Perica nam donosi dva kanistra od dvadeset litara maslinova ulja. To ulje Nives i ja prodat ćemo sutra ujutro na Pazaru, na štandu Nivesine znanice, debele Cecilije, koja prodaje ulje, prošek, domaći med iz vlastitog pčelinjaka, šljivovicu, lozovaču i travaricu.

– Slažeš se, Marko, da zajedno prodamo ovo ulje na Pazaru? – upitala me Nives.

– Slažem se – rekao sam i izljubio joj prste lijeve ruke. Pericu je ganula moja gesta. Oči su joj zasjale. Već dugo Nives nije dovela nekog momka u ovu kuću. Majka kao i sve majke. Uvijek se nada. Nada se da će ovaj put nešto biti. Ne kažem joj to, ali neće se zbiti, jer u subotu putujem u Amsterdam. Tko zna kad ću se opet pojaviti u Splitu. Možda za pet godina. Vratimo se mi radije ulju. Nives će zaraditi četristo eura jer litra ulja, preračunato u eure, stoji deset eura. Dvjesto eura Nives će odmah poslati ili odnijeti majci, a dvjesto zadržati za sebe. Nives kad posjeti mamu uzme obično samo dvadeset litara, jer »kao

narkomanka kojoj su mišići oslabljeni« ne može nositi teret teži od dvadeset kilograma, ali sad sam ja tu pa je uzela četrdeset. Prije nego se ubio, otac Nikša je u slobodno vrijeme prodavao ulje i brinuo se s braćom o masliniku. Kaže Nives da je jednom išla s pokojnim tatom u Split na Tjedan maslinova ulja. Za tjedan dana prodali su sto pedeset litara ulja.

U dahu od rakije i pršuta obrisi trenutačne sreće. Nives i ja prilazimo terasi konobe Lukin. Slika je previše lijepa, previše bolna. Ne postoji lokal u ovom gradu u kojem nisam bio s Tinom. Pored masivnog drvenog stola stavimo dva bijela kanistra, u kojima je zlatnožuto ulje, i naručimo crno vino. Život je sastavljen od samo nekoliko osnovnih boja. I to je dovoljno da vidljiv svijet stalno izaziva strast za življenjem. Nives pije vrlo malo, ne smije više zbog terapije. Ja nemam taj problem. Pijem promatrajući more i supetarsku luku. To me uznemiruje pa prebrzo pijem. Opet! Oštro sjećanje na ljetovanje s Tinom. Prokleta fotografska memorija. Pričam Nives o Tini. Pogled mi se zalijepio za »našu« ljubičastu bugenviliju koja se dobro vidi s terase konobe. Na rubu sloma živaca. To je očito. Tresem se i pijem. Nives me drži za ruku, gleda me blago svojim naftocrnim očima. Slike s tog ljetovanja postaju suviše stvarne. Mogu ih vidjeti, imaju čak i ton. Tinin smijeh odjekuje cijelim Supetrom. Hoću li poludjeti? Od sloma me spašava dolazak mladog svećenika, čini se mojeg vršnjaka. Sjeda za susjedni stol. Lista hrpu tekstova i naručuje Coca-Colu. Stupam s njim u razgovor. Postavljam mu pitanje o toj hrpi papira. To je materijal za novi broj časopisa Bračka crkva. On mora do sutra napraviti lekturu. Nije ni čudo što je napet. Mogu li malo pogledati tekstove? Zna, ja sam radioreporter, tu sam prije par godina ljetovao sa ženom. Pa ja sam poludio! Postat ću divlji mentalni bolesnik. Zar sam pijan od dvije čaše vina? Zašto mu to govorim? Kakve to ima veze s njim? Možete, rekao je ljubavno i predao mi hrpu papira obrisavši znoj s čela. »Zna, kasnimo s brojem gotovo godinu dana. Vijesti su već prastare«, rekao je mladić kao da se ispričava. Tko zna, možda smo Nives i ja u društvu budućeg nadbiskupa, a možda i pape. Prelistavam stranice, ništa zanimljivo, uobičajeni tekstovi za takvu vrst časopisa, uglavnom izvještaji o djelatnostima bračkih župnih crkava. Ipak, uočim zanimljiv članak don Vrsalovića s Visa. U članku je i odlomak o Isusu koji ljubi narkomane. Što ćeš, u Hrvatskoj svaki čas naletiš na Isusa. Hoćeš da ti pročitam taj odlomak, pitam Nives. Hoće.

Popio sam već puno gorkih pilula. Prvu gorku pilulu popio sam kad sam nedavno ugledao razbiveni trometarski stari kameni križ, koji već blizu 200 godina stoji kod prilaza crkvi »Gospe Gusarice«. Huligani razbiše vodoravnu gredu križa u tri »kusa«, ali ruke Isusove i dalje grle sve drogeraše, sidaše, pijandure, a usne šapuću: »Oče, oprosti im, jer ne znaju što čine.« Opet su dobri ljudi popravili Isusove ruke i one grle sve živo i neživo.

Kakvo je zapravo stanje u kasno poslijepodne? Stanje je supijano. U tom stanju radim poletno ostatak supetarske reportaže na trajektu za Split. Napunjen sam jakim bračkim vinom iz konobe Lukin pa veselo improviziram. Moja pitanja o ujedinjenju Europe sve su luđa. Čak sam intervjuirao i jednog psa, bijelu pudlicu. Na moje pitanje odgovorila je sramežljivim pokušajem lajanja. Podaci o reportaži *U Supetru na otoku Braču*: intervjuirao

dvadeset osoba, tonskog zapisa 18 minuta i 29 sekundi. Kao reakciju na moja suluda pitanja dobio sam i nekoliko suludih odgovora s već, čini se neizostavnim, hrvatskim guskama u magli. No to daje začim reportaži. Malo političkog protivljenja i ljekovitog euroskepticizma doista ne može škoditi Hrvatskoj, zemlji u kojoj se uglavnom potvrdno klima glavom, a malo razmišlja. Zadovoljan sam reportažom. Možda je sve to od vina...

Količina ideja raste s količinom popijena vina. I Nives je malo omamljena. I nju je malo uhvatilo vino, ali ne osjeća posljedice. Kaže da je ništa ne boli, znači da je meta-don prijateljski nastrojen. Ideje se roje. Čim smo stigli u luku, brzo, brzo odnesemo ulje na Voćni trg. Nives u ruksak stavlja praznu bocu od piva, pluteni čep i tenisku lopticu. Odlazeći na Bačvice ispaljujemo kvantne rečenične rafale i uživamo intenzivno u psihotičnom realizmu današnjice. Iako je već sumrak igramo picigin, ali ne onaj pravi picigin s atraktivnim bacanjem i tim stvarima. Skinuli smo samo tenisice i čarape, zavrnuili traperice i u plitkom smo moru, samo do gležnja. Bacamo jedno drugome tenisku lopticu, odbijamo je dlanom. Cilj igre je da loptica ne padne na površinu mora. Hvala ti što si me naučila picigin, kažem Nives. Ona mašta o noćnom kupanju, već dvije godine nije se kupala jer je narkomanski stil života isključio sve aktivnosti osim drogiranja. Baš je šteta što je more večeras previše hladno. Pokazuje mi jedan par koji se razvalio na pijesku. »To su narkići. Zlaja i njegova cura s Baća«, reče Nives dok odlazimo u noć. Što znači riječ »Baća«? »Bačvice«, kaže Nives...

Nives mi želi pokazati što više od Splita. Sad smo na Žnjanu. Ne mogu odoljeti jeziku. Jezični izazov može se po snazi zavođenja mjeriti s nimfomanskim sirenama. Proklet sam. Zapravo, jezik je proklet. Kažem joj: »Ovdje smo došli na »žnjaranje«. Tako sam se u supijanom stanju prostački izrazio. Izraz sam čuo od mojeg iskusnog oca. Iako je narodski prost, taj izraz zrači nevinošću i slobodom. Upućuje na tragičnu krv. Na drhtanje izazvano obostranim milovanjem i trljanjem kože. Iako je Dalmatinka, Nives je nužno odmah shvatila taj izraz. Bilo nam je lijepo. Proklet sam.

Volim mjesečinu, rekla je Nives dok smo prilazili moru. Izvadila je bocu iz ruksaka, ja sam izvadio papir i flomaster. Pišemo poruku. »Nives Barbarić i Marko Globan s velikim zadovoljstvom ovim putem obavještavaju Svijet da su danas bili potpuno sretni najmanje sedam minuta. Split, jedna od nultih godina 21. stoljeća.« Potpisali smo se ispod teksta, poruku stavili u bocu, bocu dobro začepili i zajedno je bacili u more. Gledali smo kako se boca ljuljuška na površini mora i držali se za ruke. Mjesečina je prizoru pridala sud-bonosnu notu. Odsad sudbina ovog projekta ovisi o morskim strujama, rekao sam tiho i zagrio Nives. Kad smo odlazili sa Žnjana vidjeli smo dvije brze vjeverice kako se igraju na električnom stupu. »Znaš, Marko, prije nego što sam postala narkićka i ja sam bila tako zaigrana, brza i okretna«, rekla je Nives.

Mjesečina na kamenu. Razlijeva se kao proliveno mlijeko. Guste kapljice svjetla u slapovima padaju po gradu. Opijenost vinom se polako gubi. Uskoro će sa zvonika katedrale odzvoniti ponoć. Opet se malo igramo ljubavi. To činimo ispred najuže, a vjerojatno i najkraće ulice u Splitu u kojoj se ne mogu mimoći dvije osobe. Tako ljudi kažu, ali je mršavoj Nives i meni to ipak uspjelo. Splićani tu uličicu, kaletu od oko pet metara, zovu Pusti me proć. »Marko, to mi je najdraža kaleta u Splitu«, reče Nives. »Ti si mala mrvica

u najmanjoj ulici u Splitu i imaš najdivniju kaleticu na svitu. Hoćeš li Marka pustiti noćas proć kroz tu kaleticu?«, pitam Nives dok se penjemo na zidić u kaleti. Nives odgovori: »Prođi, samo prođi, sinko. Slobodno ti bilo.« Sjedimo, ljubimo se i mašemo nogama. I razgovaramo o ozbiljnim temama jer smo opet trijezni, jer nas je crno supetarsko vino napokon pustilo. Pritom pušimo Nivesin bijeli ukrajinski Marlboro. Kaletom prođu Franko i Ivana, jedno iza drugog držeći se za ruke, usput izbjegavajući dodir s našim nogama kojima mašemo. Nives ih poznaje još iz osnovne škole. Pozdravljaju nas. Franko se pravi pametan i kaže: »Oho, Nives ima momka. Ka' ćete prid oltar?« Nives odgovori: »Aj, ne drobi, Franko. Prije ćete ti i Ivana prid oltar nego mi. Marko i ja smo samo suradnici, a ako te baš zanima od večeras i seksualni frendovi. Zadovoljan?!« Svi se smijemo.

Nives i ja na zidiću još malo pričamo o promašenosti bračne zajednice, u što sam se ja već uvjerio na vlastitoj i Tininoj koži, a onda trčimo do Nivesina stana. (Jedva sam je nagovorio na lagano trčanje jer Nives stalno osjeća umor. Rekao sam joj da ako je nekad mogla trčati na Marjan i natrag, da sad može protrčati i ovih nekoliko ulica do Voćnog trga.) Na zidu jedne kuće primjećujem u trku dva socijalna grafita *Jebeš posao – skupljaj boce!* i *Radnička klasa ne glasa*, a na drugoj dva navijačka koja su u vezi s »vječnim nogometnim derbijem« Hajduka i Dinama: *Ubi, ubi pедера!* i *Purgerske pičke čuvajte glave, ovog tjedna bit će strave*. Zagrepčani nisu ostali dužni Splićanima. Iako nisam navijač, odmah sam se sjetio da sam u Zagrebu vidio grafit Dinamovih navijača: *Našoj sreći nema kraja, tovari nam ližu jaja*. Nives i ja nismo komentirali grafite.

Otvoren prozor, raskriljene stare grilje koje su izgubile boju. Topla je noć. Ni tračak sukoba nigdje. Sve je na svom mjestu, nema tragedije. Ako išta cijenim, to je to. Marko Marulić je i dalje na trgu. I dalje drži svoju brončanu knjigu. Gladni kao čopor najgladnijih životinja. Jeli jaja pečena na maslinovu ulju, pancetu, kruh i kisele krastavce. Nives je skuhalo jaku kavu. Do pola tri završio sam tekstualni dio supetarske reportaže i poslao je Pjeru. Dragocjena pomoć Supetranke. Sviđa mi se fraza »poznavati nešto ili nekoga kao svoj džep«.

Jedva čekati subotu. Stalno misliti o Amsterdamu. Brojiti dane do odlaska u taj grad. Pretvoriti se u beskrajni infinitiv »čekati«. Treba izdržati. Ne kažem to Nives da nešto krivo ne pomisli. Zaljubio sam se u Split, a jedva čekam da otputujem u Amsterdam. Ne znam to objasniti. Danas je četvrtak. Prekosutra je dakle subota. Do subote ja sam infinitiv. Sjetim se Kristijana koji je u drugom razredu obolio od neke rijetke bolesti. Nije više mogao pratiti nastavu, iako je imao produhovljeno lice. Zaboravio je osnove gramatike. Postao je šutljiv. Najednom više nije znao što je to infinitiv. Svima nam je bilo žao. Mateji najviše, jer se zaljubila u njegovo lijepo lice. Nije bilo rješenja. Roditelji su bili zdvojni. Nastavnici su suosjećali. Kristijan je napustio gimnaziju i postao Jehovin svjedok. Vidio sam ga jednom u Pothodniku, u Importanne centru. Stajao je stoički pokraj eskalatora i prodavao časopis Kula stražara. Eto, što ti je sudbina! Ples elementarnih čestica.

Psihotičan realizam ponekad je pun smijeha. Debela simpatična Cecilija se glasno smije. Odjekuje cijeli Pazar. Rakija s mirisnim travama dobro ide, ali ulje baš i ne. U

pola sata Nives i ja prodali smo samo tri litre. Stvarno nam ne ide. A danas imamo puno posla. Nives mora na terapiju, a poslije idemo autobusom u Trogir. Moram tamo napraviti reportažu. Nives predlaže Ceciliji da ona proda ulje. Dobit će deset posto provizije. Nives će sutra doći po novac. Dogovoreno. Cecilijin zarazni smijeh trebalo bi snimiti na nosače zvuka i besplatno ih dijeliti ljudima oboljelima od depresije...

Trogir. Taj grad je mediteranski dragulj. Upravo tako ću i napisati u svom popratnom tekstu. I to obrazložiti na malom prostoru od dvije kartice. Ako u tome uspijem proglasit će me za novinara godine. Naši će slušatelji uživati. ... Usred dragulja napravio sam reportažu *Ispred Radovanova portala*; intervjuirao trinaest osoba, tonskog zapisa 15 minuta i 72 sekunde. Tugu zbog banalnih odgovora ublažuje humor intervjuiranih. Tu nema pomoći. Ljudi uglavnom žive banalnim životima. Često su nesretni. Humor im pomaže da nekako doguraju do kraja kada im se osmijeh zauvijek zaledi...

Dugo sam fotografirao Nives. Stidjela se zbog mršavog narkomanskog izgleda, ali je ipak hrabro gledala u objektiv. Čak je izvela nekoliko smiješnih poza. Uz crnu kratku kosu dobro joj stoje ružičaste srcolike naočale. A Radovanovu portalu dobro stoji Nives. I obratno. Djevojke... Da, sad je riječ o privlačnim bićima, često s okusom soli na usnama. Iako mi kao radioreporteru fotoaparati nije potreban, ponio sam ga zbog fotografiranja djevojaka. Najradije bih fotografirao samo one uredne. Svatko je na svoj način bolestan. I svatko misli da je njegov način najzdraviji. Znao sam da ću u svom novom poslu susretati mnogo njih. Dok sam u Zagrebu čekao polazak na teren, maštao sam o svojem zaokretu. Velik dio moje mašte obuhvatio je svojim eteričnim pandžama uredne djevojke. Žao mi je što Nives kod kuće nije uredna. Ona tvrdi da uredni prostori izazivaju neopisivu dosadu. Draga mi je Nives pa sam njenu tvrdnju zanemario, a raspravu o toj temi preskočio. Vratimo se urednim djevojkama. Mislim da bih takvu djevojku mogao fotografirati i nekoliko dana bez prestanka. Takva rijetkost to i zaslužuje. Jesam li bolestan? Dobro, drugi razlog je Emilova molba. Zamolio me da u amsterdamskim muzejima fotografiram neka djela nizozemskih umjetnika.

Opet potres u mobitelu. Poruka. Negativan sadržaj. Opet sjećanje na Tinu. S bizarnim punk-imidžom Nives izgleda točno tako kako je nekad izgledala i Tina u gimnaziji. Tina mi je pokazivala fotografije iz tog perioda kad sam prvi put bio kod nje na Marulićevu trgu. Nives ima privlačno lice, ali oči svjedoče o paklu kroz koji je prošla. Hoće mi danas ispričati kratku priču o ocu. To mi je rekla popodne nakon što sam poslao Pjeru trogirsku reportažu. Ali, kaže, to ti ne mogu pričati na suho. U kući više nema piva. A nema ni hrane. Fali nam i cigareta. Moramo u dućan. Daj da provjerimo, kažem. Hodamo po stanu, provjeravamo frižider, kredenc, ruksake... Uredno zapisujem sve što treba kupiti. Draga, uvijek se možeš pouzdati u čovjeka koji je analni karakter, kažem Nives... Voćni trg je tako lijep da bih najradije ostao ovdje stanovati s Nives. Možda bi ona s vremenom postala urednija. Sve je tu tako prisno, sve je tu pri ruci. Tržnica, dućani, more, ribe, brodovi, plaže... A i knjižara je na trgu. Ostati s Nives? Budimo realni, to je ostvarivo. Mogli bismo svašta zajedno raditi, primjerice spremati pašticađu. Ili jednostavno otići kod

mame Perice u Supetar i kušati njezinu. Ali ja moram dalje. U Amsterdam, u Murter i u svaki grad Europe koji Pjeru u međuvremenu padne na pamet. U slobodno vrijeme tražit ću urednu djevojku. To neka mi bude hobi. I moje prokletstvo. Amen.

Popodnevni splitski đir Nives Barbarić izgleda ovako: Puls, Ghetto i Tri volta. Prvo smo u Pulsu popili kavu naslonjeni na ružičasti šank koji, kaže Nives, Tonči Narkos, jedan od stalnih gostiju, naziva *gay-friendly*. U našim očima brzi odsjaji razularenosti. Možda je stara mudrost da se samo jednom živi istinita. Ne isključujemo ni suprotnu opciju koju će, možda, osigurati kvantna fizika... Nakon kave naručujemo koktele izazovnih naziva: ja *Sex on the Beach*, Nives *Orgasm*, koji je, kaže Nives, u stvari varijanta koktela *Screaming Orgasm*. Nives i ja se slažemo da je svaki orgazam dobar bez obzira na pridjev kojim ćemo ga dodatno označiti. Postoji teorija da je gomilanje pridjeva pogubno po stil izražavanja. Nives i ja smatramo da je to pogubna generalizacija. Neka cvate individualni pristup. Nekoj imenici potrebno je i deset pridjeva da bi bila iole shvatljiva. Recimo imenici *kapitalizam*. Kokteli vrištećih boja izgledaju seksi. Na vrhu koktela *Sex on the Beach* je mali suncobran. Nivesin suncobran je manji. Koktele pijemo vani, ispred Pulsa, na jednoj od onih dugačkih kamenih terasastih stepenica tipičnih za staru mediteransku arhitekturu. Sjedimo za masivnim smeđim stolićem koji podsjeća na one starinske kuhinjske stolce, »štokrle« kako ih zove moja baka Mara.

U Pulsu spravljaju odlične koktele koji dobro griju. Imala je Nives pravo. Po starim kamenim stubama krećemo blagom uzbrdicom prema klubu-galeriji Ghetto i gledamo svijet. U izlogu male knjižare selotejpom je pričvršćen bijeli papir A4 formata na kojemu crnim slovima piše: »Artist model wanted for painting«. Ja bih se prijavila, ali sam još uvijek premršava, kaže tiho Nives. Ulazimo u Ghetto. Impresivan prostor. Zavirujem. Unutrašnji dio lokala izgleda kao dio podzemnih kršćanskih katakombi. Nismo ušli u taj prostor, već smo sjeli u vrt za jedan okrugli željezni stol crvene boje. Naručimo pivo. Brza posluga. Ponašamo se u skladu s rečenicom koja je napisana naopačke, dakle preokrenutim crnim slovima, na crvenom štandu lijevo od ulaza: »Ghetto college of deviant behaviour«. Naše shvaćanje devijantnog je stidljivo, skromno. Psujemo naglas plazeći jezik debeloj konobarici, također pankerici, i ljubeći se utiskujemo jedno drugome gutljaje piva u organizam. Ja u njezina usta, Nives u moja. Nivesin info o klubu. Vlasnica kluba je borbena lezbijka i kulturna aktivistica. Čemu pridjev »kulturna«? A, jebiga, Marko, danas se za svaku pizdariju koja traje više od pet godina upotrebljava taj pridjev. OK, Nives, nemoj se žestiti, pa nisi ti kriva. Nastavi, molim te. Ghetto nije baš na dobrom glasu jer se u njemu osim kulturnih događanja (izložbe, koncerti, književne večeri) povremeno zbivaju i upadi mafijaških nasilnika koji od gostiju otimaju novac. Katkad intervenira i policija. Tako je nedavno jednoj njenoj znanici neki nabildani tip prišao stolu, prekopao njezin novčanik i oteo joj sto kuna. Koji kretan! Gdje je sad? Zašto sad ne dođe? Neka nama proba otići lov. Baš sam nabrijan...

Kad nam je dosadilo devijantno ponašanje, a i bili smo gladni, otišli smo u obližnji restoran Tri volta. Iako ima pomalo birtijski ugođaj, sve je čisto i uredno, na stolovima su bijeli stolnjaci. Nivesin info o lokalu dok gledamo tablu s jelovnikom za danas. Lokal je

podsjeca na one postsocijalističke barove koji nisu odlučili jesu li birtije, konobe ili kafići. Tu uglavnom dolaze redoviti gosti koji uz marendu i vino kartaju. Nekad su dolazile i kurve koje su se inače skupljale ispred hotela Slavija, tamo gdje sad ti »stanuješ«, dakle kod Pulsa, pa ih je vlasnik potjerao. Promijenio je i ime lokala u Zalagajnica Dioklecijan, ali ljudi lokal i dalje zovu Tri volta. Kurve sad rade u parkiću kod Željezničkog kolodvora, ali glavno okupljalište je Đardin, gradski park poviše Zlatnih vrata na izlasku iz Dioklecijanove palače. Bili smo tamo, sjećaš se. Tamo gdje je spomenik Grguru Ninskom. Kurve se kreću uz rub Đardina i vrebaju mušterije... Već sam ti rekla da je i moja narkomanska ekipa s Peristila također dolazila u Tri volta zbog povoljnih cijena piva i vina. Ali i zbog hrane, budući da i narkomani moraju ponekad jesti. Ja sam jela možda triput tjedno. I to onako, kao dijete, sve bih zbrčkala po tanjuru, pola je uvijek ostalo... U Tri volta svračao je i lokalni gitarist, kojem su jednom čak razbili gitaru jer je pravio ispade.

Sjeli smo za stol ispred jednog volta tako da možemo gledati Rivu, more i brodove. Naručili smo šnicle u toću, pomfrit, miješanu salatu i pola litre crnog vina. Poslužuje nas konobarica Mare, glasna nametljiva žena plave kose i kreštava glasa. Pomalo je nervozna, možda zbog Nivesina pankerskog izgleda. A možda je ljuti to što uz pankericu sjedi sasvim pristojno odjeven, čist, uredan i vrlo ljubazan mladić. Pitam Nives što je toć? Šug, kaže i umoči kruh u toć. A što je to šug? Umak, kaže Nives i pojede komadić kruha namočenog u umaku. Mi to zovemo saft, kažem. Umačemo kruh u toć. Jedemo polako, nazdravljamo vinom. Čemu nazdravljamo? Našem druženju. Svijetu u kojem smo i mi. Moru, prije svega. Uživam u pogledu na Rivu i brodove kroz željezne rešetke volta. Ipak, nervozan sam. Čekam subotu. Ne pokazujem to Nives. Znam da sluti. Natuknuo sam već nešto o suboti i Amsterdamu...

Nives, ja strašno volim normalno odvijanje radnje života, znaš. Nikad se neću zaposliti kao hladnokrvni napeti ubojica i postati čuven zbog profesionalnog obavljanja tog posla... Vratili smo se istim putem do Voćnog trga, prošli pokraj starog čovjeka u mornarskoj majici i trapericama, koji svira malu starinsku harmoniku dugmetaru sjedeći na malom stolcu. Oko njega su se sjatili golubovi, čak mu jedan stoji na šeširu, drugi na ramenu. (Kad smo u utorak išli na ručak vidjeli smo blizu Prokurativa harmonikaša odjevenog u kričave boje s maskom klauna na glavi. Ispred njega bile su rasute igračke i, naravno, neka stvar u koju se ubacuje sitniš. Ta stvar izgleda kao košarkaški koš. Pokraj koša bila su jedna čudna raznobojna kolica prepuna nekih krpa. Također je sjedio i svirao harmoniku, ali klasičnu, ne dugmetaru. Pomislio sam tad da u ovom gradu nema mjesta za jednog od nas, jer radio-reporteri, uočavam to nakon svake reportaže, istinski su klaunovi; neprekidno moraju imati nasmiijano i ljubazno lice, čak i onda ako intervjuiraju budalu ili totalnog idiota. No zavolio sam taj posao već kad sam radio pokusnu reportažu u Zagrebu.) Produžili smo do Rive. Dok je Nives pušila i pila kavu, napravio sam reportaži ispred Bobisa. Podaci o reportaži *Na splitskoj Rivi*; intervjuirao četrnaest osoba, tonskog zapisa 15 minuta i 38 sekundi,

To se zove provijant u onim pustolovnim romanima o gusarima, sjećaš se? Sjećam, rekla je Nives. Kao djevojčica sam puno čitala. U dućanu na Pazaru kupili smo sve s popisa: namirnice, cigarete i petnaest boca Kaltenberga, kraljevskog bavarskog piva, i tri boce vina. Malo smo se uspuhali do Nivesina stana. Dvije boce piva odmah smo otvorili,

ostale stavili u frižider. Nives je otišla u kupaonicu i vratila se za desetak minuta, samo u gaćicama i majici, nenašminkana. Volim je gledati bez šminke. Mlado, prerano ostarjelo lice. Jahanje na horsu ostavilo je trag. Žive, ali tužne oči. Neka je sjeta neprekidno u njima, čak i kad se smije. Sjela je na krevet nasuprot mene i prekrizila noge. Mi smo lotosi. Kucnuli smo se flašama i otpili. Nemoj se nikad navući na heroin, Marko, rekla je tiho Nives. Neću. Budi spokojna. Dovoljna mi je i ova ovisnost koju već imam, rekao sam i pokazao na upaljenu cigaretu. Nives je u CD-player stavila album TBF-a. Slušamo pjesme. Ne mogu se koncentrirati jer gledam Nives. Privlačna je. Jako. U slušnoj izmaglici čujem riječi: »Spalato«, »jad«, »narko-grad«, »trilogija jada narko grada.« Nives kaže da u narkomanskim krugovima Subotex zovu Sjeboteks, na engleskom Fucktex...

Nives počinje priču o ocu. Gleda u svoju noć.

Nešto si već čuo od Perice. Evo ostatka. Moj otac Nikša je radio u škveru, u Brodosplitu. Zarađivao je dobro. Radio je i sa strane. Prodavao je i maslinovo ulje. Tada smo dobro živjeli. Zaratilo je i Nikša nije oklijevao. Otišao je u rat kad i još neki iz njegove ekipe zavarivača. Dvije i pol godine je bio na frontu. Vratio se uzdrman, počeo je piti, ali ne previše. Društveni alkoholičar. Puknuo ga je i PTSP. To je to. Klasika. Tipična priča o braniteljima... Nikša nikad nije govorio o ratu. Možda zato jer mu je na rukama izdahnuo prijatelj, čovjek iz njegove ekipe zavarivača. To mi je rekla mama. Kao »old school« roditelj rijetko je pokazivao osjećaje. Nikad me nije poljubio, možda nekoliko puta kad sam bila mala, ali bio je brižan. Znam da me je jako volio. I ja njega. Svoju ljubav nije znao izraziti riječima. Nju je pokazivao djelima. Imala sam djetinjstvo iz snova. Vodio me u maslinik, na kupanje, svagdje. Naučio me plivati, voziti bicikl, čak i igrati šah. Na rivi smo pokraj konobe satima igrali badminton. Obično nedjeljom. Meni bi uvijek naručio sok, sebi pivo ili vino. Piće nam je bilo pri ruci na stolu dok smo igrali. Svaki čas bi se osvježili. Veselio se mojim uspjesima u školi. Kad je došlo vrijeme studija sve je učinio da bi meni bilo bolje. Da bih mogla lakše studirati i da ne gubim vrijeme na putovanje trajektom kupio je ovaj stan. Veselio se tome, kako je govorio, što će barem netko u našoj obitelji biti visoko obrazovan. Kad je radio prekovremeno dolazio bi ovdje prespavati. Uvijek bi obavijestio mamu. I Pericu je jako volio. Ona mu je jedina ljubav. Nikad nije trčao za ženama... Kad sam potonula u drogu i on je patio. Jednom me našao totalno urokanu. Sjeo je pokraj mene i pušio. Kad bi se usvinjila s vlastitom bljuvotinom prao mi je lice i ruke. Pred majkom me branio. I ne samo to. Nećeš vjerovati, ali tata je ostavljao lov tu na stolu, tobože zaboravio ju je ponijeti sa sobom na posao. Znam da je to bilo namjerno. Primijetio je da prodajem stvari iz kuće, ali nije htio da kao većina narkića još i kradem da bih nabavila lov za dop. U škveru je i dalje dobro zarađivao, često je radio i prekovremeno. Ne znam točno što se dogodilo, ali prije pet mjeseci je dobio otkaz. Višak radne snage, tako su rekli. Otpušteni su još neki radnici. Ali, zamisli, i on, visokokvalificirani zavarivač s dvadeset i tri godine radnog staža. Poludio je. Otišao je u Supetar po nekoliko velikih kanistara svojeg vina, onakvih od dvadeset litara u kojima smo donijeli ulje. Po cijele dana pio je vino i pušio. U ovoj sobi. Perica ga je, kad je došao po vino, pokušala smiriti, ali bezuspješno. Sad je imala dva narkića na vratu pa je i ona počela jako piti. Sve je otišlo k

vragu. Ja sam bila u svojoj najgoroj fazi. Tu situaciju nije moguće opisati. Nikša se opijao i pušio goleme količine cigareta. Uopće nije izlazio iz stana, samo je sjedio, pio i pušio. To je trajalo oko dva tjedna. Jedno popodne je prestao. Iako sam bila na dopu i ključala u kutu, sjećam se onako kroz maglu da se zbivalo nešto čudno. Dogodilo se čudo. Otac se okupao i obrijao. Obukao je čistu košulju i vojničku jaknu koju je nosio u ratu. Čak me i zagrlio, što nije učinio od mog djetinjstva, rekavši da ide malo na Rivu, možda sretno prijatelje. Previše sam bila urokana da bih po svim tim čudnim upozoravajućim znacima shvatila da je stvar krajnje opasna. Raznio se bombom oko pet ujutro u onoj lučici na Matejuški, tamo gdje smo galebovima bacili pecivo prije nego smo otišli na ručak u Fife. Pokraj njega su našli komad papira na kojem je napisao »jebite se vi glavonje u škveru. sad me više nikad nećete moć otpustit, jeba van pas mater svima.« Sve novine su pisale o tom slučaju. Objavili su njegov životopis i fotografiju... Hvalili su ga i kao radnika i kao branitelja... Na pogreb su došli mnogi radnici iz brodogradilišta, i bivši i sadašnji. Došli su i njegovi suborci, svi... Voljela sam mog starog, voljela sam Nikšu, voljela sam dragog tatu... Da toga dana nisam bila urokana možda sam ga mogla spasiti... Voljela sam, jebiga, tog čovjeka najviše na svijetu... Sorry, Marko, ne mogu više... Mogla bih ti još puno pričati o njemu... Dodaj mi cigaretu...

Na zemlji je noć. Postoji samo tama.

Zagrlio sam Nives. Htio sam postati Nikša. Barem na trenutak. Nisam mogao. Ja sam ono što jesam. Ne mogu biti drugi. Drhtala je. Nije plakala. Odavno su presahnule njene suze. Shvatio sam to. Sjetio sam se trenutka kad se moj otac ranjen vratio iz rata. Nives, Nives, Nives. Čuo sam njeno ime u noći. Šutjeli smo i pušili. S Voćnog trga dopirali su glasovi i smijeh njezinih i mojih vršnjaka. Ništa drugo nije moglo biti strašnije. Život je vani kiptio. Nema Boga.

Još jedan dan. Sutra putujem u Amsterdam. Možda više neću vidjeti Nives. Nema milosti za rastrzana bića. Za milost se nije moguće izboriti. Ona će biti darovana ili je neće biti.

Otvorio sam trošne škure s tragovima zelene boje i pogledao Meštrovíćev spomenik na trgu. Marko i dalje drži knjigu. On i dalje piše. Bez zastoja. Noću i danju. To je bio njegov dječjački san. San mu se ostvario. »Bok, Marko. Kako si danas? Kako napreduje pisanje?«, rekao sam i veselo mahnuo rukom imenjaku na trgu. Terasa kafića prekoputa već je bila puna gostiju. Ovo će biti vruća godina, prognozirao je Emil u našem vrtu na Željezničkoj koloniji. Osjetio sam dah na potiljku, dodir tijela, ruke na očima. Zažmiri, rekla je. OK, jesam. Sad otvori oči. U redu. Ugledao sam Mikado, veliku čokoladu s rižom upakiranu u crveni omot. Otkud joj? Jučer nismo kupili čokoladu. Sigurno je rano otišla u dućan, dok sam ja još spavao. »Danas je 25. travanj. Budući da je petak, budi nekoliko trenutaka Petko. Šalim se. Dakle sretan ti imendan, Marko«, rekla je Nives i objesila mi se oko vrata držeći u ruci čokoladu. Prvi put u životu mi je netko čestitao imendan. Da mi nije čestitala, ne bih ni znao da je danas Marko. Dakle imendan je i meni i imenjaku na Voćnom trgu. Nas dvojica danas slavimo vlastito ime. On diskretno i dostojanstveno, ja raspusno.

U meni rastu vlažne gljive, eros, nježna zelenkasta mahovina mračnih crnogoričnih šuma. Radujem se ovom danu s Nives.

Dan će biti san. San u danu, dan u snu. Ujutro smo nakon doručka otišli na kavu na Rivu. Sjeli smo ispred Bobisa. Nives mi kaže da joj naše druženje pomaže. Osnažena je. Sve više osjeća mišiće. U mozgu navalu ideja. Sve jače osjeća i spremnost za radikalnu apstinenciju. I probava joj se malo poboljšala. Znam to. Jučer sam poslije nje išao na WC. Osjetio sam miris njezina govna. To nije bio smrad, jer iz WC-školjke uopće nije smrdjelo. Naprotiv, mirisalo je. Svidio mi se Nivesin miris kao moj vlastiti. To je velika povezanost. Kad je riječ o govnu u igri su i rođenje i smrt. Dan i noć. Priča mi uz espresso da ju je mama htjela smjestiti na Psihijatriju na Firulama. Jedno vrijeme je čak pomišljala da je smjesti u Odjel za ovisnosti Vrapče u Zagrebu. Majke su zabrinute. S pravom. Ne shvaćaju djecu. A djeca ne shvaćaju majke. Pat-pozicija je osigurana početkom civilizacije.

Plan je jednostavan. Otići u Makarsku autobusom. Napraviti reportažu na rivi. I vratiti se prvim autobusom u Split. Na Pazaru otići do Cecilije i uzeti novac od prodanog ulja. Otići u prijateljsku toplu sobu na Voćnom trgu. Za radnim stolom napisati dvije kartice teksta i reportažu poslati glavnom uredniku. Zatim prisvojiti sve vrijeme svijeta samo za nas dvoje. Uživati bez sna. Sve do sutra. Dok ne odletim u Zagreb. Zapamtiti svaki miris, svaku boju. Biti blijed od užitka. Hlapiti od radosti uz prisnu dušu, uz drugo tijelo. Družiti se bez vidljive koristi. U rijetkim slučajevima je i to moguće. Nives i ja smo takav slučaj.

Tako smo i učinili. Doslovno smo slijedili plan. Malo je stvari na svijetu koje su ljepše od jednostavno sročnog plana. Pridržavanje takvog plana je estetski melem za dušu, ali i za tijelo. Ostalo su lijekovi pohlepne farmaceutske industrije. Nivesine naftno-crne oči pobuđuju moje sazrijevanje. Imao sam viziju prije odlaska na posao u Makarsku. Pogledao sam u ravnodušno proljetno nebo i vidio Nives i mene na Rivi kako, kao da sijemo pšenicu, bacamo tablete Xanaxa i kapsule Prozaca po suvremenim prolaznicima. Robovima sapanice. Razlomljene u dvije tisuće i petsto nastavaka do trenutka kad nastupa kraj. I padne snijeg po grobu.

Lučica i barke. Živost ribarske oaze. More i njegov miris. Zvonik Sv. Duje. I ova ljepota će jednom nestati. Nitko već dva stoljeća ne govori o smrti. O smrti svijeta, o smrti ljudi. Obrazovani ljudi boje se to glasno i javno reći. Neobrazovani također šute. Svi se boje. Svi se bojimo.

Sjedimo na stupiću za privezivanje brodova na Matejuški i gledamo barke. Nives mi pokazuje mjesto gdje su pronašli njezinog oca, raznesenog bombom. Često je ovamo dolazila otkad se to dogodilo. Da je barem poživio da je vidi sad kad je na putu ozdravljenja. Znaš, bio bi ponosan na mene. A bio bi ponosan i na to što sam u društvu s tobom. Sigurno bi nas pozvao na piće.

Hoćeš da odemo na ručak u restoran Noštromo? I ja sad imam novaca. O ne, draga Nives. Ne. Danas ja častim. Zaboravila si. Imendan mi je. Nikad nisam nikog častio za imendan. Nikad nisam ni znao kad mi je imendan.

Ovaj put galebovi su se pojavili. Njih četiri. Sletjeli su na jednu barku. Starjeli su.

Gladni smo. Odlazimo na ručak. Okrenuo sam u smjeru Brača, u smjeru Supetra. To nisam smio učiniti. Možda sam želio doživjeti prokletstvo Orfeja. Vidio sam Tinu u Supetru. U večernjoj haljini sa Swarovski ogrlicom spušta se niz stare kamene zidove prekrivene masom bugenvilija. Zatim trči po rivi i viče: »Marko i ja smo popili cijelu bocu bijelog ruma, ali nismo pijani. Spasila nas je pjesma o Che Guevari. Ona je neutralizirala Bacardi.« Nakon riječi »Bacardi« Tina se skamenila na supetarskoj rivi. Odahnuo sam. Ali odmah zatim je oživjela. Koincidencija. Kao da je znala da mašta ubojice upravo proizvodi sliku njezine smrti, Tina je poslala poruku. Zvuk mobitela me prenuo. Shvatio sam da mitovi, čak i malo izmijenjeni, više ne funkcioniraju. Mitovi su definitivno mrtvi.

Častim. Imam i zašto. Doznao sam da mi je danas imendan. Ja sam Marko. Ti si Nives. Naše su duše zbnjujuće, neodgonetljive. Mnogi se utapaju u glamuru, a Nives i ja odlazimo na jednostavna nepretenciozna mjesta s odličnom hranom i opuštenim ambijentom. Ponovno ručak u konobi Fife. Papiga opet brzo govori. Možda psuje ljude koji su je zatvorili u krletku. Držimo se za ruke i stoljetnu tradiciju obraslu toplinom izvornog recepta. Petak je pa naručujemo bakalar na bjanko i pola litre domaćeg crnoga vina. Dan razmazuje obojenu svjetlost u njenim očima.

Nives uzme plavu knjižicu iz hotela Slavija i predlaže da naglas pročitamo najstarije evanđelje, dakle *Evanđelje po Marku*, i da umjesto Kaltenberga pijemo crno vino. Složio sam se, iako sam se odmah s nelagodom sjetio naporne Tine, ljubiteljice crnog vina već od osnovne škole, koja ne posustaje s tehnološkim maltretiranjem: porukama, mailovima pa čak i telefonskim pozivima. Sjetio sam se da je Tina, koju je nakon prekida naše dugogodišnje veze uhvatio digitalni amok (kome bih je mogao tužiti za ta svakodnevna techno-zlostavljanja mobitelom i internetom?), za potrebe jednog svojeg članka o pedofiliji pročitala nekoliko puta *Markovo evanđelje* i usput mi citirala neke dijelove. Citirala mi je najčešće ono mjesto gdje Isus kaže: »Pustite dječicu k meni; nemojte im priječiti, jer takvima pripada kraljevstvo Božje!« Zaključila je da to mjesto ne dokazuje da je Isus bio pedofil. Rekao sam to Nives. I ona tako misli. Isus je volio žene, točnije samo jednu. Lijepu feministkinju Magdu. Njihovi potomci su među nama. Volim točne zaključke i tu i tamo čašu crnog vina.

Nakon čitanja Markova evanđelja poželjeli smo se vratiti u ovaj svijet, pa me Nives odvela na Marjan u Café bar Vidilica gdje smo popili kavu. Gledali smo splitsku luku i brodove. Slike smo cementirali toplinom tijela. Onda smo otišli u kafić Hey Joe. Pitala me koja mi se riječ najviše sviđa od sljedećih: Opatija, Discovery ili Shakespeare. Shakespeare, rekao sam. Otišli smo u diskoklub Shakespeare u uvalu Zenta da se razgalimo prije mog odlaska. Slušali smo glazbu i malo plesali. Nives nije plesala godinama. Heroinski ovisnici ne plesu. Šetnja do Rive. Pokupili smo usput kamenčiće. Četiri šake pune kamenčića.

Bacamo ih u more. Na Rivi dočekujemo zoru sa zadnjom limenkom piva. Što sam osjećao? Prisnost, smirenje i morsku pjenu.

Izlazak sunca. Subota. Tako je ime danu koji će urezati oštru bol sreće u dvije božanske čestice. Koje su se srele u pozitivno-negativnom prostoru Svijeta. Vratili smo se u sobu. Provest ćemo dva sata u oku ciklona. Biti poetičan ne znači biti patetičan. »Ja sam kao Ciganka. Sve moje dlake su prirodno crne«, rekla je Nives. »Misliš li da bi se trebala depilirati?«, upitala je mršteći malu boru na čelu. Odlučno sam rekao »NE«. Ne volim ljude u trendu. Prezirem masu u trendu. Budući da je u oku ciklona mudrost, rekao sam i ovo: »Ti si ono najbolje što Dalmacija upravo daje svijetu.« Na njezino tijelo su slijetale pčele. Poklonila mi je fotografiju s prve godine studija. »Tada sam bila lijepa«, rekla je. Pčele su marljivo skupljale pelud.

Nescafé za dvoje. Provjeravam na internetu je li svijet još uvijek na svojem mjestu. Jest. Temperatura u Zagrebu? Malo viša od prosjeka za ovo doba godine. Vedro.

Uzimam kovčeg iz Slavije, odjavljujem se na recepciji. Recepcioner je ovaj put glatko izbrijan. Knjiga žalbe mirno leži na pultu.

Nives se ne želi gužvati u autobusu pa naručuje taksi. Kaže da sad ima love koju smo zaradili od prodaje maslinova ulja i da me želi počastiti jednom vožnjom. Htio sam odbiti, ali u zadnji trenutak pogledao sam u njene zjenice. Znao sam da bi je odbijanje zaboljelo.

Brojevi mobitela utipkani. Razmjena e-mail adresa. »Ne boj se, Marko. Ja te neću maltretirati kao Tina«, rekla je Nives i zaronila duboko. Zagrljaj. Ruke. Širom otvorene. Na Zemlji tišina.

Moj let. Polazak iz Splita u 13:00, dolazak u Zagreb u 13:50. Gledao sam njezinu fotografiju s prve godine studija. Snimljena je na Peristilu. Nasmijana djevojka crne kose. Obojena svjetlost curi iz očiju, sipi s njezina lica. Normalne je težine. Stasita. Lijepa. Nives će opet tako izgledati za pola godine. Kad potpuno ozdravi. Gledao sam fotografiju. To je sve što se može reći o ovom letu kad je vrijeme zastalo u naftocrnim očima. Svi se boje. Tresu se od straha. Nitko o tome ne govori. Nitko. Ali i te oči će jednom umrijeti. Jebeš život!

CRNO POPUT NAS

Slavko Jendričko

NEKVALIFICIRANI UBOJICA

Pitaš
Gdje je naučio
Ubijati

Nije završio
Ni jedan razred
Škole za ubojice

Viđali smo ga u Crkvi
U bordelu u
Špijunskom podzemlju

Obožavao je tulipane

U njihovim bijelim
Žutim i crvenim
Nizozemskim snovima

I vino crno poput nas.

SAVRŠEN LJUBAVNI KRUG

Nakon preljuba
S božanskim bićima

Zavukavši nokte
Grebala si mi obraze
Neukresivim jagodicama

Premda posvema nebeska
Ona se rađaju u haustorima

Krilata pobjegavši iz krasopisa

Na zrinjevačkim klupama
Slasno ljube djevojke ptice i dečke

Bog zadivljen čudesnim prizorima
Sam sebe pozdravlja osmijehom

Ohrabren ne napuštam ljubavni krug:

Poslije svakog preljuba
Rađaju se zvijezde
Ponad novootkrivenih planeta.

MEKA GRANICA

Gardisti snijegom
Izbjeljuju zube

Nama koji smo prestali
Pisati veprovim zubima
Ljubavna pisma tugom
Ohlađenim Laponkama

Pripušteni jeziku
Opasnih emocija
Nadiru kroz vrijeme

Dvjesto tisuća
Snjegovića
Brani toplim
Psećim urinom
Označenu granicu

Ne postoji država
Čiju namirisanu među
Nisu prekoračili (avan)gardisti

Oni me prisiljavaju da
Promrzlim jagodicama čitam

Siječanjsku pjesmu
Izgrebenu na kori
Slavonskog hrasta.

JEZIK ZA ZUBIMA

Zasićeni munjama
Nahrupe oslobađajući
Vedrinu svojih testisa

Izluđeni drhtanjem
Zračnih sjedala
John Deere traktora.

Izazivajući preuranjeno
Prskanje cvjetnih pupova

Nasmiješeni zagrme

Jezike za zube
Sve do jeseni.

EROTSKI PLAKAT

Numizmatičar
Ne mora baš sve
Ispočetka pisati

Nije prvi put
Išetao iz pustoši

U kolekciji ima
Nekoliko žetona
Za bordele u Rimskom Carstvu

U Terezinoj prisutnosti
Preplavljuju ga osjećaji ugone

Mora li baš svaki preljub
Imati pokroviteljstvo Ljubavi

Ako u njemu ima topline i
Čistoće sportskog nadahnuća.

DRŽAVA

Umotani u bijele plahte
Bez proreza za oči

Stišavši krvotok
Do granice smrtnosti

Klize živcirajući
Prostor žamora

Koji je već zaglušio Pjesnika

Razbivši bubnjiće tišinom
Potajno metu prostor za lomaču

Platone, opet će ti u Državi
Gorjeti listovi cvijeća knjiga drveća

Nevidljivi oni su prvi vjesnici
Serijske proizvodnje opakih duhova.

ZATVARANJE PRIJATELJSKIH TEMA

Prijateljstvo misli
Gubi dah

Zatvaraju se sve teme

Usamljenih organa govora

Ni vicevi neće preživjeti

Dosmrtno uživati će samo
Virozni glasovi
Sićušnih revolucija

Osjetiti ćeš ih u studenim jutrima
Kada nekontrolirano iskliznu iz grla

Srećom nisu skupe
Papirnate maramice

Ima ih u izobilju
Za brisanje
Zapjenjenih usta.

SRPANJSKI VRBNIK

Sveta čistoća vode

Klečeći u moru
Ljubim
Morsku medvjedicu

Nepcem posvećen
Okus žlahtine
Iskrcao sam iz barke

U glasovima lavande
S poskocima
U trenu razmijenim strahove

Potom odvojeno meditiramo
Satima se izlažući suncu

Cvjetno ludilo mirisima
Uspavljuje osjetila njuha
Bogova gmizavaca & ljudi

Sveto u snu puca od zdravlja.

NISAM PRAZNA STRANICA

Bijelo je predaja

Na njemu skončava
Rodni zavičaj ljubavi

Zgužvani izvadak
Iz matice rođenih
Dokazuje da nisi izbrisan

S njim možeš ići ulicom
Ne skrivajući u mnoštvu

Presnimavanje nadzvučnih sjećanja
Nikoga ne pitajući koje je godišnje doba

U svima sam nadživio
Spontane pobačaje govora

Nisam prazna stranica

Moram ubaciti ludilo
U petu brzinu

Želim li obradovati
Životinje naših tijela

Vraćanjem anarhičnom narječju.

DJEČJA LJUBAV

Foto memorija
Uzevši slobodan dan

Odmara se brojanjem
Jučer zapaženih
Prvih trešnjinih cvjetova

Nijednom nisam
Pozajmio
Ni kap svoje krvi

Od soka njihovih plodova
Bit će nam krvave košulje

Zamagljenim mimezismom
Pjesma čuđenjem plaši

Oceane nju mene cijeli svijet

Zato pojednostavljujem
Pjesmu prve ljubavi

Uzimam trešnje ustima
Sa stabla izrezana u pilani.

VITALNO TRŽIŠTE

Na recepciji hotela
Nude skupe žene

U svežnju fotki
Oko je zapelo
Za tustu plavušu

Preventivno treba
Ušutkati moralku

Na vršku jezika

One su profesionalne
Ljubavne sportašice

U međunožju
Peku svoj kruh

Vitalistički mimezis.

NISAM BEZ ŠANSE

Bila je to nedjelja bez vida

Ni kardinal nije primijetio
Dolazak Boga na misu

Usred propovijedi
U zagrebačkoj prvostolnici

Japanke i Japanci bljeskali su
Fotoaparataima poput munja

Posumnjao sam da su i oni osjetili
Njegovu prisutnost
I da zato tako sumanuto škljocaju

Od te pomisli uplašio sam se
Da će kršćanima odnijeti
Boga u nepoznatu mu religiju

Bila je to nedjelja bez sluha
Nitko nije čuo top s Griča
Koji je označio završetak mise

Na odlasku ohrabrio me je blagim
Smiješkom
Nisi bez šanse kada stigneš meni.

DVA MIŠA

Hiperaktivan dlanom
Pregrijem miša

Svakim klikom
Oštrom strelicom
Ranjava ekran

Njega ne bole ubodi

Njemu moja
Vitalnost dosađuje

Zbog nje pada u depresiju

Čeka duboko u noć
Da moja ruka zaspi

Njezin san ostaje budan

Sluša mlinareva
Miša mezimca
Kako do jutra
Mahnitim zubima

Melje mjesečeve sjemenke
Za krušac svjetskih umobolnica.

PORAŽENI SMIJEH

Kamov niotkud iskrsnuvši
Psovkom osvježava
Hrvatsko radništvo
Na aparatima za disanje

Kratkog je daha njezina
Zavodljiva svjetlost
Emocionalne pirotehnike

Nakon odsanjane
Lobotomije
Mazim mirise ljubica

Kamovljeva psovka
S mojom je davno
Stjerana u tamninu usta

Gdje caklinu zuba
Nagriza poraženi smijeh.

DVIJE POLOVICE

Na šetnici
Ponad jezera

U desnoj
Koprca mi se
Vrećica ludila

U lijevoj
Povodac

Šećem psa

Oduvijek sam bio
Dvije polovice

Uvijek jedna od njih
Nije vjerovala ni u što

Umorivši se
Od skupljanja
U privid cjeline

Počeo sam
Sve glasnije
Razgovarati
Sam sa sobom

Ne mogavši povjerovati
Da smo preživjeli podijeljeni.

UVIJEK U PRVOM LICU

Na trgu dočeka sam sumnjivca

Slijedim ga mahnit
Na pristojnoj udaljenosti

Ucjenom omekšanu
Ne prestaje mi
Ševiti ljubavnicu
Doziranim ludilom

Rasptičen u zvjerinjaku
Opirem se da od mene
Načini nepreglednu pustinju

Usklađujem brzinu
Svojih koraka
S njegovim

U prvom mračnom haustoru
Samokresom razbistrit ću
Mjesecima obuzdavanu osvetu libida.

SVEČANOST TJELESNOSTI

Miris alkohola
Izlazio je na stubište

Bilo nas je deset parova
Sklopčanih na ležajevima

Zgrčenih u foteljama

Na parketu rasplesanih
U kolutima dima cigareta

Sunce je nahrupilo
Kroz proreze roleta

Ne želeći propustiti
Svečanost tjelesnosti

Od srca zapjevao sam
Nacionalnu himnu

Vražićak je stanarima
Prešutio moj dolazak.

VEPAR & ZRINSKI

bez posvete

Kada me potjeraš
Iz postelje osvježene
Čistom pjenom veprova sna

Noćim u podrumu s nesanicom
Podivljalog ranjenog vepra

Čijoj su duši podmetnuli
Nikolu Zrinskog
Smicalicom smrtno osuđenog

Car je s lakoćom
Prazneći crijeva
Presudio na WC-u

S falsifikatom
Njegove krune

Postvaren mitovima
Mjesečevom zrakom
Sve niže me spušta lift

U vreći za spavanje
Svjetlom
Grickaju mi trepavice

Miševi podrumskih zvijezda.

GENOCID NAD ANĐELIMA

Posljednje metafizičko biće
U podzemnoj želznici
Čita novine preko mog ramena

Obojica uživamo
U prividu zbirke slova

Uživajući u njihovim oblicima
Niti ne naslućujemo događaje

Svojim neprisutnim
Otrcanim krilom
Preventivno briše znoj s moga čela

Teroristi su nepredvidljivi

Ne znamo hoće li eksplodirati
U novinama ili u vlaku

Naše snuždene aure
Nevoljko komuniciraju

Poslije svakog
Odgledanog masakra na ekranu

Nitko nije zasuzio
Zbog genocida
Počinjenog nad anđelima.

NOĆ BEZ PRASKA

Krtica za dana
Boravi ispod jastuka

Kada iza ponoći
Ugasim svjetlo
Njezin je cijeli stan

U duboku snu bistar
Čujem kako na polici
Šapicama lista Hegela

Na četrdesetoj stranici
Zasjaji njezino krzno
Rasutom božjom česticom

Zatim se zavuče pod tepih
Opčinjena zvucima
Iz CERN-ovog laboratorija

Ne dočekavši
Spiritualni prasak

Šapne mi u praskozorje

Podigni mutnu
Glavu iznad jastuka.

GENOCID NAD PREPELICAMA

Da bi ih prizemljili
Pucali su uvis

Na nebu nisu
Ostavili otiske

S tla pokupili su
Sve prepelice

Sretno prošvercane
Preko granice

Kuhar elitnog restorana
Priprema ih
S gastronomskom strašću

Posve tople
Poslužuje ljubavnom paru

Koji je prvi put
Izišao na večeru.

ODLAGALIŠTE STRESOVA

Gradska lovna divljač
Poput izbjeglica
Pod hrastom kitnjakom

Posve polako ulazim
u tvoju mekoću

Pregrijanim noktima
Zagrebem korijenje

Odjekne zeleni prasak

Zaglušen ne brbljam
Do kasno uvečer

Odlažući zvukove
Nakupljenih stresova

Šumu sam davno
Razdjevičio neće
Poludjeti od tišine.

IZLET S PRIJATELJICOM

Na jednodnevno
Disanje u pariškom parku
Jardin des Tuileries

Odletio sam s Plesa
Sa svojom
Prijateljicom pticom

Bit ću asket
Kazao sam ženi

Osvijetli pogledom
Njezin prazan
Kesten ispod prozora

Nećemo usred dana
Buditi odsutne
Glasove iz Opere

Niti vidjeti išta
Do čistog zraka
Izvan naših tijela

Do povratka kući
Cijeli dan ćemo
Prosanjati skupa

Cvrkućući riječima
Radosnih pluća

Doletjet ćemo s njima
Na spavanje
U svojim gnijezdima.

PRVI DAH PROLJEĆA

Rijeke svakog
Proljeća susnježicom
Operu svoja korita

Krv tijela u zakrpama
Što teče kružno
Prisvaja njihovu čistoću

Skupite posljednje snage
Prije nego opet počnete
Jedni drugima lizati kože

Premda glatke
Kože su zidovi

Svojom žbukom
Nagrizaju jezik

Danas otisnutim osmrtnicama
Dvojbenih samoubojica.

ZAGREBAČKI TRG SVETOG MARKA

Policajke vidjelice
U ponornicama riječi

Kupaju katedrale profita
Državu & vlastitu dječicu

Pokraj njih ne može ući
Ni pismo premijeru
Napisano lavljom šapom

Naoružanu ljepotu
Ne šamaraju ni svetac
Niti moj svetački libido

Patuljak niti ne pomišljam
Pljucnuti na sebe nekoć
Sjajno dizajniranog heroizmom

Čekam da me pištolj
Probudi iz sna

Nakon posljednjeg izdisaja
Smjestit će mi dušu
U neku od svemirskih ubožnica.

PROVJETRANJE

Ne mogavši više
Podnijeti ustajale
Kuhinjske mirise

Nevidljive opake bakterije

U WC školjci slivniku & kadi

Kao ni tugaljive hlače cipele
Potkošulje čarape košulje

Otvorivši prozore
Zraku visine

Upucao sam izdaju
Svog lica u zrcalu &

Otperjao iz stana

Bio je to dobar izbor
Vani me je dočeka
Razdragani vjetar

Provjetrit će
Iz mene & rublja
Sve od čega sam pobjegao.

CIPELICE KINESKINJA

Grb duše
Izlizan
Na potplatama

Ne odustaje
Uživati hodanje

Metafizički
Neosvojivim
Pločnikom

Cipelice Kineskinja
Poput violina
Prisvaja sluhom

S njima se vraćam
Kući
Nažuljanih koraka

& stisnem grb
Uz topla bića.

SPAVANAC ISPOD SPOMENIKA

Prespavao sam tvrdim snom
Ispod spomenika Tina Ujevića

Preživjevši noćno umiranje
Od ljepote otrčao sam
U njegovu gostionicu Blato

Popivši lozovaču budilicu
Razbudio sam sve prozore
I banovog konja na Trgu

Nisam brojao popijene čašice

Omakla mi se kap slična suzi

& otkotrljala do web trgovine
Inficiravši mikročipove čarolijom lijepog.

MIRKO TOMASOVIĆ: *RASPRES I RASPRAVE*
(MATICA HRVATSKA, ZAGREB, 2012., 157 STR.)

Domagoj Vidović

Sjećam se kako sam na drugoj godini studija kroatistike pisao seminar (tada se još moglo pisati rukom) iz starije hrvatske književnosti o pjesništvu Hanibala Lucića. U želji da mi pomogne, moj je barba Petar iz torbe izvukao knjigu koju je upravo bio kupio u Splitu. Bio je to glasoviti *Marko Marulić Marul* autora za kojega se po hodnicima Filozofskoga fakulteta govorilo da se skriva u jednome malom sobičku *tamo tja u kutu*. Zahvaljujući tomu seminaru i toj knjizi zavolio sam stariju hrvatsku književnost, poglavito onu na mojemu materinskom narječju – čakavskom (majka mi je Bračanka, a braštvo se prenosi po majci), onu književnost koja je u naša sredstva priopćivanja nenadano unišla posljednjih mjeseci. Zgražaju se novinari i maturanti jer se u školama uče Lucić i Marulić, dok engleska djeca istodobno naizust uče čak i Chaucera, a hrvatska se ne bune što izvode i krasnoslove Shakespearea u originalu.

Možda se upravo u knjizi *Raspres i rasprave* našega najpoznatijeg marulologa, vrsnoga poznavatelja starije hrvatske književnosti, romanskih književnosti i prevoditelja akademika Mirka Tomasovića krije odgovor na pitanje zašto je naše starije pisce potrebno čitati i proučavati, a u knjizi se nalaze osvrti i odgovori na mnoga »škakljiva« pitanja koja hrvatski filolozi sustavno zaobilaze, rjeđe iz neznanja, a češće zbog politike nezamjeranja, koja ima poprilično bogatu tradiciju u našim stranama. Akademik bi Tomasović, uz niz drugih epiteta koje zasluženno nosi, ovom knjigom mogao ponijeti i naslov rodonačelnika forenzične filologije u Hrvata, a zašto, saznajte u idućim redcima.

Osobno mi je posebno zanimljiv prvi dio knjige *Jovan Splavić ponovljen* (9–48) u kojemu se obrađuju srpska posezanja za hrvatskim, ponajprije dubrovačkim književnicima. Već je i sam naslov izazovan i objašnjenja vrijedan. Godine 1953. kao odgovor na »spoznajnu razinu« članka objavljenoga u beogradskome časopisu »Republika« o »srpskome Dubrovniku« učenici splitske klasične gimnazije preimenovali su Ivana Gundulića u Jovana Splavića. Sam Tomasović u bilješci na 9. stranici navodi kako su se

tadašnji splitski filolozi privatno zgražali nad tvrdnjama ne samo tadašnjih novinara nego i srpskih akademika, no nitko se od njih nije usudio proturječiti srpskim posezanjima za Gundulićem i Držićem. Hrvatska šutnja protegnula se i na konac 1960-ih godina, kada je Miroslav Pantić zagovarao uvrštavanje *Pregleda srpske književnosti* Pavla Popovića među sveučilišne udžbenike. Popović za Gundulića kaže da je »ime najpoznatije u svojoj srpsko-hrvatskoj književnosti na Primorju«. Hrvatski su književnici i filolozi to uredno odšutjeli, a reagirali su tek povjesničari Vladimir Koščak i Trpimir Macan te publicist Zvonimir Kulundžić. Da se stvari nisu pretjerano pomaknule s mrtve točke ni u najnovije vrijeme, svjedoči i zapažanje Viktorije Franić Tomić (str. 45.) kako se svaki odgovor na tuđinska posezanja za našom književnošću u Hrvata tumači kao »malograđanski nacionalizam«. Posebno je zanimljiva činjenica da spjev »Osman«, djelo »najvećega srpskog baroknog pesnika« Ivana Gundulića, u Srbiji tiska Dubrovčanin Albert Haller tek 1928. godine, više od stotinu godina nakon dubrovačkoga izdanja spjeva i više od 80 godina nakon Mažuranićeva izdanja. Dum Marin se pak, kao jedan od vodećih »srpskih dramatičara«, na srpske pozornice postavlja tek 1946., i to u Hrvatskome narodnom kazalištu u Subotici, a u Beogradu se izvodi tek 1949.

Sam se Tomasović ne dotiče samo književnih nego i jezikoslovnih činjenica. Naime, čak i ako zanemarimo činjenicu da Hrvati štokavsku osnovicu razvijaju još od Bartola Kašića, valja znati da kajkavac Ljudevit Gaj štokavski piše već 1830., dok Ilija Garašanin 1844. *Načertanije*, srpski politički manifest, piše na slavjanosrpskom, a ne na štokavici koju je nastojao na razinu srpskoga standarda uzdignuti Vuk Stefanović Karadžić. Kao dijalektolog samo bih se kojom rečenicom osvrnuo na neprestano srpsko posezanje za dubrovačkim govorom, koje su često ražarivali i sami Dubrovčani poput Milana Rešetara ili u najnovije vrijeme Orsata Ligorija, koji svoj materinski govor naziva dijalektom »našega jezika«, a proučava ga u sklopu »dijakrone srpskohrvatske akcentologije«. Orsat Ligorio inače je autor izvrsnoga članka »Fonemika dubrovačkoga govora«, a upravo fonološkomu sustavu dubrovačkoga govora nema ni približnoga ekvivalenta ni u jednome meni poznatom srpskom govoru. Uostalom, u dubrovačkome je govoru donedavno bio uščuvan akut, naglasak svojstven hrvatskim i u manjoj mjeri bošnjačkim govorima. U srpskome nije zabilježen. O leksiku ne ću uzaludno trošiti riječi. Dubrovački govor teško razumiju i govornici susjednih i srodnih ijekavskih govora (poput mojih Metkovaca), a kamoli netko iz Bajine Bašte.

Petrarkističku tradiciju baštine s hrvatske strane čak i recentniji skladatelji poput Ive Tijardovića pa čak i rokera Drage Mlinareca te hrvatska usmenoknjiževna lirika (poglavito klape), dok srpska književnost ne poznaje humanizam, renesansu i barok pa tako odjeke *ljuvene lirike* ne nahodimo u srpskih pisaca u 19. st., kad se srpska književnost budi nakon višestoljetnoga sna prouzročenoga osmanlijskim osvajanjima.

Hvale je vrijedan i osvrt na uporabu pridjeva *hrvatski* među našim književnicima od 15. st. Kao prvoga autor ističe Jurja iz Slavonije (1355./1360. – 1416.), pridjev *hrvatski* spominje potom pop Martinac, Hvarani Lucić i Hektorović, Splićanin Marulić, Korčulanin Vidali, Dubrovčani od Vetranovića do danas, Bokelj Maro Dragović, »velik Ninjanin« Zoranić, ukratko – gotovo svi istaknutiji hrvatski pisci. Štoviše, Tomasović ističe primjer

Teofila Kristeka (1561. – 1622.), ravnatelja jednoga isusovačkog kolegija, koji u anketi o tome koji je slavenski jezik najprikladniji za naukovni školski predmet bira hrvatski, ali je iz njegova teksta razvidno i to da razlikuje – suprotno od Snježane Kordić nekoliko stoljeća kasnije – hrvatski i srpski.

Drugi dio *Raspri* nosi naslov *Un pretenzioso (ma malizioso) pasticcio* (49–75). U njemu se Tomasović osvrće na dijelove enciklopedije milanskoga nakladnika Garzantija u kojima se obrađuje hrvatska književnost, koja je ocrtana kao marginalna iako ima znatno duži kontinuitet i znatno je usklađenija s europskim književnim trendovima od islandske, albanske ili gruzijske. Nadalje, osim što u navedenoj enciklopediji nisu navedeni mnogi uzoriti hrvatski pisci, i o onima koji se spominju napisani su pogrešni podatci. Tako je Marko Marulić *dalmata-raguseo*, a Marin Držić tek *scrittore dalmata*. Tomasović ističe činjenicu da hrvatska književnost jedina u tom priručniku nosi dvočlani naziv – hrvatsko-dalmatinska – iako bi se, po istome načelu, i talijanska književnost mogla raslojiti na talijansko-sicilijansku, talijansko-lombardsku, talijansko-toskansku i sl. U Garzantijevoj enciklopediji ne spominju se ni hrvatski petrarkisti, iako je hrvatski petrarkizam nakon talijanskoga najraniji u Europi. Maruliću je posvećeno desetak redaka, a Držić se, po talijanskim leksikografima, zaredio za pravoslavnoga svećenika. Gotovo smo u napasti pomisliti kako je pojedine natuknice za Garzantija obrađivao Pavao Pavličić – jer se Gunduliću tu pripisuje dosad nepoznata pastirska igra *Silvija!* Ta možda je upravo Pavličić, osim izgubljenih pjevanja *Osmana* (naravno, ne u kojoj od svojih književnopovijesnih studija nego u romanu *Koraljna vrata*), pronašao i novo, dosad nepoznato Gundulićevo djelo. Ivanu Mažuraniću pridodan je pak *Pogled u Bosnu*, a njegov je rodni gradić Novi smješten u Dalmaciju. S obzirom na opseg Dalmacije u talijanskoj leksikografiji, jedino je moguće zaključiti da je Talijanima Dalmacija i dalje rimska provincija te da je i pogled u Bosnu zapravo pogled u Dalmaciju. No natuknice iz Garzantijeve enciklopedije samo su odraz nazora rođenoga Zadranina Artura Cronije koji je izbjegavao svaki spomen hrvatskoga imena i koji je hrvatsku književnost smatrao ropskom imitacijom talijanske. S obzirom na to da je talijanstvo Dalmacije za Zaratina Croniju bilo vjerom, dobro smo i prošli.

Treći dio *Raspri* potaknut je pogrešnim tumačenjem Danteova stiha *Qual è colui che forse di Croazia* o Hrvatskoj, koje je u *Večernjem listu* 15. srpnja 2008. iznio Ognjen Sviličić. Spomenuti filmski redatelj drži kako je Dante Hrvate opisao kao primitivne i neuke. Teza o primitivnosti, neukosti i sklonosti ubijanju povijesnih i današnjih Hrvata toliko se udomačila među hrvatskim kulturnjacima i znanstvenicima da je gotovo nemoguće odgonetnuti otkada potječe. Kolegica me nedavno upozorila kako je tijekom svojih boravaka u SAD-u i Njemačkoj shvatila da smo zapadnjacima zanimljivi samo kao primitivni barbari, a da je svaki pokušaj spominjanja pripadnosti hrvatske kulture Zapadu ili pokušaj prikazivanja urbanosti osuđen na propast. Spomenimo se samo svih onih prikaza Trenkova pandura ili Morlaka. Nažalost, ta teza polako ulazi i među narod, pa su tako Hrvati najpodmitljiviji, najljeniji... Akademik Tomasović tumači dvije tercine iz kojih je razvidno da je u Danteovu *Raju* opisan pobožni i ganuti hrvatski hodočasnik. Sviličić je zapravo na tragu talijanskoga pisca hrvatskih korijena, Šibenčanina Nikole

Tomašića (koji je postao Niccolò Tommaseo), koji drži da Dante Hrvate smatra divljim i neuljudenim narodom. Njegovo tumačenje preuzima i Eugenio Cammerini. Ono što ne smije ostati prešućeno jest da su pojedini talijanski priređivači Danteova *Raja* (kao što je Giulio Acquatucci) te srpski prevoditelji (poput Dragiše Stanojevića) preskakali stih u kojemu se spominje Hrvatska, a isto je učinio i prevoditelj Croceove knjige *Dante* na srpski, rođeni Splitsanin Lujo Vojnović. Tomasović potom navodi i komentira dvanaest prijevoda dviju Danteovih tercina u kojima se spominje Hrvatska. Izdvojiti ću Tomasovićev prijevod:

*Kô onaj došav', što iz Kròdacije,
jer vidjet' našu Veroniku želi
kad staru hlepnu utazió nije,*

*ugledavši je pa u sebi veli:
»Gospode, Kriste, o moj Bože pravi,
Obličje to vam uistinu je li?«,*

ja takav bijah, motreći u slavi...

Drugi dio knjige donosi dvije rasprave. Prva nosi naslov *Prilozi o književnosti u »Kraljskom Dalmatinu«* (109–130) te u njoj autor razbija mit o humanističkim tekovinama Francuske revolucije. Jakobinci su se, naime, osim što su smaknuli omraženu kraljevsku obitelj, iskazali i u ubijanju redovničkih pripravnica. Suvremena je pak francuska jezična politika utemeljena na *Ediktu o narječjima*, kojim je zabranjena uporaba francuskih »narječja« – romanskoga provansalskog i keltskoga bretonskog. I dok se jugocentrični hrvatski jezikoslovci čudnim čudom čude kako su to srpski i hrvatski dva različita jezika, a navodno međusobno nerazumljivi – barem ako je vjerovati zagrebačkim maturantima – čakavski i zapadni štokavski jedan te isti, francuska narječja pripadaju čak i različitim skupinama indoeuropskih jezika (francuski je romanski jezik, a njegovo »bretonsko narječje« keltski). Tekovine su Francuske revolucije očujeli Poljičani i Dubrovčani, kojima su ukinute republike. U Stobreču su Francuzi 5. lipnja silom ugušili poljički otpor uz mnogobrojne žrtve, u Podstrani su 6. lipnja 1807. usmrtili 25 ljudi, a general Marmont osobno je zapovjedio strijeljanje 15 ljudi u Priku nasuprot Omišu. Vincenzo Dandolo zapravo je začetnik talijanizacije Dalmacije, koju je podupro dovođenjem talijanskih činovnika i naknadnim zatiranjem hrvatskoga imena. Francuskom je mitu u Dalmaciji donekle ravan samo austrijski. I danas se može čuti kako nam je sve dobro izgrađeno još u doba Austrije: na otocima svjetionici, vinarije i uljare, u priobalju rive i brodogradilišta, a u zaleđu duhanske stanice. Zaboravlja se pritom da je današnja slaba povezanost srednje i južne Dalmacije (Dubrovnik je tako željeznicom bio povezan sa Sarajevom, ali nije s mnogo bližim Splitom) te Dalmacije općenito s Hrvatskim primorjem i Istrom posljedica upravo interesa te dobrohotne države, čiji je jedini cilj bio razvoj »primitivnoga i neukoga« hrvatskoga puka. Naravno da dvjestotu godišnjicu prvih novina na hrvatskome jeziku nisu znatnije obilježili hrvatski znanstvenici, a kamoli novinari. Tomasović ističe ulogu Ivana

Kreljanovića, publicista, književnika i poznavatelja hrvatske književne tradicije. U drugoj pak raspravi autor raščlanjuje prijevod prvoga pjevanja Danteove *Božanske komedije* koji je Grga Gamulin napisao tijekom svojega boravka u Jasenovcu.

I približismo se polako kraju prikaza ove naizgled nevelike, ali podacima i britkim komentarima *pritrunjene* knjige, koja je pokazateljem da se iz guste i usnule dubrave ipak s vremena na vrijeme prolomi snažan glas. Ako ste znatiželjni, prošećite se *sridu stabil* i zacijelo ćete među njima pronaći neki *gartlic za čas kratiti*, u kojemu biste mogli biti potaknuti da vazda ne šutite (mogla bi ova knjiga ponijeti i naslov *Kronologija hrvatske šutnje*).

Na koncu ću se ponovno podsjetiti svojih studentskih dana i prisjetiti jednoga dvostiha koji sam osobno skovao od riječi što su ih upotrebljavali Lucić i Hektorović:

*Sve je himba, sve je ckvarn,
Ča ti reću ti obarn.*

S radošću sam ih citirao jednoj od svojih prijateljica koja je na Odsjeku za južnoslavenske jezike i književnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu hrvatske dubrovačke književnike nedavno obrađivala u sklopu jednoga od kolegija koji se bavio srpskom književnošću.

NIKOLA ŠOP, *VESOLJSKI OBISKI. IZBRANE PESMI*
(PESMI IZBRAL, PREVEDEL IN SPREMNO BESEDO NAPISAL
VENO TAUFER. LUD ŠERPA, LJUBLJANA 2009. 201 STR.)

Fedora Ferluga - Petronio

U rujnu 2009. je kod izdavačke kuće LUD Šerpa izišla knjiga izabranih pjesama Nikole Šopa u slovenskom prijevodu Vena Taufera pod naslovom *Vesoljski obiski*. Naslov je preuzet iz jednog od najvažnijih Šopovih kozmičkih ciklusa *Svemirski pohodi*; i sam Tauferov prijevod posvećen je isključivo Šopovim pjesmama iz kozmičke faze. Objava slovenske antologije Šopovih pjesama predstavlja bitan događaj za promociju Nikole Šopa u Sloveniji. Prije toga veliki hrvatski metafizički pjesnik bosanskog porijekla Nikola Šop (1904.–1982.) u Sloveniji je bio gotovo nepoznat, ako izuzmemo zbornik na slovenskom jeziku *Pesniški svet Nikole Šopa v slovenskem prostoru* (ur. Fedora Ferluga Petronio), objavljen 2005. g. kod tršćanske izdavačke kuće Neothesis u povodu 100. obljetnice pjesnikova rođenja. Šop je te godine bio predstavljen i na Slovenskom slavističkom kongresu u Novome Mestu, prilikom obilježavanja 100. obljetnice rođenja slovenskih pjesnika Srečka Kosovela i Edvarda Kocbeka.

Da bi pjesnika bolje približio slovenskom čitatelju, prijevodu pjesama Veno je Taufer dodao i odličan pogovor pod naslovom *Nikola Šop, bard kozmosa*, s produbljenim prikazom Šopova života i stvaralaštva. Pogovor istodobno služi i kao vodič samoj antologiji. U njemu Taufer precizno i suptilno komentira prevedene pjesme, uz prikaz drugih kritičara koji su se bavili Šopom te uz usporedbe s drugim pjesnicima koji su obrađivali kozmičku tematiku, kao što je npr. slovenski pjesnik Gregor Strniša.

Pogovoru je Taufer dodao prijevod engleskog intervjua N. Šopa sa B. S. Brusarom u šezdesetim godinama prošlog stoljeća, kada je angloamerički pjesnik W. H. Auden, uz Brusarovu pomoć, prevodio Šopove pjesme na engleski te ih objavljivao u časopisu *Encounter*. Iz tog intervjua, koji je Veno Taufer vrlo prikladno uključio u antologiju, saznajemo mnoge podatke iz Šopova života te iz njegove poetike, o kojima smo do sada samo slutili, a Šop ih tu osobno potvrđuje: da ga je zapravo baš njegova nepokretnost

uznijela iz njegove sobe u svemir, s tom razlikom da se kreće većom slobodom nego astronauti kojima su već određene putanje; da u njegovim djelima postoji logičan odnos između sadržaja i oblika (njegove su svemirske poeme namjerno duže jer se moraju prilagoditi novoj astralnoj tematici, a i jezik se mora također prilagoditi novoj stvarnosti). Na kraju Šop izražava zahvalnost W. H. Audenu, koji je svojim pjesničkim senzibilitetom proniknuo u njegovu poeziju te odlučio poduhvatiti se prijevoda na engleski.

Iz Tauferove bilješke na kraju intervjua doznajemo da zbog Audenove prerane smrti nažalost nije došlo do objave antologije Šopovih izabranih pjesama na engleskom, što bi bila sjajna promocija za Nikolu Šopa u anglosaksonskom svijetu i u svjetskom mjerilu. Nažalost, Nikola Šop pripada onoj relativno maloj skupini velikih autora koji iz različitih razloga sporo i teško dobivaju zasluženu pozornost čak u vlastitoj domovini. Slovenski prijevod Vena Taufera od iznimne je važnosti za upoznavanje tog pjesnika u slovenskome kulturnome i književnome prostoru, posebice jer i ovdje pjesnik prevodi pjesnika. Veno Taufer je naime i sam pjesnik, uz to prevoditelj, kritičar, teatrolog, dobitnik više međunarodnih nagrada. Radio je u RTV Ljubljana, nekoliko godina na BBC-u u Londonu. Nakon što je Slovenija postala nezavisna država, bio je zaposlen u slovenskom Ministarstvu vanjskih poslova i Ministarstvu kulture. Prevodio je hrvatsku, srpsku, makedonsku poeziju, najviše engleske pjesnike i dramatičare.

Taufer se u antologiji usredotočio na Šopovu kozmičku fazu. Iz tog pjesnikovog stvaralačkog razdoblja izabrao je najznačajnije cikluse te ih rasporedio kronološki. Tako se redom nižu *Sanjači* (u prijevodu *Sanjavci*), prvi odlomak iz *Vunene Pastorale* (*Volnena pastorala*), svih 17 pjesama *Kučica u svemiru* i *Svemirskih pohoda* (*Hišice v vesolju*, *Vesoljski obiski*), *Svemirski prizor s pijetlom* (*Vesoljski prizor s petelinom*), izbor iz *Astralija* (IX – XXVIII, XXXIII – L, LX – LXXII, LXVII – LXVIII, LXX – LXXI, XCIII – XCIV, XCVII), 58 pjesama od ukupnih 100, tj. više od polovine same poeme, 25 pjesama od ukupnih 63 iz *Nova ars amandi*, *Kruženje u rasap* (*Kroženje v razpad*), tj. jedan duži odlomak iz poeme *Tremenda*, jedan opširan odlomak iz poeme *Dok svemiri venu* (*Ko vesolja venejo*), kraća poema *Pjesnik u svemiru* (*Pesnik v vesolju*), tj. Završno poglavlje iz Šopove posljednje knjige *Propast rubova*, te na kraju 10 pjesama od ukupno 17 iz poeme *Osvajanje kocke*.

Iz tog popisa se jasno vidi da je Taufer pronicljivo proučio Šopova djela te za antologiju izabrao pjesme koje su ponekad i hrvatski antologičari zbog njihove kompleksnosti izbjegavali. Dakako, takve pjesme nije jednostavno prevoditi, iako su hrvatski i slovenski po strukturi slični jezici. Šopov pjesnički jezik je specifičan, pun neologizama kojima se pokušavaju predočiti nepoznata kozmička prostranstva. Šop u djelima kozmičke faze – u suprotnosti s onima iz predkozmičke – rijetko upotrebljava rimu, ali njegove pjesme prožima harmoničan unutarnji ritam. Taufer je sve značajke Šopova jezika izvrsno prenio u svoj prijevod, a može se osim toga kazati i da je proniknuo u sam duh Šopova kozmičkog svijeta.

Navest ćemo nekoliko primjera prijevoda u usporedbi s izvornikom. Prvi je iz ciklusa *Sanjači*, u kojemu nam Šop na početku kozmičke faze prikazuje lebdenje između zbilje i sna:

*Katkad osluhnu, sa zemlje ih netko zove.
I riječ im ta i glas taj nepoznat.
Bunovno oni se iz snova izsnove
i uljanom pučinom sanja usnulih
nijemo se do obala zemaljskih dovalove.*

Čekaju, osluškaju.

*Na zemlji ne odbija više
prastari sat.*

(Sanjači, V)

Tauferov prijevod glasi:

*Včasih prisluhnejo, z zemlje jih kliče neki glas.
A ta glas in ta beseda sta jim tuja.
Zmedeno se izsanjajo iz sanj
in po oljnati gladini sanj zaspalih
se dovalovijo nemo do zemeljskih obal.*

Čakajo, prisluškujejo.

Na zemlji več ne odbija prastara ura.

Taufer je ovdje između ostalog vjerno predočio bogatstvo aliteracija iz Šopova izvornika.

Evo još jednog primjera vjernog prijevoda iz *Svemirskih pohoda*:

*S kojih blizina, s kojih daljina
stigoše, pitaš ih.*

*S kojih dubina, s kojih visina
doletješe, šapćeš im.*

*Riječ tvoja sastavljena od običnih
slova i glasova ne stiže u njihov sluh.*

Oko tebe lebde oni u njihajima raznim.

*Sve im strano oko tebe, samo znan
im kruh.*

*Kruh im znan i njega lome i dijele,
a tvoj lik im stran.*

(Svemirski pohodi, XII)

Taufer prevodi te stihove na sljedeći način:

*S katerih bližin, s katerih daljav
so prišli, sprašuješ jih.*

*S katerih globin, s katerih višav
so prileteli, šepčeš jim.*

*Tvoja beseda, sestavljena iz navadnih
črk in glasov, jim ne seže v sluh.*

V različnih njihanjih okrog tebe lebdijo.

*Vse jim je tuje okrog tebe, znan
jim je le kruh.*

*Kruh jim je znan in njega lomijo in delijo,
a tvoj lik jim je tuj.*

Taufer se

precizno drži rasporeda sadržaja u pojedinim stihovima i njihova ritma. Isto radi i u zaključnom dijelu *Svemirskih pohoda*, gdje pjesnik opisuje ono nepojmljivo i dramatično dijeljenje kruha svemirskih gostiju, koji ostaju potpuno odvojeni od gostiju zemaljskih:

...

Samo znam, dijelili su među se kruh.

*Dijelili i dijelili i nikada
ne razdijelili.*

*U diobi toj nepojamnoj snađe ih
rasap zemlje plah.*

Još mi od nje na ramenu zaostao prah.

(Svemirski pohodi XVII)

Evo Tauferova prijevoda u kojemu je u zadnja dva stiha sačuvao i rimu:

Vem le, medse so delili kruh.

*Delili in delili in nikoli
ne razdelili.*

*V tej delitvi nepojmljivi jih je doletel
zemlje nepričakovani razpad.*

Še od nje mi na ramenih zaostali prah.

Ovako Taufer zaključuje svoj pogovor u antologiji *Vesoljski obiski*:

»Šopova poezija je svakako i u svjetskim pjesničkim okvirima prošlog stoljeća jedinstvena u svom suptilnom mističkom lirizmu kozmičkog osjećaja. Šopova je lirika privukla pozornost u svijetu, između ostalog prevodio ga je i pjesnik W. H. Auden. Slovenskoj publici on je začudo jedva poznat, a zaslužuje svoje mjesto kao veliki pjesnik hrvatske i svjetske poezije 20. stoljeća.«

Mi bismo još dodali da Slovenci mogu zaista biti zahvalni Venu Tauferu za prijevod Nikole Šopa na slovenski – kulturni podvig za koji se nadamo da će se i nastaviti prijevodom radiodrama i lirskih proza, i to ne samo na slovenski nego i na jezike drugih susjednih naroda, gdje je pjesnik također premalo poznat.

VIŠEVRSNOST AUTOBIOGRAFSKOG JA
BRANKO HEĆIMOVIĆ, *IZDAJA FORME*.
(MALA KNJIŽNICA DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA, DRUŠTVO
HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA, ZAGREB, 2010.)

Antonija Bogner-Šaban

Knjiga *Izdaja forme* sjajno je iznenađenje za čitatelje jer svojom poetičkom fakturom posve odudara od dosadašnjih postignuća Branka Hećimovića. Cijenjeni znanstvenik i studiosni proučavatelj povijesti hrvatske dramske književnosti i kazališta ovaj put žanrovski drugačije koncipira stvaralački pogled, a zajednički nazivnik feljtona, dnevničkih i memoarskih zapisa, polemika, kritika i predgovora intimistička je autorova projekcija određenih događaja. Iako proces recepcije prebacuje s kritičkog diskursa prema literarnom i fikcionalnom, poetizacija i estetizacija kao ni različita raspoloženja ne tvore sentimentalni dnevnik, nego pokazuju duboku povezanost s društvenom, kulturnom i umjetničkom stvarnošću.

Budući da tekstove zasniva na autobiografskom *ja* koji je u tom smislu središnji lik, uglavnom polazi od faktičke zgrade provokativne naravi, zapravo od opisa nečega što ga se duboko dojmilo, ili ga pak navelo na propitivanje vlastitih intelektualnih i moralnih stavova. Takva spoznajna optika uvjetuje izbor tematike i stil pisanja, a kako i sam kaže, u knjizi *Izdaja forme* iznosi *građu o sebi* stjecanu i nataloženu tijekom bogate karijere. Stoga prednost daje intimnim promišljanjima stvarnih događaja koje pretvara u narativnu formu. To dovodi do neprestanog istraživanja subjektiviteta, a zahvaljujući redosljedu i tvorbenoj zadanosti zapisa, na površinu izbija sklonost anegdota, humorističnosti i autoironiji, kao i pojačanoj nostalgiji. Oslobođen znanstveničke retorike, ali ne i pripadnosti kazalištu, Hećimović poput redatelja nadzire i spisateljskom sintaksom obuhvaća izloženi materijal koji je, neovisno o godini nastanka, a riječ je o tri desetljeća, zadržao motivsku svježinu i aktualnost.

Hećimovićev interes uključuje prijatelje (spomenimo tek Zlatka Crnkovića) i suvremenike, te unatoč nenamirenosti duga nekima od njih (npr. Branimiru Donatu, Maigretu hrvatske književnosti), galerija spomenutih itekako je dostatna mjera za slojevitost i

viševrstnost opservacija. Već od prvoga zapisa *Može li se Lauri vjerovati?* predstavlja se kao izvrstan pripovjedač, a hvarski susret s Nevom Rošić, interpretkinjom imenovana Krležina lika, tematizira zatečenost vlastite pozicije u odnosu na motiv koji ga opsjeda. Kao stalna prijetnja literarnoj nakani stoji provjera istinitosti sjećanja, a da bi očuvao kriterij pouzdanosti, do kojeg mu je ponajprije stalo, pribjegava češćem postupku, intertekstualnoj citatnoj igri, te fascinaciju Laurom, ali i ostalim glumičnim ostvarenjima (poput Begovićeve Gige), izjednačuje s veličajnošću zagrebačkoga Hrvatskog narodnog kazališta.

Godinama razglabajući o utjecaju vremensko-društvenih datosti na svoje okruženje, vraća se Miroslavu Krleži čija su mu idejna polazišta i značenjska ishodišta neobično bliska, ali koje sada ne promišlja u kritičkom kontekstu ni u stilskom kompleksu, nego ih uobličuje u smislu vlastitoga poetičkog koncepta. Premda ne odustaje od isticanja Krleže kao književne i kulturne dominante, kako ga vrednuje još u monografiji *Hrvatska dramska književnost između dva rata* 1968., te nastavlja u knjigama i raspravama, uz dužno uvažavanje mjerodavnih spoznaja, poput onih Stanka Lasića i Viktora Žmegača, promjena autorskog motrišta omogućava mu izbor probranih detalja. Jedino je tako mogla nastati kroki-cjelina vlastite podsvijesti potaknuta Krležinim dramskim opusom (grobijansko priviđenje Janeza i Štijeja) kao i fragment *Pod Krležinim kišobranom*, prvotno amblematski predgovor istoimene knjige iz 1997., koji u novom literarnom okruženju sada više nije samo znak proklamirane privrženosti krležijanstvu, već očita reakcija na konkretna zbivanja poslije piščeve smrti, kao što je to uostalom i polemički zapis *U Krležinu oporuku kao da se umiješao sam Mefisto!*.

Poštujući Krležin, Matkovićev, Marinkovićev i Supekov književni i intelektualni dignitet, Hećimović u svojim tekstovima provjerava vlastite znanstvene postavke, ali i oblikuje svoja moralna stajališta. Njegovi prozni fragmenti uspostavljaju odnos i prema onima s kojima se naraštajno susretao i prijateljevao, kao što su Škurla, Šoljan i Kušan, ali i prema onima poput Mire Gavrana, kod kojih je još u njihovo studentsko doba naslućivao talent i potom ih zdušno zagovarao. Izdvojeni pisci, posebice Krleža i Matković, svojevrstno su središte Hećimovićeve znanstvenog interesa koji načelno obuhvaća nacionalnu i svjetsku dramsku književnost u rasponu od sredine 19. stoljeća pa do suvremenosti.

Svjestan da izgovorene riječi u kontekstu vremena poprimaju drugačija suzvučja i tumačenja, uporno se, u ime osobnog poštenja i očuvanja činjenica, bori protiv zaborava, iskrivljavanja i preinačavanja istine. Za eksplikaciju te svoje postavke potrebno mu je uporište koje, osim kod Krleže, nimalo slučajno nalazi u Matkovićevoj stvaralačkoj vokaciji, u njegovu psihoanalitičkom propitivanju labilne granice između sna i jave te u traženju odjeka sebe u drugima. Spremnost na dijalog, slušanje sugovornika i poštovanje tuđega mišljenja – zapravo svoj etički *credo* – Hećimović transponira u nekrolog Ivi Frangešu. Usporedivši magnetičnost Frangešove erudicije te njegovu poznatu sklonost esejizmu i estetizmu s Matkovićevom nasušnom potrebom za dijalogom kao književnim i svjetonazorskim određenjem, Hećimović želi i poetički verificirati otmjenost nadimka Conte Ivo, ne samo zbog Frangešova profesorskog ugleda i znanstvenog bavljenja Vojnovićem, nego i zbog svoje poljuljane vjere u iskrenost govorenja.

Heterogenost diskursa Hećimovićevih proza ne predmnijeva određeni interpretativni model, ali zato dopušta nizanje neobičnih sadržaja ponekad zbunjujućih poruka. Pojava

Ranka Marinkovića ovjenčana vatrometom sapunskih mjehurića figurativni je rezultat slobodnog kretanja asocijacija koji generira piščev pogled na pirandellovsku relativnost poimanja zbilje. Iskreno impresioniran kombinatorikom i višesmislenošću sučeljavanja duhovnog i tjelesnog u noveli *Ruke*, u memoaristički fragment *Posljednji razgovor sa šjor Rankom* Hećimović umeće slikovitu viziju disharmoničnih koraka Marinkovićeve pogurena i iscrpljenog tijela koje, dok se rasplinjuje u ulično indiferentnom mimohodu, učvršćuje spoznaju o nestajanju Hećimoviću važnog dijela intelektualnog i osobnog integriteta.

Sklonost određenim piscima i misliocima svjedoči i zapisom o Ivanu Supeku. Ovdje humorno poetira znanstveni pogled na spekulativnost Supekovih filozofskih stajališta pa ga ocrtava kao osobu koja je, unatoč rasutosti koncentracije i nehotičnom zanemarivanju gostoljubivosti, itekako svjesna svoga prioritetnog cilja. Budući da je Marinkovićeve i Supekove domašaje vrednovao u knjizi *Pod Krležinim kišobranom*, zapisi o spomenutim piscima u knjizi *Izdaja forme* imaju posve drugačiju svrhu jer je raskošna otvorenost asocijacija u njima potekla iz prethodnih stručnih razmatranja. Takve imaginativne refleksije na konkretni književni materijal Hećimović dopunjava i razvija u prikazu romana *Ptice nebeske* Ive Brešana, *U službi Josipa baruna Jelačića* Ivice Ivanca i *Potonulo groblje* Gorana Tribusona. Kritičarsko stajalište argumentira analizom tematskih odlika pojedinoga djela (Tribuson, napose Brešan) i ističe razloge njihove društvene aktualnosti (Ivanac) primjenjujući i ovom prigodom svoju provjerenu znanstvenu metodu: povezanost odnosno uvjetovanost tradicije i stilskih mutacija (romanesknog) žanra.

U fragmentima *Razgovori s Pometom*, *Desdemonom* i *Poljskim Židovom* ponovno se vraća svojoj važnoj preokupaciji, razmatranju najistaknutijih glumačkih osobnosti, poticajnih za formiranje njegova pogleda na scensku interpretaciju dramske književnosti. Fragmenti naizgled srodni sadržaju njegove knjige iz 1995. ovaj su put autoru povod za ležerno osvrtnje na postupnost ostvarenja svoje ideje, zamišljene još za vrijeme zaposlenja na Radio Zagrebu, pa u njima prepričava anegdote o Viktoru Beku, Viki Podgorskoj, Mati Grkoviću i Boženi Kraljevoj. Začudnu pripadnost kazalištu demonstrira i u obljetničkom portretu o Elizi Gerner.

Profesionalnoj etabliranosti pridonosi i Hećimovićevo voditeljsko mjesto u Zavodu za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU-a, odnosno u njegovu Odsjeku za povijest hrvatskog kazališta. Osoba postojana kova i poštovatelj postignuća svojih prethodnika – poglavito Slavka Batušića čije zasluge redefinira i aktualizira u epistolarno-ispovjednom feljtonu *U spomen Slavku Batušiću*, te Marijana Matkovića prema kojemu gaji nepomućeno povjerenje – unatoč svojem opetovanom, ali sporovoznom ispunjavanju danih obećanja, uspijeva napokon, zavidnom energijom i ustrajnošću, ali tek poslije desetljeća i pol, početkom devedesetih, dovesti do kraja rekonstrukciju zgrade u Opatičkoj 18. No ipak nikad nije zaplesao na »građanskom« balu u Ilirskoj dvorani, kako zbog njezina fundamentalnog značenja i svojih pogleda na nacionalnu samobitnost priželjkuje u razgovoru s novinarkom Radom Vnuk.

Za razliku od brojnih drugih koji su se posve ignorantski odnosili prema tegobnosti čuvanja i medijskog osuvremenjivanja povijesnog nasljeđa (potkrjepa je protestno *Pismo Andreji Zlatar, glavnoj urednici »Vijenca«*) Hećimović arhiv »svoga« Odsjeka pretvara u fascinantant rudnik dokumenata, ostavština književnika i dramatičara, likovnih i skulp-

torskih izložaka (o dalekosežnosti podviga u feljtonu *Opet me muči nesanica*). Prožet bez ostatka fenomenom kazališta, rezultat scenskoga čina prihvaća isključivo u njegovoj ukupnosti, pa upravo iz takve iskustvene pozicije, ali i zbog intimnih afiniteta, s osobitim oduševljenjem pristupa analizi simultanih scenografskih i redateljskih dostignuća Zlatka Kauzlarića Atača.

Zahvaljujući svojoj konstruktivnoj naravi, upušta se u vođenje projekta *Repertoar hrvatskih kazališta* koji revidira spoznaje o hrvatskom kazalištu od 1840., a takva kapitalna izdanja (četvrta je knjiga u nizu pred dovršenjem) nemaju ni mnoge solidnije organizirane države. Pokretač je i voditelj *Krležinih dana* na koje je posebno osjetljiv (kajkavska isprika Ivana Lozice i oštrina *Pisma gospodinu N. N.*). Zbog svog odnosa prema Krleži i povijesne utemeljenosti Krležina dramskog opusa na osječkoj kazališnoj pozornici, ustrajao je na tome da upravo Osijek bude mjesto održavanja te kazališno-teatrološke manifestacije, a dodatni poticaj takvim nastojanjima bilo je postavljanje Krležina spomenika autorice Marije Ujević.

Postmodernistička kaotičnost nasuprot izrazitoj žudnji za održavanjem tradicionalnih vrijednosnih kanona poetička je osnova proza u kojima polifoničnost Hećimovićeva unutarnjeg svijeta (*Zapisci bez nadnevka*) pronalazi zrcalni odraz u apostrofiranju, izravnom obraćanju i analizi nekog čina. Radijus impliciranih motiva evocira situacije u početku inspirirane podrijetlom iz lički prkosnoga Perušića (mnogi njegovi potezi sada su bistriji), duhom obiteljskoga doma i roditeljskog prijateljstva (Dobriša Cesarić), a zatim odrastanjem i stjecanjem iskustva (zapis *Dien Bien Phu i Tonkovo Brdo*, posebice samoironičan i ideološki karakterističan dio o služenju vojnog roka u Bileći), odnosno nostalgičnošću spram proteklih godina jer umjesto nogometnih okršaja u rodnoj Fijanovoj i susjednim ulicama, neki novi klinici iz interpoliranih zgrada u nekad pitomom kvartu oko Kvatrića, haklaju među automobilima (*Četvrt koju volim*). Kontekstualizacija podataka poticaj je Hećimovićevu pitanju o obvezi intelektualca na ukazivanje i reagiranje na dvostruki moral i konformizam koji je postao legitiman modus probitka (zapis *Poledica traje*). Temporalnost u takvim tekstovima nije odlučujuća, nego upravo suprotno, ta kategorija daje posebnu težinu njegovu promišljanju vrijednosti osobnog položaja u društveno i politički određenim relacijama, što memoarski iznosi u tekstu *Sa Staljinovim sinom u Zagrebu i Moskvi*. Pod naslovima *Nuštar*, *Vinkovci*, *Osijek* i *U Matoševu Tovarniku* kriju se isповједно najpotresnije proze u knjizi *Izdaja forme* jer otvoreno oslikavaju Hećimovićevu ljudskost i opseg njegovih emocija. Tankočutnost Hećimovićeva unutarnjeg svijeta postament je i pismu Nikoli Batušiću koje je memento prijateljstvu i međusobnom povjerenju. Propitujući smrt kao misterij života ne ustručava se podsmjehnuti se posjetima liječniku, a opadanje njemu svojstvene impulzivne vitalnosti osjećajno ga vezuje za roditeljski nestanak te *Triptihom treće životne dobi* zatvara svoja intimna i profesionalna proživljavanja.

Umjesto zaključka knjiga *Izdaja forme* nudi dodatak *Građa o piscu*, a prikupljeni dokumenti bolje od svake riječi komentiraju svrhu njihova objavljivanja.

Knjiga *Izdaja forme* nije Hećimovićev bijeg od dramske i kazališne tematike – ona je izraz nevjerice i opravdane ogorčenosti humanističkog znanstvenika i intelektualca sučeljenog s okruženjem u kojemu živi, što se posve jasno iščitava iz njezina ukupnog sadržaja.

FANI CELIO CEGA, KAŠTEL NOVI U STAROM AUSTRIJSKOM KATASTRU

(HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST, ZAGREB, 2011., 244 STR.)

Nataša Bajić-Žarko

Knjiga Kaštel Novi u starom austrijskom katastru nastala je u okviru znanstvenog projekta »Dalmatinski katastri 19. stoljeća« u kojemu je Fani Celio Cega bila suradnica.

Autorica u dijelu *Uvoda* pod naslovom *Opće prilike na hrvatskom prostoru* iznosi podatke o austrijskoj vlasti u 19. stoljeću te promjenama u političkom, privatnom i društvenom životu. Ističe da se priključenje naših zemalja Austriji pokazalo dobrim radi povezivanja hrvatskog sjevera i juga, a time i početka dugotrajnog procesa teritorijalne i nacionalne integracije hrvatskog naroda, što se najviše očitovalo u obrazovnoj, gospodarskoj i socijalnoj politici te poglavito u izravnoj kontroli administracije. U tom kontekstu jedna od najvažnijih zadaća austrijske administracije, kako autorica navodi u uvodnom dijelu *O potrebi izrade katastra*, uvođenje je stabilnog katastra za cijelu Austriju, uključujući i sve pokrajine, pa tako i Dalmacije, u kojoj je taj proces trajao gotovo petnaest godina, od 1823. do 1838., kada je izrađeno 6.725 katastarskih planova za 744 katastarske općine. Naglašava da je katastar pravna podloga za utvrđivanje vlasništva nekretnina te osnovica za zemljarinu. U poglavlju *Katastar Kaštel Novoga* autorica analizira organizaciju katastarske izmjere prema okruzima i poreznim kotarima i navodi da Kaštel Novi pripada poreznom kotaru Trogir te da se gradivo toga katastra čuva u Arhivu mapa za Istru i Dalmaciju u Državnom arhivu u Splitu. Na osnovi gradiva toga katastra ističe značajke katastarske općine Kaštel Novoga prve polovice 19. stoljeća te proučava najvažnije katastarske dokumente iz kojih doznajemo o smještaju i topografiji, klimi, granicama, stanovništvu, prehrani, trgovini, gospodarstvu – poljodjelstvu, stočarstvu, graditeljstvu i urbaniziranosti naselja, tj. rasporedu kuća, njihovoj izgradnji, namjeni, korištenju, sakralnim objektima, rasporedu ulica, strukturi vlasnika, predjelima – toponimima na kojima su kuće smještene, dakle govori se o gospodarskom, vjerskom i društvenom životu.

Uspoređujući podatke, npr. o demografiji, iz katastra s ranijim i kasnijim podacima, zaključuje da u prvoj polovici 19. stoljeća raste broj stanovnika Kaštel Novoga, što je svakako odraz gospodarskog uspona. Prema katastarskim pokazateljima, poljodjelstvu se, kako navodi autorica, davala posebna pozornost. Tome je pridonijelo Poljodjelsko društvo, osnovano krajem 18. st. u Kaštel Lukšiću sa zadaćom promicanja poljodjelstva. Iz katastarskih podataka doznajemo da je npr. Kaštel Novi imao kvalitetno maslinovo ulje, a vino je bilo najbolje u distriktu.

U poglavlju *Usporedba s Trogirom* autorica smatra vrijednim usporediti podatke o vlasništvu, zanimanju stanovnika, urbaniziranosti Trogira i Kaštel Novoga, želeći uputiti na razlike grada i sela, stoga ističe važnost katastarskog izvora za proučavanje izgleda većih i manjih naselja, tj. sela i gradova. Samom izgledu Kaštel Novoga, njegovoj urbaniziranosti, pridonijeli su trogirski plemići koji u Kaštel Novome nisu posjedovali samo zemlju nego su imali i svoje kuće.

Autorica navodi ugledne intelektualce, glazbenike, liječnike, filologe, književnike, povjesničare iz Kaštel Novoga u 18. i 19. stoljeću, koji su obilježili i lokalnu kaštelansku i širu hrvatsku prošlost.

U posljednjem poglavlju *Kratki osvrt na povijest Kaštel Novoga od osnutka do prve polovice 19. stoljeća* autorica daje povijesni pregled nastanka toga naselja, sagrađena zaslugom Pavla Cipika. Cipiko je sagradio kaštel oko kojega se razvilo naselje. Autorica ističe važnost crkve i bratovština u društvenom, vjerskom i kulturnom životu Kaštel Novoga. Posebno se osvrće na stradanja Kaštela, izloženih turskim nasrtajima, te navodi da su mnoge starosjedilačke obitelji nestale pa ih u katastarskim podacima iz početka 19. stoljeća gotovo i nema.

Ističe da je kaštelanski kraj, kao i cijela Dalmacija krajem 18. i početkom 19. stoljeća, doživio promjene, što se naročito odrazilo na kolonatske odnose. To je vrijeme kad se Kaštelani bogate i otkupljuju zemlju svojih gospodara. Tako se postupno mijenja vlasnički odnos u obradi zemlje. Tijekom druge polovice 19. stoljeća, Kaštela se pomalo moderniziraju i dobivaju nove sadržaje. Autorica naglašava da je industrijalizacija, započeta tijekom prve polovice 20. stoljeća, naštetila Kaštelima, ali da posljednjih godina 20. stoljeća Kaštela doživljavaju procvat, poglavito na kulturnom polju.

Autorica Fani Celio Cega, na temelju objavljene i neobjavljene arhivske građe te dostupne literature, donosi dosad nepoznate podatke iz prošlosti Kaštel Novoga. Njezin rad *Kaštel Novi u starom austrijskom katastru* značajan je doprinos poznavanju gospodarstva, demografije, antroponimije, toponimije, kulture stanovanja i kulture življenja Kaštel Novoga u navedenom razdoblju u sklopu dalmatinske i hrvatske prošlosti.

MILOŠ MILOŠEVIĆ
(1920. – 2012.)
IN MEMORIAM

Radoslav Tomić

U Dobroti kraj Kotora, u Boki kotorskoj umro je 25. travnja 2012. godine Miloš Milošević. U Dobroti je i pokopan, na groblju uz župnu crkvu sv. Mateja kojoj je pripadao istočni dio toga, jednom slavnog pomorskog naselja. Milošević je potomak istaknute obitelji koja je stekla određeno blagostanje pomorskom trgovinom na Mediteranu pa su njegovi preci početkom 19. stoljeća podigli najveću od svih palača u Boki kotorskoj. Ipak, kada se nakon studija vratio u Boku, živio je u palači Radoničić koju je baštiniio preko majke. Tu je u kultiviranom interijeru, okružen visokim dvorišnim zidom i vrtom, neumorno radio na osvjetljavanju prošlosti rodnoga kraja. Bio je, kao što je to bilo posve prirodno, rodbinski povezan s uglednim dobrotskim obiteljima pomoraca i plemića Ivanovića, Tripkovića, Radoničića. U jednom je razgovoru otkrio da mu je krsno ime predložio djed Savke Dabčević čiji su preci živjeli u neposrednom susjedstvu. Bilo je to vrijeme varljivih nada u slavensko zajedništvo koje je i u Boki (tako se činilo tim umornim potomcima pomoraca i ratnika), upućivalo na *nove i slobodne dane*, kako se pjesnički bio 1926. godine izrazio Rikard Katalinić Jeretov, opisujući suton i propadanje obližnjeg Prčanja.

Milošević se rodio 1920. godine u Splitu gdje mu je otac kao veterinar bio na službi. U tom je gradu, koji je volio i uvijek s radošću spominjao i u kojemu su živjeli njegovi bliski rođaci, završio osnovnu školu i dva razreda klasične gimnazije. Radi očeve selidbe, školovanje je nastavio u Cetinju i Subotici gdje je maturirao 1938. godine. Pravni fakultet diplomirao je u Padovi, a romansku filologiju u Beogradu. Milošević je bio i glazbeno obrazovan pa je kao violinist sudjelovao na brojnim nastupima. To mu je omogućilo da se intenzivnije posveti i proučavanju glazbene prošlosti Kotora i Boke kotorske općenito.

Ipak, najveći dio rada, do 1953. do 1985., proveo je u Državnom arhivu u Kotoru, gdje je od 1978. godine bio i ravnatelj. Milošević je pripadao generaciji istraživača koja je posjedovala ne samo solidna znanja nego i visoka etička načela i osjećaj profesionalne

odgovornosti prema radu i prošlosti vlastitoga kraja. Bio je generacijski i ljudski blizak i povezan s najuglednijim povjesničarima umjetnosti koji su upravo dalmatinskoj i bokeljskoj baštini posvetili cijeli svoj život. Uz nešto starije C. Fiskovića i G. Gamulina, to su K. Prijatelj, I. Petricioli i V. Đurić. Mora se, naime, uzeti u obzir da Milošević nije studirao ni povijest ni povijest umjetnosti, ali je njegova bibliografija određena upravo tim disciplinama. Okrenutost prema prošlosti rodnoga kraja vidi se u izboru doktorskoga rada što ga je 1973. godine obranio na Filozofskom fakultetu u Zadru: *Boka Kotorska u vrijeme mletačke vladavine (1420-1797)*. No, nije se, iz svoga bokeljskoga doma, u intelektualnoj izolaciji i samoći, libio proširiti radno polje. Može se reći da je pisao gotovo o svim fenomenima iz prošlosti Boke, od pomorstva i političke prošlosti, preko književnosti, narodnih običaja, arhivistike i bibliotekarstva do povijesti umjetnosti i glazbe.

Osvrnimo se na njegova istraživanja likovnih umjetnosti i književnosti. O djelatnosti mletačkoga kipara Francesca Cabianke u Kotoru, koji je oltarima opremio crkve sv. Klare i sv. Josipa te oblikovao Moćnik katedrale sv. Tripuna, objavio je temeljni tekst 1959. godine s nizom dokumenata iz arhiva. Ta je istraživanja dopunio 1991. godine, pišući o Stjepanu Rakoviću, naručitelju glavnog oltara u crkvi sv. Josipa. O Cabianki je pisao i za *Dizionario biografico degli italiani* 1972. godine. Arhivska istraživanja posvetio je i slikaru Tripu Kokolji (1962.), uočavajući da se ikonografski program oslika svetišta Gospe od Škrpjela temelji na djelu *Ljetopis crkovni nadbiskupa Andrije Zmajevića*. Revalorizirao je i opuse dobrotvskih slikara amatera Marka Radoničića i Petra Kosovića. Njegova zapažanja o ciboriju i zlatnoj pali u katedrali sv. Tripuna uvažavaju i suvremeni istraživači tih remek-djela srednjovjekovne umjetnosti na jadranskom jugu.

Miloševićevo istraživanje »starije« hrvatske književnosti dalo je iznimno značajne rezultate. Zajedno s don Gracijem Brajkovićem priredio je dvije temeljne antologije *Poezija baroka* (1976.) i *Proza baroka* (1978.) u kojima su sabrani tekstovi svih bokeljskih pisaca čija su se djela sačuvala u rukopisu (Arhivi i zbirke u Kotoru, Perastu, Dobroti i Prčanju). Kasnije je, 1996. godine, priredio i preveo izvorne tekstove za knjigu *Analisti, kroničari, biografii*. Važna su njegova istraživanja o povezanosti Andrije Kačića Miošića s Bokom (s obiteljima Ivanović i Kosović), o Andriji Zmajeviću i njegovoj pjesničkoj poslanici Dubrovniku stradalom u potresu 1667. godine. Možda je kruna njegova istraživanja starije književnosti otkriće sedam nepoznatih pisama Marka Marulića što ih je pronašao u Veneciji 1989. godine. Publicirao ih je i znalački, akribično protumačio u časopisu *Mogućnosti* (11-12, Split, 1991., 933-981) te u *Colloquia Maruliana* (1, Split, 1991., 5-56). U njima se lik pjesnika otkriva iz neposredne blizine. To nisu samo intimne zabilješke o obiteljskoj svakodnevnici nego i odgovorna razmišljanja o stanju u domovini. Pjesnik strepi nad sudbinom Hrvatske jer su Turci *porobili predio Slavonije sve do Zagreba*. Uz to, Marulić na izravan način progovara i o sebi kao pjesniku, uspoređujući se, smiono i samosvjesno, s Danteom (*...i slavenski jezik ima svog Dantea.*).

Njegovi su prilozi iz glazbene prošlosti temeljni za bolje poznavanje te umjetnosti u Boki. Uz ostalo, približio je suvremenom čitatelju rad Krsta Ivanovića (1628.–1688.) koji je kao kanonik, pisac i libretist stvarao u rodnoj Budvi i Veneciji ostavivši iza sebe

mnoštvo djela što još uvijek čekaju temeljitije prosudbe. Pisao je i o Andriji Paltašiću iz Kotora koji se pročuo kao tiskar u Veneciji XV. stoljeća.

Milošević je pisao i pjesme te za života objavio dvije zbirke. Dojmljiva je rana tužaljka napisana 1948. godine, posvećena Zadru okrutno razrušenom u Drugom svjetskom ratu. Prepoznao je tragiku ratnih razaranja stare dalmatinske metropole jer se u njoj zrcalila sva ranjivost prostora u kojemu se rodio i u kojemu je, usprkos nedaćama, proveo cijeli svoj život. Kada je 1979. potres razorio Boku, stradala je, možda najviše, njegova Dobrota. Tada su otrpije napol opustjele palače i crkve urušene, njihov se inventar zauvijek rasuo, a rijetki preostali vlasnici raselili, nemoćni da poprave i obnove obiteljske domove i sačuvaju uspomene na prošlost. Milošević je tim povodom objavio u časopisu *Arte veneta* izvještaj o stradalim spomenicima, upozoravajući širu javnost na baštinu rodnoga kraja koja je pupčano vezana uz Veneciju i njezinu stoljetnu prisutnost na hrvatskom jadranskom prostoru od Krka do Budve.

Vrijedan je njegov rad na osvjetljavanju ilirskoga pokreta i narodnoga preporoda u Boki kotorskoj. Ne smije se zaboraviti da je upravo u Dobroti 4. svibnja 1862. godine utemeljena jedna od najranijih *Slavjanskih čitaonica* u ondašnjoj Dalmaciji.

Za svoj rad dobio je brojna priznaja, uz ostalo odlikovan je Redom Danice Hrvatske s lentom i likom Katarine Zrinske od predsjednika Republike Hrvatske 2008. godine. Od 1991. godine bio je i Admiral Bokeljske mornarice. Njegovim odlaskom zajednica Hrvata u Boki izgubila je najuglednijega člana. Svojim znanstveno-istraživačkim radom ostavio je neizbrisiv trag što će koristiti svi oni koji se bave ili će se u budućnosti baviti bokeljskim temama.

KRONIKA KNJIŽEVNOGA KRUGA SPLIT

TRAVANJ – LIPANJ 2012.

MARULIĆEVI DANI 19. – 21. travnja 2012.

19. travnja

– U 17,30 u Zavodu HAZU u Splitu je svečano otvoren znanstveni, književni i izdavački program Marulićevih dana koji je organizirao *Marulianum*, Centar za proučavanje Marka Marulića i njegova humanističkog kruga (Književni krug Split) u suradnji s Arheološkim muzejom u Splitu, Društvom hrvatskih književnika, Društvom prijatelja kulturne baštine Split i Zavodom za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Splitu.

Prigodno slovo održao je Ruggero Cattaneo (Milano) nakon čega je predstavljena knjiga Nevena Jovanovića, *Stilističko čitanje Marulićeva Evanđelistara* (Filozofski fakultet – FF Press, Zagreb 2011.). O knjizi su govorili Evelina Rudan Kapec, Bratislav Lučin i Neven Jovanović.

– U 18,30 sati izaslanstvo u sastavu: dogradonačelnica grada Splita Anđelka Visković, Ruggero Cattaneo i Vladimir Bubrin položilo je vijenac na Marulićev spomenik.

– U 19,00 sati u crkvi sv. Frane održana je sveta misa (s dijelovima na latinskom jeziku) koju je predvodio fra Željko Relota nakon čega je Ante Sapunar u ime Društva prijatelja kulturne baštine održao prigodnu riječ i položio vijenac na Marulićev grob.

20. travnja

– U Zavodu HAZU (Palača Milesi), je održano prvo zasjedanje *Colloquium Marulianum XXII* s temom »Knjige i čitatelji u hrvatskoj renesansi (II)«. Sudionici i teme su bili: Neven Jovanović (Zagreb): Plutarh, Ciceron i Francesco Barbaro u Zadru 1417-1419.; Bratislav Lučin (Split): Petronije na istočnoj obali Jadrana: *Codex Traguriensis* (Paris. lat. 7989) i hrvatski humanisti; Diana Sorić (Zadar): Lektira Antuna Vrančića; Gordana Čupković (Zadar): Glagoljaški humanizam-art vrste *trivia*; Milenko Lončar i Diana Sorić (Zadar): Pismom protiv nepozvanih čitatelja: kodirane poruke Mihovila i

Antuna Vrančića; Vlado Rezar (Zagreb): Benešino izdanje Silijeva epa; Irena Bratičević i Ivan Lupić (Zagreb): Prva čitanja Držićeve *Hekube*; Gorana Stepanić (Pula): Koga je čitao Nikola Vitov Gučetić: repertoar izvora u *Komentarima uz Prvu knjigu Aristotelova »Retoričkog umijeća«*; Francisco Javier Juez Gálvez (Madrid): Knjige hrvatskih humanista kod prvoga grofa od Gondomara (1567-1626); Josip Bratulić (Zagreb): Pisati, čitati, pamtiti.

– U Arheološkom muzeju u Splitu održana je peta kroatistička i šesta latinistička tekstološka radionica: *Priče o rukopisima* na kojoj su sudjelovali studenti iz Splita, Zadra i Zagreba. Radionicu su vodili Arsen Duplančić, Irena Bratičević i Luka Špoljarić.

– U večernjim satima je u Zavodu HAZU (Palača Milesi) predstavljena knjiga Tomislava Bogdana, *Ljubavi razlike. Tekstualni subjekt u hrvatskoj ljubavnoj lirici 15. i 16. stoljeća* (Disput, Zagreb 2012.). Knjigu su predstavili Davor Dukić, Bratislav Lučin i Tomislav Bogdan.

– U nastavku večeri Gorana Stepanić, Luka Špoljarić i Neven Jovanović upoznali su nas s rezultatima projekta *Mercurius Croaticus (Bibliografska i prosopografska zbirka hrvatskih latinista)*.

21. travnja

– U Zavodu HAZU (Palača Milesi), je održano drugo zasjedanje *Colloquium Marulianum XXII* s temom »Knjige i čitatelji u hrvatskoj renesansi« (II). Sudionici i teme bili su: Vinko Grubišić (Waterloo, Kanada): Pavel Jozef Šafárik i hrvatska renesansna književnost; Vladimir Bubrin (Toronto): Renaissance to the East: Blind Spot or Justified Neglect of the Croatian and Eastern European Renaissance in Western Scholarship? (Renesansa prema istoku: slijepa mrlja ili opravdano zanemarivanje hrvatske i istočnoeuropske (slavenske) renesanse u zapadnjačkom proučavanju?); Dragica Malić (Zagreb): Jesu li osmeračka prikazanja iz *Vartla* (ipak) Marulićeva?; Vuk-Tadija Barbarić (Zagreb): Marulić i starohrvatski pravni izvori; Ivan Bodrožić i Natali Hrbud (Zagreb): Ivan Damašćanski u djelima Marka Marulića: kritičko vrednovanje; Ruggero Cattaneo (Milano): Marulićeva *Poslanica Adrijanu VI.* na talijanskom: prijevod s traduktološkom napomenom; Irvin Lukežić (Rijeka): Pristup Marulićevoj demonologiji u *Evandelistaru*; Branko Jozić (Split): *Otium i negotium*: Marulić o radu.

– U prostorijama Marulianuma je održana peta kroatistička i šesta latinistička tekstološka radionica: *Priče o rukopisima* na kojoj su sudjelovali studenti iz Splita, Zadra i Zagreba. Radionicu su vodili Irena Bratičević i Luka Špoljarić.

– U večernjim satima u suradnji s Društvom hrvatskih književnika dodijeljene su nagrade Dana hrvatske knjige: *Judita, Davidias, Slavić*. Nakon dodjela, DHK je održalo književnu večer s pjesničkom posvetom: »Hrvatski pjesnici Marulićevu Splitu« na kojoj su sudjelovali: Anela Borčić, Joško Božanić, Miki Bratanić, Jadranka Čolović Sviličić, Jakša Fiamengo, Duško Geić, Dunja Kalilić, Srećko Lorger i Lazar Jovanović.

Voditelj je bio Jakša Fiamengo.

15. svibnja

– U dvorani gradske vijećnice u Rijeci predstavljena je knjiga Đorđa Milovića *Boka kotorska u doba Venecije. Na izvorima mletačkih arhiva* (Književni krug Split 2009.). O knjizi su uz autora govorili Željko Radić, Željko Bartulović i Petar Strčić.

17. svibnja

– U sklopu manifestacije Susreti ispod ure prof. dr. Željko Radić održao je predavanje »Splitski statut između prošlosti i suvremenosti« u dvorani Književnog kruga, Ispod ure 3, kao najavu međunarodnog simpozija posvećenog 700. obljetnici splitskog statuta koji će se održati na Knjizi Mediterana 2012. Susret je otvorio Nenad Cambi.

4. lipnja

– Kao drugi dio najave međunarodnog simpozija posvećenog 700. obljetnici splitskog statuta akademik Tomislav Raukar održao je predavanje pod nazivom »Srednjovjekovni Split i Percevalov statut iz 1312. godine«. Predavanje je održano u sklopu manifestacije Susreti ispod ure u dvorani Književnog kruga, Ispod ure 3.

(Sastavila Vinka Glunčić-Bužančić)